

KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN
JAARVERSLAG 2011

KONINKLIJK
MUSEUM
VOOR SCHONE
KUNSTEN
ANTWERPEN

Cover: *Calvarieberg*, Antonello da Messina, inv.nr. 4

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	4
AANWINSTEN EN LANGDURIGE BRUIKLENEN	6
ONTDEKKINGEN	11
RESTAURATIES	12
TENTOONSTELLINGEN	16
MEDEWERKING AAN TENTOONSTELLINGEN OP LOCATIE OF IN HET BUITENLAND	25
BRUIKLENEN EN CONSERVATIE	29
ONDERZOEK	32
PUBLICATIES	37
PUBLIEKSWERKING	39
BIBLIOTHEEK	49
ARCHIEF	52
BEELDBEHEER	53
SAMENWERKINGSVERBANDEN	55
HET BEDRIJF	56
INTERNE COMMUNICATIE	60
DE VRIENDEN	62
BIJLAGEN:	
1. Personeelsbestand en tewerkstellingsstatuten	63
2. Lijst van gepubliceerde artikels	65
3. Cijfers bibliotheek	67
4. Educatieve activiteiten	71
5. Jaarrekening	72
6. KMSKA in de pers	74

VOORWOORD

2011 was een jaar van grote veranderingen voor het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Eind april sloten de deuren van het laat negentiende eeuwse museumgebouw in het Antwerpse Zuiddistrict voor het publiek. Dat gebeurde heel toepasselijk met de tentoonstelling *Musea in de 21^e eeuw. Ideeën, projecten, gebouwen*, waarin ook de verbouwing van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen aan bod kwam. In september verhuisde ook het personeel naar externe kantoorruimtes. Afscheid nemen van de tot op de draad versleten museuminfrastructuur was voor velen een emotioneel moment. Maar we bleken klaar voor de veranderingen. Het masterplan voor renovatie van het Koninklijk Museum, dat in 2004 na een open oproep werd toegewezen aan *Claus en Kaan Architecten*, kon van start gaan. Wij zijn de Vlaamse gemeenschap zeer erkentelijk dat zij ons de mogelijkheid geeft om binnen afzienbare tijd zelf over een museum van de 21ste eeuw te beschikken. Een woord van dank aan de overheid en aan onze voogdijminister Joke Schauvliege, is hier dan ook zeker op zijn plaats.

Paradoxaal genoeg was dit sluitingsjaar een topper op het gebied van publieksbereik: we telden maar liefst 277.521 bezoekers, tegenover 150.236 in 2010. Het geheim hiervan zat in de delocatie van de vaste collectie. Onder het motto *Dicht maar Dichtbij* was de museumcollectie te gast op verschillende locaties in en rond Antwerpen. Zo opende in april in de Koningin Fabiolazaal Antwerpen de presentatie *De Modernen. Topstukken uit het Koninklijk Museum*. Tot eind 2017 stelt het museum hier werken uit zijn collectie 19de en 20ste meesters tentoon in steeds wisselende presentaties. In mei volgde het MAS (Museum aan de Stroom) in Antwerpen met *Meesterwerken in het MAS. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen*. Dit is een samenwerking tussen het KMSKA, M HKA (Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen) en Museum Plantin Moretus, waarin onze oude meesters een prominente rol spelen. Samen met het Stedelijk Museum Lier zette het KMSKA een project op rond genreschilderkunst, dat in juni opende onder de titel *Bruegelland*. In september tenslotte vond de collectie werken van Rik Wouters haar weg naar diens geboortestad Mechelen, waar ze tot 2017 in Museum Schepenhuis tentoongesteld wordt. De grote publieksopkomst voor deze projecten steekt ons een hart onder de riem. Ook ons publiek willen we bij deze danken, omdat zij ons ondanks de sluiting van het gebouw toch blijven volgen.

De sluiting was ook een unieke gelegenheid om, via bruiklenen van kunstwerken die normaal in onze permanente opstelling opgenomen zijn, het internationale publiek kennis te laten maken met topstukken van de museumcollectie. Zo reisde een selectie werken van Rubens, Van Dyck en Jordaens naar Helsinki en was een groot deel van onze Ensors te zien in het Gemeentemuseum in Den Haag. De collectie van Museum Boijmans van Beuningen in Rotterdam werd voor twee jaar verrijkt met vijf topstukken uit het KMSKA. Er hangt werk uit het KMSKA in het Metropolitan Museum of Art New York, in het Rembrandthuis Amsterdam en in de National Gallery of Victoria in Melbourne, maar ook dichterbij huis in het Kasteel van Gaasbeek, Felixart Museum in Drogenbos, in het Rockoxhuis Antwerpen en de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België in Brussel. Bent u een fervente museumganger, dan hebt u veel kans om onze werken tegen te komen.

Een belangrijke mijlpaal voor het museum in 2011 was ook de goedkeuring van de beheersovereenkomst door de Vlaamse Regering. Deze beheersovereenkomst, de eerste sinds het museum een Intern Verzelfstandigd Agentschap is van het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media, verankert onze werking in het Vlaamse beleid.

Voor de zes nomadische jaren waar we nu aan beginnen kozen wij de slogan *Dicht maar dichtbij*. Dicht zijn we namelijk voor een lange tijd, en het heeft ook geen zin om dat te ontkennen. We weten dat dit nodig is om het gebouw opnieuw volledig in orde te krijgen. Dichtbij zijn we echter ook die zes jaar, in verschillende betekenissen: dichtbij het gebouw dat we nu tijdelijk verlaten hebben, dichtbij onze collectie die op verschillende plaatsen in en rond Antwerpen te zien is, maar ook dichtbij ons publiek. Daarom hebben we in 2011 ook ingezet op het digitale museum: er zijn duizenden opnames gemaakt van onze schilderijen, tekeningen en beelden, de collectiecatalogus online is gevoelig uitgebreid en het KMSKA is actiever dan ooit op tal van sociale mediasites.

De volgende jaren zijn erg belangrijk voor de toekomst van het Koninklijk Museum. U mag van ons nog een aantal verrassende en boeiende projecten verwachten. Ook voor het museumteam blijft het een spannende periode. We hopen op uw steun om ons te vergezellen bij deze bijzondere uitdaging.

Dr. Paul Huvenne
Administrateur generaal

AANWINSTEN & LANGDURIGE BRUIKLEENEN

De wanhoop van Deianira (inv. 3471)

Tafereel uit de oudheid (inv. 3472)

Andries Lens (1739-1822)

Het museum kocht in 2011 twee tekeningen van Andries Lens (Antwerpen 1739 – Brussel 1822). De museumcollectie telt vijf schilderijen van Lens, maar had geen voorbeeld van zijn tekenkunst. Een hiaat in de verzameling, want Lens hechtte veel belang aan de rol van de tekening in de schilderkunst. Hij was trouwens zelf tekenleraar aan de Antwerpse academie. In de achttiende eeuw ging deze academie zwaar gebukt onder de restricties van het ambacht en de gilde was niet meer in staat om de academie draaiende te houden.

In 1741 besloten een aantal kunstenaars om het heft zelf in handen te nemen en ze gingen onbezoldigd lesgeven.

Van deze leraar-directeurs was Andries Lens ongetwijfeld de meest vooruitstrevende. Lens was naar Italië gegaan, waar hij in contact kwam met de esthetische theorieën van Johann Winckelmann en waar hij les volgde bij Raphaël Mengs. Tijdens deze reis had hij veel getekend en ook veel ideeën opgedaan over de kunstenaarsopleiding, zowel organisatorisch als inhoudelijk.

Andries Lens was een groot kenner van de oudheid en liet zich zowel door de beeldende kunst als door de klassieke literatuur of mythologie inspireren. Hij verruimde en vernieuwde deze thematiek.

Getuige een onderwerp als *De wanhoop van Deianira*. Dit verhaal komt voor in de *Metamorphosen* van Ovidius, maar hier “horen” we een stukje uit de *Vrouwen van Trachis* van Sophocles wanneer Hyllus tegen zijn moeder Deianira zegt: “Uw man, uw eigen man; weet dat gij hem, dat gij Mijn vader gedood hebt, hebt vermoord op dezen dag”.

Onwetend, beetgenomen door de centaur Nessus, had zij inderdaad de dood van haar man Hercules veroorzaakt. Haar wanhoop was zo groot dat zij zichzelf doodde. Van de halfgod Hercules daarentegen stierf alleen de aardse helft en de nieuwe god werd verwelkomd op de Olympus.

De wanhoop van Deianira (inv. 3471), potlood op papier, 410 x 430 mm

Tafereel uit de oudheid (inv. 3472), potlood, pen en inkt, aquarel op papier, 310 x 390 mm

Taferelen uit het Leven van Christus

James Ensor (1860-1949)

Scènes de la vie du Christ / Taferelen uit het leven van Christus

Album met 32 lithografieën op papier (220 x 280 mm),
nr. 264 / 275, gesigneerd op de titelpagina: James Ensor.

Gedrukt door Huis J. E. Goossens, Brussel, 1 juni 1921, uitgegeven door Galerie Giroux, Brussel. Het album bevat steendrukken in vier kleuren: rood, geel, groen en blauw. Hoogstwaarschijnlijk gaat het om uiterst getrouwe reproducties van kleurtekeningen die Ensor aan een specialist in het maken van lithografieën heeft gegeven. De meeste prenten zijn niet gedateerd, maar een groot aantal werd wellicht al in 1913 getekend. Misschien werd het plan om een album rond het leven van Christus te maken doorkruist door de Eerste Wereldoorlog en pas na afloop van de oorlog weer opgenomen. Ensor had zich eerder al bezig gehouden met uitbeeldingen van belangrijke momenten uit het Nieuwe Testament en sommige van die

voorstellingen heeft hij voor het album in gewijzigde vorm opnieuw gebruikt. We beschikken over tenminste vier varianten op de voorstelling van *Christus die de storm bedaat*, een ets van 1886, het schilderij van 1891 (Mu.Zee, Oostende), de prent uit het album van omstreeks 1913 en een schilderij van omstreeks dezelfde tijd (bruikleen aan het Museum van Elsene). Van sommige episodes, zoals *De zilverling van Caesar*, *De bespotting van Christus* en de *Calvarie*, liet hij de oudere voorstelling evenwel links liggen en maakte hij een geheel nieuwe compositie. Enkele prenten uit het album zullen hem bovendien in de loop van de jaren ook inspireren tot het maken van nieuwe schilderijen: *De miraculeuze visvangst* (1917?) is daarvan een voorbeeld. De religieuze schilderkunst was vroeg in de 19de eeuw een genre van ondergeschikt belang geworden, maar kende tijdens de laatste decennia van de 19de eeuw een heropleving die o.a. samenhangt met de afkeer van de symbolisten voor het banale en hun zucht naar raadselachtige en verheven beelden. Het is alsof Ensor in een behoorlijk groot aantal amusante, burleske en zelfs groteske *Taferelen uit het leven van Christus* spot met die trend. De aankoop van het album met 32 lithografieën is een eenvoudige en geschikte manier om Ensors late werk beter te leren kennen.

De baden van Oostende

James Ensor (1860 – 1949)

Les bains d'Ostende / Zeebaden in Oostende, 1890
Kleurpotlood e.a. materialen op paneel (37.5 x 45.5 cm)
Gesigneerd en gedateerd l.o.: ENSOR/1890

Herkomst: Brussel, Charles Vos.- Charleroi, E.Sacrez.- Gent, Roland Leten.- Sutton Place, S.J. Seeger - Antwerpen, Ronny Van de Velde.- Fondation Challenge (Nederland)

Bibliografie: Patrick Florizoone, James Ensor. Les bains d'Ostende, Brussels 1996

Tentoonstellingen: Brussels, Musée des Beaux Arts, Salon de la Libre Esthétique, 1894-1895.- New York, Museum of Modern Art, James Ensor, 28 June- 21 September 2009, cat.nr.64.- Paris, Musée d'Orsay, Ensor, 20 October 2009- 4 February 2010, cat.nr.78

Aangekocht door de Vlaamse Gemeenschap

Van 1889 tot 1893-94 toont Ensor een bijzondere voorkeur voor het werken op kleine, kostbare en zorgvuldig geprepareerde paneeltjes. Binnen deze groep treffen we zowel schilderijen als tekeningen. In beide gevallen liet Ensor de preparatielaag meespelen in de uiteindelijke voorstelling. Iconografisch onderscheiden we enkele straatgezichten, portretten, geraffineerde stillevens, religieuze, fantastische en satirische composities.

In dit tafereel drijft Ensor de spot met het tijdverdrijf van de mondaine badgasten in Oostende.

Links staan strandcabines die met een paard tot aan het water werden getrokken. De badmeester gaf door een klopp op het dak van de cabine te kennen dat er kon worden gebaad, waarna de baders zich in het water begaven. Ensor toont uitvoerig hoe de voorname dames en heren vervolgens hun waardigheid verliezen. Er bestaan van deze voorstelling diverse versies waarvan de onderlinge relatie niet helemaal duidelijk is. In een pentekening van 1891 in het Museum van Oostende en in een ets uit 1899 is de compositie bijna volledig overgenomen, met uitzondering van de wolkenhemel. The Art Institute of Chicago bewaart een schets, wellicht een voorstudie voor de ets. Een latere geschilderde variant toont skeletten bij het baden (Tricot 569). *De baden van Oostende*, door de Vlaamse Gemeenschap aangekocht, is tot eind 2017 te zien in het Museum voor Schone Kunsten Gent.

Tekens in steen I, 1957

Zeven brieven aan William Faulkner, 2005

Camiel Van Breedam (°1936)

Tekens in steen I is gemaakt van een plaat waarop plamuur gestreken is, die met terpentijn tot een glacijs glad vermalen is. Uit het loodgieteratelier van oom en vader Van Breedam gebruikt de kunstenaar lood. Hij versnijdt ze tot plaatjes in allerlei vormen en bevestigt ze samen met verschillende fietsonderdelen op de drager in de plamuurlaag. Het reliëf is een mozaïek van kleine geometrische vormen die donker contrasteren met de witte plamuurlaag. Zowel de wat brute materie als de industriële onderdelen, verwerkt in *Tekens in steen*, zijn elementen die verwijzen naar zijn jeugd en de omgeving waarin Van Breedam opgroeide: de ateliers, de steenbakkerijen, de handenarbeid. Anderzijds refereert de fijnzinnige compositie van het werk aan de speelse, fantasierijke creaties van Klee. Gedurende drie jaar blijft Van Breedam variëren op dit thema. Hij maakt tegelijkertijd vrij snel opgang in het kunstmilieu, onder andere als lid van de avant-garde groep G58 in het Antwerpse Hessenhuis. Vanaf de jaren 60 is hij een van de meest bekende assemblagekunstenaars in België. Zijn politieke engagement, maar vooral de plastische verwerking van zijn literaire voorliefde komt tot uiting in het zevendelige werk, dat het museum aankocht ter gelegenheid van deze schenking. Deze *Zeven brieven aan William Faulkner, 2005* zijn papiercollages.

Tekens in steen I, 1957 - schenking

Zeven brieven aan William Faulkner, 2005 - aankoop

Vijfde brief aan William Faulkner, 2005

Famille Rose gedecoreerde schotel, Qing dynastie, Yongzheng periode (1723-1735) met voorstelling *Lanssteek* van P.P. Rubens

Chinese porselein met dubbel geglazuurd email en vergulding

Diameter: 25.8 cm

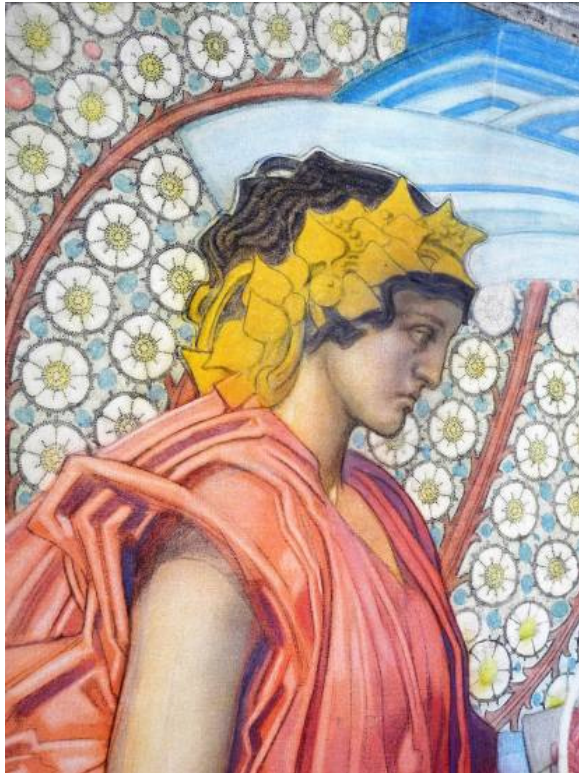

Het KMSKA kocht in 2011 een Famille Rose bord met een voorstelling van de *Lanssteek* van P.P. Rubens. Dit bord illustreert op zeer treffende manier de verspreiding van Rubens' beeldtaal. De Chinese schilder heeft zich uiteraard niet kunnen baseren op het schilderij van Rubens, maar heeft zich moeten behelpen met de prent van Bolswert die met een koopvaardijship was meegestuurd. Derhalve wijkt de kleurstelling op het bord ook erg af van het originele schilderij. Dergelijk christelijk gedecoreerd porselein duidt men aan als Jezuïetenporselein. Een gelijkaardig bord, met licht afwijkende kleuren wordt bewaard in het Victoria and Albert Museum in Londen.

Deze uitzonderlijke aankoop van porselein is ingegeven omwille van het sprekende karakter, het boeiende verhaal dat aan de hand van dit object kan worden verteld en de transculturaliteit. Een dergelijke gedecoreerde schotel kan de toekomstige museumpresentatie verlevendigen.

ONTDEKKINGEN

Prachtige ontwerpen voor mozaïeken door Emile Vloors

Dat het museum gesloten is heeft af en toe toch een voordeel.

In 1952 verwierf het museum via het legaat van Emile Vloors de ontwerpen voor zijn gedeelte van de mozaïeken in de halfcirkelvormige zuilengalerij van het Jubelpark in Brussel.

In 1921 namen de leden van *L'Art Monumental*, een kunstenaarsgroepering die het jaar voordien was opgericht, de taak op zich om de halfcirkelvormige zuilengalerij in het Jubelpark in Brussel te decoreren. Zes kunstenaars, allen lid van *L'Art Monumental*, brachten zo een eerbetoon aan België.

Vloors koos *Het Intellectuele Leven* en de zes ontwerptekeningen en de schilderijen op ware grootte op doek kwamen in het museum terecht. De schilderijen zaten op een rol. Omdat er in 2011 enkele museumzalen leeggemaakt waren met het oog op de verbouwing van het KMSKA was het mogelijk geworden om de grote doeken op een veilige manier af te rollen en te conserveren. De mozaïeken zijn nog steeds te zien, maar de schilderijen tonen meer details en uiteraard de frisse kleuren van de composities.

Elise Gacoms (KULeuven), stagiaire in het KMSKA, heeft in het najaar 2011 de ontstaansgeschiedenis en de iconografie onderzocht en beschreven.

RESTAURATIES

Calvarieberg (inv. nr. 4)

Antonello da Messina

Al in 2008 werd, mede dankzij de financiële steun van de Azienda Speciale pala Expo Roma, de behandeling van dit belangrijke topstuk opgestart. Nadat de behandeling in 2010 twee keer onderbroken moest worden, werd de restauratie in 2011 voltooid. De behandeling, uitgevoerd door Susan Farnell, was uitermate complex en arbeidsintensief. Met name de luchtpartij, die bijna de helft van het schilderij in beslag neemt, vormde een probleem. De originele verflaag, bestaande uit een glasis van ultramarijn, was vrijwel volledig overschilderd, waardoor alle luminositeit en dieptewerking uit de compositie verdwenen waren. De retouches konden alleen mechanisch, dat wil zeggen met behulp van een scalpel en stereomicroscop, van het kwetsbare oppervlak verwijderd worden. Deze ingreep was buitengewoon delicaat en tijdrovend, maar het resultaat was spectaculair, aangezien de originele verflaag in veel betere staat was dan verwacht. Naar aanleiding van de restauratie werd er ook een nieuwe, vergulde lijst voor het schilderij gemaakt.

Op 15 februari kwam een internationale begeleidingscommissie, die het project vanaf de start opvolgde, voor de laatste keer bijeen en werd de restauratie succesvol afgerond. Daarna werd het gerestaureerde topstuk uitgeleend aan het MAS (Museum aan de Stroom) voor de tentoonstelling *Meesterwerken in het MAS. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen*.

De vermenigvuldiging van de broden en de vissen (inv. nr. 135) Ambrosius Francken

Dankzij financiële steun van de Koning Boudewijn Stichting, met name het Fonds Courtin Bouché, en in samenwerking met De Kathedraal kon in 2010 de restauratie opgestart worden van *De vermenigvuldiging van de broden en de vissen* van Ambrosius Francken (inv. nr. 135). De vernislaag van dit altaarstuk werd bij de grote waterschade van 2001 dusdanig beschadigd dat de voorstelling bijna niet meer zichtbaar was. Het grote schilderij werd gerestaureerd door Catherine van Herck en Marie Postec. De restauratie werd afgerond in 2011. Daarna werd het schilderij in langdurig bruikleen gegeven aan De Kathedraal Antwerpen. Het transport en de installatie vonden plaats op 23 mei.

De rede van Antwerpen (inv. nr. 1108)

Robert Mols

Dit enorme schilderij werd in het KMSKA lange tijd achter een muur bewaard omdat het vanwege zijn enorme afmetingen (2.94 x 9.93 meter) niet tentoongesteld kon worden. Omdat het naar aanleiding van de sluiting van het museum in langdurig bruikleen gegeven werd aan het MAS (Museum aan de Stroom Antwerpen), werd het eind 2010 achter de muur vandaan gehaald. De conditie van het schilderij was goed, maar het oppervlak was sterk vervuild door een dikke laag vuil en een vergeelde vernis. Meerdere restauratoren en stagiaires hebben gewerkt aan de restauratie van het schilderij, waarbij oppervlaktevuil en vergeelde vernis werden weggenomen. Oude verkleurde retouches werden verwijderd en lacunes en beschadigingen gevuld en geretoucheerd. Er werd fiberfill aangebracht om het klapperen van het enorme doek tijdens transport op te vangen. Op 3 maart werd het doek met een speciaal transport naar het MAS gebracht en met een hijskraan naar de vijfde verdieping getakeld.

Zigeunerin (inv. nr. 1191)

Viktor Lagaye

Dit schilderij was onderdeel van de langdurig bruikleen aan het Kasteel van Gaasbeek en dusdanig vervuild dat besloten werd om de vergeelde vernislaag weg te nemen. De behandeling werd uitgevoerd door stagiaire Carolien Heineman.

Christus tussen zingende en musicerende engelen

(inv. nrs. 778-780)

Hans Memling

De restauratie van dit schilderij, uitgevoerd met financiële steun van de Vrienden van het KMSKA en Interbuild NV, werd opgestart in 2001. Door de vele andere werkzaamheden, vooral in het kader van de sluiting van het museum, ligt deze restauratie sinds geruime tijd vrijwel volledig stil. Begin 2012 zal deze restauratie weer heropgestart worden.

Andere restauraties

In het kader van de sluiting van het KMSKA werd het Worcester Art Museum bereid gevonden het *Portret van een man* (inv.nr. 708) van Anthony van Dyck te restaureren. Na restauratie blijft dit schilderij in het museum in langdurig bruikleen tot aan de heropening van het Koninklijk Museum.

De restauratie van het marmeren beeld *Gevleugelde zegegodin die de lauwerkrans*, door Hugo Hagen beeldhouwd naar een ontwerp van Christian Daniel Rauch, werd opgestart in 2010 en in 2011 afgerond. De restauratie werd uitgevoerd door Aurélie Isebaert, masterstudente Conservatie en Restauratie aan de de Artesis Hogeschool Antwerpen, onder leiding van Carolien van der Star.

In functie van een eventuele toekomstige restauratie werden de drie onderstaande schilderijen uitgebreid onderzocht en gedocumenteerd:

- Michiel Coxcie, *Marteldood van St. Sebastiaan*, inv.nr. 371
- Rembrandt (omgeving), *Portret van Saskia van Uylenburgh*, inv.nr. 293
- Paul Joosten, *Twee vrouwen met de Heilige Sebastianus van Rome*, inv.nr. 3338

Voor de restauratie van Rubens' *Madonna met de papegaai* (inv.nr. 312) werd een aanvraag tot sponsoring ingediend bij de Koning Boudewijn Stichting, met name het Fonds Courtin Bouché. Omdat de aanvraag gehonoreerd werd, kan de restauratie in de zomer van 2012 van start gaan.

TENTOONSTELLINGEN

ANSELM KIEFER

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

22 oktober 2010 – 27 maart 2011

© Joris Luyten

Drie grote museumpartners -de Musea stad Antwerpen, het Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen- sloegen de handen in elkaar om een tentoonstelling te organiseren over hedendaags kunstenaar Anselm Kiefer (°1945).

Naast bekendere thema's in Kiefers werk zoals het ophalen van herinneringen aan de geschiedenis van zijn land, de Holocaust en de onthutsende gevolgen van de Tweede Wereldoorlog, kwamen ook zijn diepgaande interesse voor godsdiensten, mythologie en literatuur aan bod. De tentoongestelde werken maken deel uit van de rijke collectie van de Duitse familie Grothe, die sinds de jaren 1970 gepassioneerd Duitse hedendaagse kunst verzamelt. Stuk voor stuk waren de werken representatief voor de kunsttaal van Kiefer. Hij brengt de historische herinnering weer tot leven door gebruik te maken van materialen zoals as, aarde, ijzer, oxide en hout.

Hoewel het KMSKA vertrouwd is met het tentoonstellen van kunstwerken op groot formaat was dit project een hele uitdaging. De monumentale werken zijn niet enkel loodzwaar door het gebruik van een vloeibare metaallegering, maar ze zijn ook erg fragiel door de pasteuze olieverflagen, verwerkte glasscherven en uitstekende organische materialen zoals gedroogde zonnebloemen. Dit vereist zeer secure manipulatie. Zowel de aanvoerroute in het museum als de museumzalen zelf waren, na talrijke kleine verbouwingen en het plaatsen van wanden, doorheen de jaren niet meer geheel voorzien op het

binnenbrengen en presenteren van dergelijke grote werken. Dankzij een minutieuze voorbereiding, het gebruik van specifieke ophangsystemen en aangepaste hijsmaterialen kon de tentoonstelling tijdig tot stand komen.

De tentoonstelling was oorspronkelijk gepland tot 23 januari 2011, maar werd wegens groot succes verlengd tot 27 maart 2011.

Anselm Kiefer trok in totaal 83.209 bezoekers, waarvan 48.522 in 2011.

ARCHITECTUUR IN DE 21ste EEUW. IDEEËN, PROJECTEN, GEBOUWEN

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

29 januari 2011 – 30 april 2011

© Joris Luyten

Musea zijn actueel. Er worden nieuwe musea gebouwd, en bestaande musea krijgen een facelift in de vorm van een renovatie of uitbreiding. De aanzet voor deze hernieuwde aandacht voor de museumbouw was zonder twijfel de voltooiing van het Centre Pompidou in Parijs in 1977, ontworpen door Renzo Piano en Richard Rogers. De structuur van het Centre Pompidou maakte duidelijk dat dit een kunstmachine wilde zijn, maar tegelijkertijd werd de drempel van het museum verlaagd door de verzonken ligging van het gebouw. Het zette als het ware de deuren open naar de straat, en je kon het als een kunstmuseum zien, maar ook als een groot uitkijkplatform. Musea verloren met dit gebouw een groot stuk van de pathos waarop ze tot dan toe vaak een patent hadden. Op het einde van de 20ste eeuw culmineerde dit proces in de bouw van Frank O. Gehry's Guggenheim Museum in Bilbao (1991-97). Het onmiddellijke "Bilbao-effect" van dit gebouw maakte twee zaken duidelijk: ten eerste dat een stad, en bij uitbreiding zelfs een hele regio, zijn voordeel kan doen met een nieuw museum, en ten tweede dat de architectuur zich op dat moment volledig had vrijgemaakt van de kunst die het behuist.

Het Art Centre Basel, een Zwitserse instelling die sinds 1984 internationale reizende tentoonstellingen organiseert, kwam op het idee om een expo aan deze beweging te wijden. *Musea in de 21ste eeuw. Ideeën, projecten, gebouwen* stelt prominente en toekomstgerichte bouwprojecten van het laatste decennium aan het publiek voor. De tentoonstelling belicht bouwprojecten, gespreid over vier continenten (Europa, Noord-Amerika, Azië en Australië), die gepland of in uitvoering zijn of die al voltooid werden. Alle projecten samen geven een breed overzicht van de huidige museumarchitectuur. Bovendien kan elk individueel project als maatstaf dienen voor hedendaagse trends in architectuur. De expo was opgebouwd rond vier thema's: renovatie en nieuwbouw; de uitbreiding van bestaande musea; museumarchitectuur in het weefsel van de stad en musea midden in de natuur, waarvan de vormen vaak zijn ontleend aan de omringende geografie.

Internationaal gerenommeerde architecten als Tadao Ando, Daniel Libeskind, Jean Nouvel, Renzo Piano, Mario Botta, Zaha Hadid, Frank Ghery en David Chipperfield waren in de tentoonstelling vertegenwoordigd met ontwerpen voor o.a. het Museuminsel Berlijn, Corcoran Gallery of Art Washington en MAXXI Rome. Van ieder project toonde de expo een maquette, aangevuld met foto's, schetsen en plannen. Ook de twee Antwerpse projecten (het MAS van Neutelings Riedijk Architecten en het KMSKA van Claus en Kaan architecten) waren in de tentoonstelling opgenomen.

Musea in de 21ste eeuw. Ideeën, projecten, gebouwen was een organisatie van de Musea stad Antwerpen, het M HKA (Museum voor Hedendaagse Kunst Antwerpen) en het KMSKA (Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen), en ontving 21.694 bezoekers.

DE MODERNEN. Topstukken uit het Koninklijk Museum

Koningin Fabiolazaal Antwerpen

29 april 2011 – 8 januari 2012

© Jesse Willems

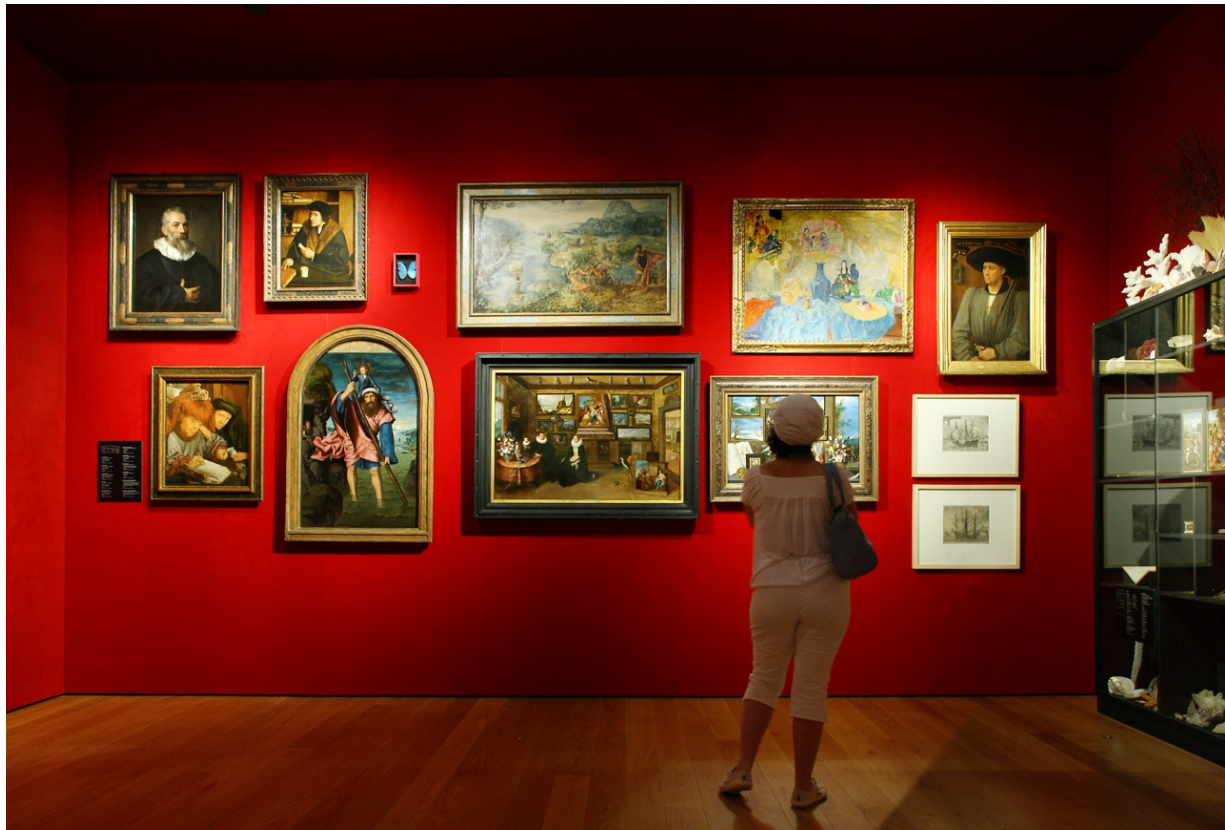
Tijdens de sluiting voor renovatie van het KMSKA stelt het museum zijn collectie 19de en 20ste meesters tentoon in de Koningin Fabiolazaal in hartje Antwerpen. Hiervoor ging het museum een uitzonderlijke samenwerking aan met de provincie Antwerpen, eigenaar van de locatie. Tot eind 2017 volgen steeds wisselende deelpresentaties elkaar op. Telkens belichten ze een ander interessant thema uit de deelcollectie 19de en 20ste eeuw. Het KMSKA streeft hierbij niet naar een strikte chronologie, maar kiest samen met de provincie telkens voor een nieuwe, interessante invalshoek. Thema's die in de toekomst aan bod zullen komen zijn o.a. Kunst uit Nederland, Permeke en Avant-garde in de jaren 1960-1975. In de eerste deelpresentatie *Hoogtepunten uit het Koninklijk Museum* worden gedurende ruim acht maanden de mooiste, de meest spectaculaire en tegelijkertijd de meest representatieve werken bijeengebracht.

17.812 bezoekers bezochten *De Modernen. Hoogtepunten uit het Koninklijk Museum* in 2011.

MEESTERWERKEN IN HET MAS. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen

MAS (Museum aan de Stroom) Antwerpen

17 mei 2011 – 30 december 2012

© Filip Dujardin

Voor de tentoonstelling *Meesterwerken in het MAS. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen* nodigde het MAS (Museum aan de Stroom, Antwerpen) drie andere musea uit die de ontwikkeling onderzoeken van de westerse beeldcultuur in al haar verschijningsvormen: het KMSKA, het M HKA en Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet. De tentoonstelling vertrekt vanuit een paradoxaal gegeven. Aanvankelijk werd de vorm van het westerse beeld gedomineerd door de materie waarin het werd uitgedrukt, terwijl de inhoud ging over het ongrijpbare, het onaantastbare. Enkel de meest duurzame en dus kostbare materialen werden gekozen om Goden weer te geven en ook

Romeinse keizers verkozen om zich in goud of marmer te laten vereeuwigen. Doorheen de eeuwen wisselden beelden van gedaante en ontstond de vloed aan vluchtige beelden waarmee we vandaag worden geconfronteerd. Beelden, evenwel, die nooit eerder zulk een materialistische inhoud hadden. Vlaanderen speelde een belangrijke rol in deze evolutie. De Vlaamse primitieven vervingen het bladgoud van achtergronden en stralenkransen rond heilige hoofden door geschilderde imitaties. Zij maakten gebruik van een eigen beeldtaal die het goddelijke vond in alle details van de wereld. Conform de zienswijze van de mystiek tonen hun

schilderijen een veelheid aan objecten die elk drager zijn van een symbolische betekenis. Ook vijfhonderd jaar later zijn er kunstenaars in deze regio die naar betekenis zoeken in het ogenschijnlijk toevallige en die stille beelden produceren als alternatief voor de schallende consumptiemaatschappij.

De vroegmoderne maatschappij vormde en democratiseerde het beeld door middel van prenten, veelal gedrukt in Antwerpen. Zo verspreidde zich niet alleen kennis over de hele wereld, maar ook de macht van de kolonisator. Ongeletterde en ongekerstende zielen in overzeese gebieden werden massaal met plaatjes overladen. Die vormden de basis van de wereldwijde beeldvorming zoals wij die vandaag kennen.

Het vergaren van kennis ging gepaard met het verzamelen van objecten of van afbeeldingen daarvan. In havensteden als Antwerpen werden zeldzame mineralen, schelpen en andere naturalia aangevoerd. Aristocraten, maar ook rijke handelaren en burgers richtten hun eigen kamers vol wonderen in, de eerste 'musea' en hogescholen van hun tijd. Kunstkasten met laden en schuifjes brengen orde in de chaos.

De verworven kennis begon men in te delen in categorieën, waarvan wij sommige ook vandaag nog hanteren. Verschillende nieuwe categorieën van schilderijen ontstaan: stillevens, landschappen en boerentaferelen. Taferelen spelen in op de individuele smaak.

Standaardisering van panelen en doeken vereenvoudigt de productie en verkoop.

De historieschilders uit de renaissance en de barok beeldden verhalen uit door het samenspel van personificaties die abstracte begrippen verzinnebeelden. Deze allegorieën zijn beeldraadsels waarvan men de humanistische betekenis bijeen moet puzzelen. Ze vatten de levensvisie samen van de kunstenaar en zijn publiek.

Even complex, maar toch heel anders, werken de beelden die kunstenaars vandaag in deze regio maken. Zij benaderen hun onderwerp als een banaal gegeven en net daardoor scheppen ze ruimte voor reflectie. Ze maken het kleine monumentaal.

In 2011 bezochten 180.000 geïnteresseerden de tentoonstelling *Meesterwerken in het MAS. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen*. De tentoonstelling loopt nog tot eind 2012.

BRUEGELLAND

Stedelijk Museum Lier

Vanaf 18 juni 2011

© Jesse Willems

Het oeuvre van Pieter Bruegel de oude slaagde erin de Vlaamse schilderkunst blijvend te inspireren. Zijn beroemde voorstellingen, die in het atelier van zijn zoon werden vermenigvuldigd, staan gegrift in ons collectief bewustzijn. Maar het algemene beeld van Bruegel is toch vooral ingekleurd door Felix Timmermans, die de schilder in zijn veel gelezen roman uit 1928 opvoerde als een geniale rebel. De aan het brein van de schrijver ontsproten typeringeren leren ons niets over de historische realiteit. Ze illustreren wel hoe onze samenleving in de jaren voor en na de laatste wereldoorlog opkeek naar het 'eigene' en het tegendraadse in de kunst van de zestiende en zeventiende eeuw. De literatuur van Timmermans sluit aan bij de lange traditie van artistieke terugblikken op Bruegel die was ingezet met schilders als Van Craesbeeck, Van Ostade, Steen en Teniers, en die in de achttiende en negentiende eeuw werd voortgezet door Horemans en De Braekeleer. Die succesvolle traditie van boerentaferelen en voorstellingen van onbezonnen gedrag op klein formaat heeft men in de kunstgeschiedenis gerangschikt onder de wat vage noemer 'genreschilderkunst'. In de vroege twintigste eeuw bezongen doeken van Vlaamse expressionisten als Permeke, De Smet, Smits en Van de Woestyne het aardkleurige coloriet en de schrale verfbehandeling van de oude meester. Het Stedelijk Museum Wuyts-van Campen en baron Caroly in Lier volgt deze rode draad doorheen de vaderlandse kunst aan de hand van werken die het toont uit de collectie van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Zo'n 7.000 bezoekers vonden in 2011 hun weg naar Bruegelland.

RIK WOUTERS. Hoogtepunten

Museum Schepenhuis Mechelen

Vanaf 24 september 2011

© Jesse Willems

Rik Wouters is een van de meest geliefde kunstenaars bij het Belgische publiek. Het KMSKA beschikt over de rijkste verzameling van zijn werk: 26 schilderijen, waaronder hoogtepunten zoals *De strijkster* (1912) en *Open venster op Bosvoorde* (1914), 19 beelden en originele gipsmodellen, en 66 vaak virtueuze aquarellen en tekeningen. Hendrik Wouters werd geboren 21 augustus 1882 in Mechelen en overleed op 11 juli 1916 in Amsterdam. Het werk van Wouters was populair, het werd geïmiteerd door tijdgenoten (zoals de gebroeders Jaspers) en gekocht door Belgische liefhebbers. Enkele verzamelaars die lid waren van de Antwerpse tentoonstellingsvereniging Kunst van Heden, zoals François Franck, schonken belangrijke werken aan het KMSKA. Tegelijkertijd kochten de befaamde Antwerpse neuroloog dr. Ludo van Bogaert en zijn echtgenote Louise Sheid prachtige werken, o.a. het *Zelfportret met de zwarte ooglap* dat Rik kort voor zijn dood onafgewerkt liet, voor hun privéverzameling. In 1989 werd de verzameling Van Bogaert door een legaat opgenomen in het KMSKA. Hoewel de artistieke carrière van Rik Wouters zich hoofdzakelijk in Brussel, Antwerpen en

Amsterdam afspeelt, is de band met zijn geboortestad Mechelen bijzonder gebleven. De Stedelijke Musea van Mechelen beschikken zelf over enkele belangrijke schilderijen en beelden van Rik Wouters. Deze vullen de verzameling van het Koninklijk Museum aan, die vanaf 24 september in haar totaliteit wordt getoond in Museum Schepenhuis in het centrum van Mechelen. Om het historische gebouw geschikt te maken voor het tentoonstellen van het werk van Wouters werd beroep gedaan op de B-Architecten. In een vijftal grote kamers worden thematisch samenhangende ensembles getoond: portretten van de kunstenaar en zijn kennissen, landschappen, motieven uit het dagelijks leven (een lachend kind, een dame die een kleeft past, strijkt, leest), beelden en schilderijen van naakte vrouwen, en stillevenen. De Woutersverzameling zal tot eind 2017 te zien zijn in Mechelen. Daarnaast zullen ieder jaar kleine tijdelijke tentoonstellingen aandacht vragen voor een bepaald aspect van het werk van Wouters. In 2011 ontving Rik Wouters 17.400 bezoekers.

Reünie. Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens. Meesterwerken uit het Koninklijk Museum terug in de kathedraal

De Kathedraal Antwerpen

Vanaf 5 juni 2009

Acht monumentale altaarstukken uit de museumcollectie vormen de pronkstukken van de tentoonstelling *Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens. Meesterwerken uit het Koninklijk Museum terug in de Kathedraal*. Oorspronkelijk zou deze succesvolle expo op 15 november 2009 de deuren gesloten hebben. Maar omdat het KMSKA een belangrijke renovatie tegemoet gaat, werd *Reünie* verlengd tot 2017. Zo kunnen de werken tijdens de sluiting van het KMSKA verder worden tentoongesteld in Antwerpen en bovendien “in situ”, op de plaats waarvoor ze werden besteld door hun opdrachtgevers: de gilden en ambachten, de stadsmilities, en de broederschappen. De altaarstukken worden door de restauratoren van het KMSKA regelmatig ter plaatse gecontroleerd om te kijken hoe ze reageren op hun nieuwe omgeving.

MEDEWERKING AAN TENTOONSTELLINGEN OP EXTERNE LOCATIES

JAMES ENSOR. Universum van een fantast

Gemeentemuseum Den Haag

12 maart 2011 – 13 juni 2011

© Gemeentemuseum Den Haag

Het concept van deze tentoonstelling werd ontwikkeld door het KMSKA en Gemeentemuseum Den Haag. De tentoonstelling biedt een klassiek overzicht van de diverse technieken, stijlen en thema's die kenmerkend zijn voor het werk van Ensor. Aan de hand van de verzameling van het Gemeentemuseum zelf werd de overgang van realistische vroege werken naar de Ensoriaanse groteske beelden gemaakt in een zaal die een evocatie wilde zijn van een salon van Les XX in Brussel in de jaren 1880, met werk van Belgische tijdgenoten van Ensor maar ook van Toorop, Van Gogh, Seurat, Monet. De verzameling van het KMSKA werd tenslotte aangewend om bijzondere aandacht te schenken aan Ensors belangstelling voor Nederlandse kunst (inzonderheid kopieën naar Rembrandt, Frans Hals enz.) en het Nederlandse landschap zoals Ensor het vastlegde in een schetsboekje tijdens een reis naar Zeeland omstreeks 1893. 65.000 mensen bezochten de tentoonstelling in Den Haag.

FLEMISH MASTERS. RUBENS, JORDAENS, BRUEGHEL. BAROQUE ART FROM ANTWERP

Sinebrychoff Art Museum Helsinki

14 oktober 2010 – 16 januari 2011

Deze tentoonstelling werd, in samenwerking met de Belgische Ambassade in Finland, opgezet in het kader van het Belgisch voorzitterschap van de Raad van de Europese Unie tijdens de tweede helft van 2010. Het *Sinebrychoff Art Museum* herbergt werk van de oude Europese meesters uit de 13de tot het midden van de 19de eeuw. De expositie confronteerde 44 schilderijen van Vlaamse en Hollandse meesters uit de 16de tot de 18de eeuw uit het KMSKA met een keur aan werken uit de verzameling van het *Sinebrychoff*. Hoofdconservator en curator Minerva Keltanen opteerde voor een thematische opstelling ingedeeld op basis van de verschillende genres. Een gang met 15 prenten naar Peter Paul Rubens vormde het sluitstuk van de tentoonstelling.

VENETIAANSE EN VLAAMSE MEESTERS

Bozar Brussel

11 februari 2011 – 8 mei 2011

© Bozar

Een vijftigtal schilderijen uit de Accademia Carrara di Bergamo traden in het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel in dialoog met een vijftiental meesterwerken uit het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. *Venetian and Flemish Masters* illustreerde vier eeuwen van contact en wederzijdse beïnvloeding tussen de Venetiaanse en Vlaamse schilderscholen.

In het quattrocento hebben de portretten van Bellini invloed op Van Eyck, die zelf zijn naturalisme 'exporteert'. Bellini kwam in contact met de werken van Van der Weyden en vice versa. In het cinquecento laten de Venetianen de technieken van de Vlaamse primitieven achter zich. Bij Titiaan, Tintoretto en Veronese barsten de kleuren los, waarna ook Patenier zijn landschappen met licht overspoelt. In het seicento laat Rubens, die de schilderijen van Titiaan en Veronese bewonderde, zijn sporen achter bij Tiepolo. En in het settecento vinden we in het zieltogende Venetië een toename van stijlen, van de clichés van Canaletto tot de sarcastische scènes van Guardi, die beïnvloed werd door de buitensporigheid van Jordaens. De Venetiaanse en de Vlaamse School zouden zonder elkaar niet dezelfde zijn.

DE COLLECTIE VERRIJKT

Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam

16 april 2011 – april 2013

© Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam

Het Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam presenteert sinds enkele jaren zijn vaste collectie in wisselende opstellingen met een levensduur van twee à drie jaar. In april 2011 werd de derde opstelling van dit type geopend met als titel *De Collectie Verrijkt*. De verzameling Europese schilderkunst – van Jan van Eyck tot en met Salvador Dalí – werd verrijkt met een twintigtal bruiklenen. Vijf topstukken werden uit het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen geleend, de overige schilderijen komen uit Nederlands bezit. Van al deze werken kan worden gezegd dat zij in Rotterdam iets bijzonders teweeg brengen in de collectie. De gasten uit Antwerpen zijn Hans Memling, *Man met Romeinse munt*; Peter Paul Rubens, *Heilige Theresia van Ávila bekommt door Christus' tussenkomst de verlossing uit het vagevuur van Bernardo de Mendoza*; Lovis Corinth, *Portret van Georg Brandes*; Gustave Van De Woestyne, *De blinde* en Valerius De Saedeleer, *Sneeuw in Vlaanderen*. Gastconservator van *De Collectie Verrijkt* is Peter Hecht, hoogleraar kunstgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

BRUIKLEEN EN CONSERVATIE

De belangrijkste activiteit van het museum wat betreft conservatie van zijn kunstwerken was in 2011 de voorbereiding van de verbouwing van het museum. De zichtbaarheid van de collectie voor het publiek is een prioriteit. Daarom reizen grote tentoonstellingspakketten naar binnen- en buitenland. Een aantal gastlocaties kreeg omvangrijke selecties kunstwerken uit het KMSKA in bruikleen.

In het museumgebouw zelf werden meerdere depots ontruimd. Het grootste deel van de collectie werd tijdelijk elders in het museum ondergebracht, om de bouw van een intern depot mogelijk te maken. 2011 werd afgesloten met niet minder dan 12.995 interne verplaatsingen en 130 externe transporten.

BRUIKLEEN

Na de sluiting van het museum in december 2010 nam het aantal uitgaande bruiklenen aanzienlijk toe. In totaal werden er 313 kunstwerken aan 11 verschillende instellingen in binnen- en buitenland uitgeleend. In het voorjaar vertrokken de bruiklenen veelal in functie van verschillende opeenvolgende samenwerkingsprojecten in binnen- en buitenland. De meerderheid ervan wordt getoond in presentaties als *De Modernen. Topstukken uit het Koninklijk Museum* in de Koningin Fabiolazaal Antwerpen (56 objecten) en *Meesterwerken in het MAS* (77 objecten).

Ook andere musea tonen een selectie van de collectie van het KMSKA gedurende de hele sluitingsperiode. Zo reisde *De laatste dag* van Pierre Alechinsky (inv.nr. 3039) naar de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België (Brussel) en een selectie van interbellum-kunst (17 objecten) naar het FeliXart Museum in Drogenbos. Het Kasteel van Gaasbeek heeft in de eigen opstelling 14 schilderijen uit het KMSKA opgenomen. Daarnaast reisden er stukken naar o.a. het Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam (5 objecten); het Rembrandthuis Amsterdam (1 object); het Amsterdam Museum, Amsterdam (1 object); en het Metropolitan Museum of Art, New York (1 object).

KORTLOPENDE UITGAANDE BRUIKLEEN

Er werden 59 nieuwe kortlopende uitgaande bruikleendossiers geopend waarbij 280 kunstwerken werden aangevraagd en ruim de helft toegezegd. Opvallend is dat de collectie van het KMSKA vorig jaar net iets meer door buitenlandse instellingen (30) gesolliciteerd werd dan door musea in het binnenland (29). In samenwerking met het Koninklijk Museum en het Bucerius Forum Hamburg organiseerde het National Museum of Art, Architecture and Design in Oslo in het voorjaar een tentoonstelling met 38 schilderijen uit onze collectie. Aansluitend op de Ensorentoonstelling in ING Brussel in 2010 toonde het Gemeentemuseum Den Haag in het voorjaar 2011 *James Ensor - Universum van een fantast* met 126 objecten uit onze collectie.

Man met Romeinse munt van Hans Memling, een van de topstukken dat tot 2013 in langdurig bruikleen gegeven is aan Boijmans van Beuningen, reisde desalniettemin voor een tentoonstelling rond Renaissanceportretten naar Berlijn en New York (Metropolitan Museum of Art).

De tentoonstelling *The Mad Square. Modernity in German Art 1910-1938* in de National Gallery of Victoria, Melbourne toonde het portret van de schrijver Walter Mehring door Georg Grosz.

Naast de kerncollectie oude meesters van het KMSKA die deel uitmaakt van de tentoonstelling *Meestwerken in het MAS* reisden 19 andere schilderijen naar het nieuwe Antwerpse museum in langdurig bruikleen.

De collectie van het museum wordt in haar presentatie verrijkt met inkomende bruiklenen uit andere collecties, zowel particuliere als openbare. Omwille van de sluiting werd - in samenspraak met de eigenaars - de bruikleenovereenkomst van deze kunstwerken beëindigd. 9632 stuks grafiek van het Frans Masereel Centrum en 26 schilderijen uit de collectie van de Vlaamse Overheid werden terugbezorgd.

HET NIEUWE DEPOT

In de eerste fase van de verbouwingswerken wordt naast de sloopwerken een centrale ruimte in het museumgebouw volledig klaargemaakt als nieuw depot. Dit depot zal na de afwerking aan alle hedendaagse museale depotstandaarden voldoen. In deze ruimte zullen tijdens de volledige duur van de verbouwing duizenden kunstwerken bewaard worden. Het betreft onder meer erg grote schilderijen die het gebouw niet kunnen verlaten en schilderijen tijdens de verbouwing die niet worden getoond, gerestaureerd of onderzocht.

Als voorbereiding hierop werd de collectie tijdens de zomermaanden in een aantal 'veilige' zones samengebracht. De zones situeren zich in enkele tentoonstellingszalen op het gelijkvloers en op de eerste verdieping van het museumgebouw.

Sloopwerkzaamheden gaan gepaard met trillingen. Om onze kunstwerken hier zo goed mogelijk tegen te beschermen werden deze op trillingsdempend materiaal geplaatst. Om de trillingsdemping te optimaliseren werden blokken gebruikt -samengesteld uit polyurethaan- die afgestemd werden op het gewicht van de kunstwerken. Hiervoor werden alle kunstwerken die in aanmerking komen gewogen. Bij deze actie het KMSKA geadviseerd door Bill Wey van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Voor de monitoring van mogelijke trillingen en de interpretatie van de gegevens werd een externe adviseur ingehuurd.

CONSERVATIE

Een groot deel van de tijd van de museumrestauratoren ging in 2011 uit naar het conserveren van schilderijen, met het oog op de verbouwing van het museum.

De belangrijkste activiteiten waren nazicht / conservatie van 46 werken voor het MAS (*Meesterwerken in het MAS*), 44 resp. 41 werken voor twee presentaties in de Koningin Fabiolazaal (*De Modernen. Topstukken uit het Koninklijk Museum* en *De Modernen. Kunst uit Nederland* voorzien in het voorjaar van 2012), 9 werken voor Museum Schepenhuis Mechelen (*Rik Wouters. Hoogtepunten*), 33 werken voor Stedelijk Museum Lier (*Bruegelland*), 8 werken voor Kasteel van Gaasbeek, en 4 werken voor FeliXart Museum Drogenbos. Daarnaast werden nog circa 24 schilderijen geconserveerd als langdurig bruikleen voor diverse andere musea.

In 2011 was er ook nazicht / conservatie voor kortlopende bruiklenen naar BOZAR Brussel (17 werken), en naar Mexico (49 werken) en Japan (76 werken), deze laatste voor tentoonstellingen in 2012. Daarnaast werden nog circa 43 schilderijen geconserveerd als kortlopende bruikleen voor diverse musea.

Tijdens de vele verplaatsingen van de schilderijen werden een aantal werken die in zeer slecht staat verkeerden bijeengebracht. 14 grote schilderijen konden behandeld worden, waardoor de conditie verbeterde en het risico op schade aanzienlijk verkleind werd (inv.nrs. 83, 158, 159, 160, 161, 162, 173, 334, 441, 442, 455, 505, 513, 573).

Als onderdeel van de conservatiebehandeling kregen 33 panelen een structurele behandeling, uitgevoerd door Jean Albert Glatigny (inv.nrs. 32, 158, 159, 160, 161, 162, 252, 325, 425, 452, 455, 464, 480, 481, 671, 817, 848, 861, 895, 947, 968, 990, 1187, 1207, 1318, 2657, 2804, 5003, 5033, 5050, 5070, 5110, 5122).

Van enkele schilderijen waren de behandeling en/of het transport erg complex: *De laatste dag*, inv.nr. 3039 van Pierre Alechinsky is een doek met zeer grote afmetingen. Het werd op 14 februari naar de Koninklijk Musea voor Schone Kunsten van België in Brussel vervoerd. Eveneens van groot formaat is Antoon van Dijck, *De kruisafneming van Christus*, inv.nr. 403, dat vanwege het formaat alleen uitgelijst naar Oslo vervoerd kon worden.

Voor het MAS werden het *Borassa altaar* en het *Besloten Hofje*, inv.nr. 5094, geconserveerd. Het *Drieluik met de Heilige Familie* van Aertgen van der Leyden, inv.nrs. 977-979, kreeg een uitgebreide conservatiebehandeling zodat het, ondanks de problematische conditie, toch uitgeleend kon worden. In het museum werden ook een aantal grote doeken op rol bewaard waarvan de conditie volstrekt onduidelijk was. Ter voorbereiding op de sluiting werden de doeken behandeld. De doeken werden uitgerold, ze werden globaal gedocumenteerd en er werd een eerste conservatie uitgevoerd. Daarna werden ze op een betere manier opgerold, zodat ze bewaard kunnen worden voor de toekomst. Door deze conservatiecampagne is nu ook bekend welke schilderijen zich precies op de rollen bevinden. Voor een aantal doeken is een behandelingsvoorstel voor de toekomst opgesteld.

Uit het Scheepvaartmuseum Antwerpen werden zes schilderijen teruggehaald en geconserveerd. Een zevende schilderij, *Belgische Landverhuizers* van Louis van Engelen (inv.nr. 1194), was beschadigd en werd hersteld. Ook op het *Portret van de predikant Eleazar Swalminus* van Rembrandt (inv.nr. 705), in bruikleen aan het Rembrandthuis, moest een beschadiging in de vernis hersteld worden. In de Sint Jacobskerk Ieper werden twee werken nagekeken. Alle schilderijen die geröntgend werden, werden vooraf nagekeken, uitgelijst en na het maken van de opname, terug ingelijst.

Onderstaande schilderijen kregen een nieuwe lijst:

- Antonello da Messina, *Calvarieberg*, inv. nr. 4
- Rembrandt, *Portret van de predikant Eleazar Swalminus*, inv. nr. 705
- Willem van Aelst, *Vruchten en wijnglas*, inv. nr. 729
- Anthonie van Steenwinkel, *Portret van de schilder en zijn vrouw*, inv. nr. 5025
- Isidoor Opsomer, *De schrijver Felix Timmermans*, inv. nr. 2337
- Jan Stobbaerts, *Naar de stal*, inv. nr. 1803

De altaarstukken die in 2008 aan de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in Antwerpen werden uitgeleend, werden op 2 februari 2011 ter plaatse gecontroleerd om te kijken hoe ze reageren op de nieuwe omgeving.

In 2011 werd ook de collectie papier gecontroleerd en verpakt in functie van de uithuizing van deze deelcollectie naar een extern depot.

ONDERZOEK

DIGITALISERING

In 2001 werd een systematisch onderzoek naar de collectie opgestart. Het doel is de collectie beter te ontsluiten, niet alleen voor een groot publiek maar ook binnen de internationale museale en kunstwetenschappelijke context. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de naleving van internationale richtlijnen en het gebruik van gestandaardiseerde vakterminologie bij de verwerking van de informatie.

Het omvangrijke onderzoek veronderstelt een permanente controle en actualisering van de kunsthistorische gegevens van alle kunstwerken uit de collectie door middel van archief- en literatuuronderzoek. Vervolgens worden deze gegevens bijgewerkt of ingevoerd in de digitale collectiecatalogus TMS van het museum (*The Museum System*). Uit deze interne databank wordt informatie geput voor een externe databank die *online* op de website van het KMSKA geraadpleegd kan worden. Eind 2011 staan de gecontroleerde basisgegevens van iets meer dan 5000 stuks van de museumcollectie online.

De werkwijze bij de digitalisering van de collectiecatalogus in de TMS databank is systematisch en verloopt veld per veld. Op dit ogenblik komen de correcte vertaling van de titels van de kunstwerken (prioritair naar het Engels, Frans en Duits volgen), de tentoonstellingen waaraan de werken hebben deelgenomen, hun toeschrijvingsgeschiedenis, hun herkomst of pedigree, hun bibliografie (met systematische prospectie en in samenwerking met de bibliotheek), de aan werken verwante objecten en de invoering van teksten over individuele werken die door medewerkers van het KMSKA werden gepubliceerd aan bod. In 2011 werd bijzondere aandacht besteed aan de invoering van werken op papier en werken die zullen reizen in het kader van sluitingsprojecten en presentaties in gastmusea van het KMSKA.

UITGAVE NIEUWE SCHILDERIJENCATALOGUS

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen bereidt de publicatie voor van *De schilderijen van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen* (werktitel). De schilderijenverzameling van het KMSKA telt 2500 werken: 900 schilderijen van oude meesters en 1600 schilderijen van moderne meesters. Met deze nieuwe bestandcatalogus wenst het museum een lange traditie op het gebied van museumcatalogi verder te zetten. Sinds de uitgave van de laatste schilderijencatalogi (1977 en 1988) is niet alleen het onderzoek verder gezet maar is ook de collectie sterk uitgebreid. Een handzame en geactualiseerde uitgave die een volledig overzicht biedt van de rijke collecties schilderkunst van het KMSKA is dan ook noodzakelijk om aan de vraag van vorsers en museumbezoekers te voldoen. In de bestandscatalogus wordt elk schilderij voorgesteld met de basisinformatie (naam van de kunstenaar, biografische gegevens, titel, jaar, materiële gegevens (materiaal en afmetingen), inscripties (signatuur, datum, opschrift), verwerving, opmerkingen, inventarisnummer) en een kleurenafbeelding.

DEELCOLLECTIE PETER PAUL RUBENS: KUNSTHISTORISCH EN MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

Het Rubensproject, in 2007 opgestart met de financiële steun van The Getty Foundation (Los Angeles), onderwerpt de unieke Rubenscollectie van het museum aan een exhaustief wetenschappelijke studie. De fotografische en materieeltechnische analyses verschaffen inzicht in de schildertechniek en -stijl van Rubens en zijn ateliermedewerkers, en geven een nauwkeuriger beeld van het creatieve ontstaansproces en de datering van de schilderijen. Daarnaast gaat archiefstudie dieper in op de ontstaansgeschiedenis, de herkomst en het restauratieverleden van de schilderijen. Onderzoek van primaire en secundaire bronnen voegt informatie toe over de historische context, de iconografie en de voorafgaande beeldtraditie.

In 2011 ging veel aandacht naar het afronden van de studie van de grote formaten, die in 2012 naar een intern depot verhuizen. De enorme panelen *Christus aan het kruis*, "De lanssteek", inv. nr. 297, *De laatste communie van de heilige Fransiscus van Assisi*, inv. nr. 305 en *De aanbidding door de koningen*, inv. nr. 298, werden op 20 juli omgedraaid. Paneelspecialist Jean Albert Glatigny en zijn team hebben van 25 juli tot 6 augustus de achterkanten bestudeerd en gedocumenteerd.

Daarnaast zijn er door de Universiteit Antwerpen (Geert van der Snickt en Matthias Ahlfeld) aanvullende PXRF metingen gedaan (pigmentanalyse). Het verfoppervlak van *Het doopsel van Christus*, inv. nr 707 en *Madonna omringd door heiligen*, inv.nr. IB195801, werd bestudeerd op techniek en conditie.

Ook de studie van de *Zegewagen van Kallo* werd in samenwerking met onderzoekster Ank Adriaans verdergezet. De resultaten hiervan werden gebundeld ter voorbereiding van de dossierpresentatie *Rubens doorgelicht. Triomf op wielen. Schets voor de Zegewagen van Kallo* in 2012 (i.s.m. Museum Rockoxhuis, 11.02-13.05.2012).

Vergelijkend fotografisch onderzoek van schilderijen van Rubens, Van Dyck en Jordaens, in het kader van de studie van het atelier van Rubens, werd in 2011 ondernomen in het Palais des Beaux-Arts van Lille en het Musée des Beaux-Arts van Valenciennes.

De talrijke fotografische opnames voortkomend uit het Rubensproject werden systematisch ingewerkt in de Rubensbeeldbank van het museum, die momenteel een 5000-tal beelden bevat.

Het Rubensonderzoek werd ondernomen door leden van de museumstaf, externe medewerkers binnen reguliere samenwerkingsverbanden met andere wetenschappelijke instellingen, experts en stagiairs.

VERDER MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

In 2011 werd een scan gemaakt van Memling's *Man met Romeinse munt*, inv. 5. In het kader van haar masteropleiding Conservatie en Restauratie aan de Artesis Hogeschool Antwerpen voerde Mikal Kindt onder leiding van Carolien van der Star een kunsthistorisch en materiaaltechnisch onderzoek van de natuurstenen vloermozaïek van de buitenloggia van het Koninklijk Museum. Deze vloermozaïek is een onderdeel van de andere vloermozaïeken die de firma P.A. Pellarin Frères heeft gelegd.

DEELCOLLECTIE ENSOR

Het museum bezit de grootste verzameling ter wereld van werken van James Ensor. Al die werken - van schilderijen en tekeningen tot archivalia - vormen het onderwerp van een systematische studie.

Aansluitend bij de wetenschappelijke voorbereiding van de vele recente Ensor tentoonstellingen in binnen- en buitenland, vatte het museum in 2010 het onderzoek van zijn omvangrijke Ensorverzameling

aan. Het doel is om een bijdrage te leveren aan de situering van James Ensor binnen het ontstaan van het modernisme in de West-Europese kunst. Vooral de weinig bekende onderdelen van de Ensorcollectie zullen in dit opzicht een belangrijke bron vormen. Verder moet het onderzoek resulteren in een grondige ontsluiting van de deelcollectie Ensor.

Het Ensorproject van het KMSKA combineert twee benaderingswijzen. De eerste invalshoek bestaat uit een onderzoek naar de theoretische grondslagen van de artistieke keuzes die Ensor maakte. Dat gebeurt op basis van een analyse van de kunstkritische en kunsthistorische receptie van Ensors werk en van een 'close reading' van Ensors – gepubliceerde en ongepubliceerde - eigen geschriften. De tweede benadering bestaat uit een klassiek kunsthistorisch onderzoek van de primaire bronnen (archivalia), de iconografie (de betekenis van de voorstellingen), de techniek en de vormgeving van de werken. De bevindingen van occasioneel materiaaltechnisch onderzoek door fotografische opnamen met röntgen- en infraroodlicht of met de PXRF (Portable X-ray Fluorescentie Spectrometer) krijgen ook een plaats in de onderzoeksresultaten.

Het afgelopen jaar werd met het oog op een grondige ontsluiting van Ensors brieven en geschriften in de verzameling van het KMSKA begonnen met een theoretische oriëntatie (o.a. aan de hand van de receptie van Ensor met name door het tijdschrift *La Plume* in 1898) en een voorlopige transcriptie van brieven, geschriften en allerlei notities.

Daarnaast werden, in overleg met de Universiteit Antwerpen (prof.dr. Koen Janssens en drs. Geert Van der Snickt) MA-XRF-opnames van een selectie van Ensors schilderijen voorbereid. In 2011 werd ook een systematische röntgencampagne gevoerd van de Ensorcollectie. Ook een beperkte selectie kunstwerken uit de 19de en 20ste eeuw werd onderzocht.

COLLECTIEVORMING

In het verlengde van het boek *Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Een geschiedenis. 1810-2007* wordt een nieuwe publicatie voorbereid. De aanwervingpolitiek van het KMSKA en meer bepaald het aandeel van de schenkers komt hierbij onder de aandacht. Meer gedetailleerd worden behandeld: de biografieën van de schenkers, de netwerken van de schenkers, de culturele en maatschappelijke achtergronden van de weldoeners. Eveneens belangrijke facetten van de aanwervingsgeschiedenis zijn de verhoudingen tussen kunstenaars, kunsthandelaars, conservators, kunstliefhebbers, zakenlui en de Vrienden van het KMSKA. Tenslotte zullen gemiste kansen en geweigerde schenkingen het beeld vervolledigen. In de archieven van het KMSKA zijn de officiële verwervingdossiers, de correspondentie tussen schenkers en museum en de verslagen van de commissies aanwezig. In 2011 werden alvast 300 aanwervingdossiers doorgenomen en verwerkt.

ONDERZOEKSPROJECTEN MET EXTERNE PARTNERS

In samenwerking met Prof. Dr. Saskia de Bodt, verbonden aan de Universiteit Utrecht, werd een project opgestart dat het 19de-eeuwse “naturalisme” in de verzameling van het KMSKA zal onderzoeken. Dit gebeurt aan de hand van gastcolleges en het begeleiden onderzoekswerkstukken van de studenten door museumconservator Herwig Todts.

De samenwerking met vzw Arcobaleno, die een röntgentoestel ter beschikking stelt, beperkt zich niet tot het onderzoeken van de Rubensschilderijen uit de collectie van het KMSKA. Ook andere werken worden doorgelicht met het oog op het onderzoek van hun ontstaansproces.

Het Centrum voor Mexicaanse Studies van de Universiteit Antwerpen ondersteunt onderzoek naar de culturele uitwisseling tussen Mexico en onze streken. In samenwerking met het Centrum werd een project opgezet dat de invloed van de Zuid-Nederlandse schilderkunst van de 16de- en 17de eeuw op deze van het Nieuwe Spanje onderzoekt. De resultaten werden voorgesteld op het internationaal colloquium Symposium *Imprenta – Pintura – Impresiones recíprocas. The Influence of Flemish Print and Painting in Mexico (XVI and XVII Century)*, dat op 5 en 6 december 2011 in het Rubenianum te Antwerpen werd georganiseerd.

In de musea van Tallinn, Glasgow en Kopenhagen, en ook in een privé-collectie, worden vier versies bewaard van een verloren prototype van Jheronimus Bosch, *Jezus verjaagt de kooplieden uit de tempel*. Museumconservator Paul Vandenbroeck werd aangezocht om een bijdrage te schrijven over de nog niet eerder bestudeerde iconografie van dit werk. De bijdrage zal verschijnen in een boek dat in 2012 gepubliceerd wordt (redactie: dr. Erma Hermens, Glasgow).

WETENSCHAPPELIJKE VOORDRACHTEN IN HET KMSKA

Naast wetenschappelijke studiedagen organiseert het museum ook regelmatig kunsthistorische lezingen voor een ruimer publiek. Sinds 1928 worden er op zondagochtend voordrachten georganiseerd. Bij voorkeur komen onderwerpen aan bod die aansluiten bij het museum en zijn kunstbezit.

Conservator Ruud Priem (Conservator Oude Kunst Museum Het Valkhof Nijmegen) gaf op 9 januari een lezing over het belangrijkste vijftiende-eeuws manuscript uit de Noordelijke Nederlanden, het getijdenboek van Katherina van Kleef; beeldend kunstenaar Luc Tuymans reflecteerde op 6 februari over museale presentaties; en architect Dikkie Scipio van Claus & Kaan Architecten gaf op 6 maart een toelichting bij de verbouwingsplannen van het KMSKA.

EXTERNE PUBLICATIES, MANDATEN EN LIDMAATSCHAPPEN

De onderzoekers van het KMSKA vertegenwoordigen vanuit hun specifieke vakgebied het KMSKA in het nationale en internationale onderzoekslandschap.

Zowel Paul Huvenne, Nico Van Hout, Christine Van Mulders als Valérie Herremans zijn medeauteurs van het Corpus Rubenianum Ludwig Burchard, waarvan de uitgave verzorgd wordt door het Centrum voor de Vlaamse Kunst van de 16de en 17de eeuw in samenwerking met het Rubenianum Antwerpen. Zij zullen hun medewerking verlenen aan respectievelijk: deel V, 2 *The Life of Christ before the Passion. The Public Life of Christ*; deel XX, 2 *Study Heads and Anatomical Studies. Study Heads*; deel XXXVII, 1 *Works in Collaboration. Jan I and II Brueghel en deel XXII, 4 Architecture and Sculpture. Architectural Sculpture.*

Paul Vandenbroeck startte in 2010 met de productie van een documentaire over abstracte weefkunst in Marokko, meer bepaald in het Hoge Atlasgebergte.

Paul Huvenne is titularis van het vak Algemeen overzicht van de Kunstgeschiedenis en Archeologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Paul Vandenbroeck is deeltijds hoofddocent aan de KU Leuven waar hij Antropologie van kunst en populaire cultuur en Selected Topics of Ethnohistory: Genealogy of North African Cultures doceert. Nanny Schrijvers is directeur van het Kunsthistorisch Instituut van Antwerpen. Verschillende medewerkers zijn lid van nationale en internationale vakverenigingen als de Vlaamse Museumvereniging (VMV), het International Council of Museums (ICOM), de Historians of Netherlandish Art (HNA) en CODART. Paul Huvenne, Nico Van Hout, Christine Van Mulders en Valérie Herremans zijn lid van het Centrum voor de Studie van de Vlaamse Kunst uit de zestiende en zeventiende eeuw. Nico Van Hout behoort tot de programmacommissie van CODART. Christine Van Mulders is lid van Arcobaleno vzw en Herwig Todts is lid van het Ensor Advisory Committee. Er wordt ook geparticipeerd in verschillende instellingsoverschrijdende werkgroepen: de Interuniversitaire en Intermuseale Werkgroep 19de eeuw (H. Todts); Diptech (Vlaamse Kunstcollectie - Universiteit Gent - Universiteit Antwerpen), een werkgroep die de oprichting van een materiaal-technisch onderzoeksplatform voor Vlaanderen voorbereidt met als proefproject materiaaltechnisch onderzoek van schilderijen van Hans Memling en James Ensor (H. Todts); en de werkgroepen Collectie en Vlaamse Primitieven van de Vlaamse Kunstcollectie (Nanny Schrijvers).

Ingrid De Pourq (hoofd bibliotheek) zetelde in de redactie van het nieuwe VVBAD-tijdschrift META en droeg in 2011 bij aan de organisatie van de studiedag "Een e-bib voor de kunsten?" i.s.m. OKBN (Overleg Kunstbibliotheken Nederland) op 24 oktober 2011 in het Rubenianum (Antwerpen). An Sijsmans (teamhoofd educatie) is lid van de raad van bestuur van Lukas – Art in Flanders.

PUBLICATIES

BOEKEN

Jaarboek Annual 2009

Het Jaarboek Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen 2009 / Antwerp Royal Museum Annual 2009 verscheen in 2011 en bevat volgende bijdragen:

Barbara BAERT, *Who touched me and my clothes?*

Lise DE GREEF, *Uterus cordis*

Liesbet KUSTERS, *Who is she? On the identity of the haemorrhaging woman*

Emma SIDGWICK, *Tactility and potentiality in the motif of the Haemorrhoid*

Paul VANDENBROECK, *Genre painting III*

Paul VANDENBROECK, *Meaningful caprices*

De eerste vier bijdragen behandelen aspecten van het nieuwtestamentarische thema van de Bloedvloeiende Vrouw (Marc. V, 24-33).

ANDERE PUBLICATIES

Rubensbulletin

Het Rubensbulletin is een initiatief van het KMSKA en het Centrum voor de Vlaamse Kunst van de 16de en de 17de eeuw vzw. Deze webpublicatie biedt ruimte voor wetenschappelijke bijdragen in diverse talen over het oeuvre van Rubens en dat van zijn medewerkers. Het Rubensbulletin richt zich tot wetenschappers en eenieder die in het onderwerp is geïnteresseerd. De naam van de nieuwe webpublicatie refereert aan het Rubens Bulletin, een tijdschrift dat tussen 1882 en 1910 in Antwerpen verscheen en dat bronnen over Rubens en zijn tijdgenoten wereldkundig maakte. Het nieuwe Rubensbulletin sluit aan bij de lange traditie van Rubensonderzoek in Antwerpen, thuisstad van de meester. Door middel van dit forum willen het KMSKA en het Centrum voor de Vlaamse Kunst de uitbouw en de consolidatie van een internationaal Rubensnetwerk stimuleren.

In jaargang 2011 verschenen vijf bijdragen, waarvan drie van de hand van KMSKA-onderzoeker dr. Nico Van Hout. De andere auteurs zijn Ank Adriaans-van Schaik en Claire Betelu. Dr. Nico Van Hout deed verslag van zijn onderzoek naar Peter Paul Rubens' schilderij *De lanssteek*, van de ontdekking van een werk van Rubens in Oslo en lichtte ook een nieuwe aanwinst van het KMSKA toe: een proefdruk van een prent naar Rubens' Abraham en Melchisedek. Het artikel van Ank Adriaans-van Schaik is gewijd aan haar onderzoek naar Rubens' ontwerp voor de zegewagen van Kallo (in het kader van een masteronderzoek voor de universiteit van Utrecht). Claire Betelu licht haar onderzoek toe dat zij in de Parijse archieven voerde naar het verblijf van Rubens' werken uit de collectie van het KMSKA in de Franse hoofdstad tijdens de Franse overheersing.

Museumkrant

Vier keer per jaar geeft het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen de Museumkrant uit, een magazine dat gedrukt wordt op 22.000 exemplaren en verstuurd naar 7.000 geïnteresseerden. Bovendien worden 10.000 exemplaren verspreid in een netwerk van displays in Vlaanderen en Brussel. Naast informatie over tentoonstellingen en activiteiten van het KMSKA biedt het magazine ook een overzicht van de museumactiviteiten in het buitenland. Iedere maand wordt een werk in de kijker geplaatst.

Bezoekersgidsen

Bij de drie tentoonstellingen *Meesterwerken in het MAS. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen, Bruegelland en De Modernen. Topstukken uit het Koninklijk Museum* verschenen bezoekersgidsen met bijdragen van KMSKA-onderzoekers.

Artikels

Een overzicht van gepubliceerde artikels vindt u in Bijlage 2.

PUBLIEKSWERKING

Publiek

Na de tentoonstellingsprojecten *Anselm Kiefer* en *Musea in de 21ste Eeuw. Ideeën, Projecten, Gebouwen*, die begin 2011 in het museumgebouw op het Zuid plaatsvonden, sloot het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen de deuren voor verbouwingen. Het museum startte een communicatiecampagne met als slogan “Dicht maar dichtbij” en zette een aantal langdurige projecten op externe locaties op: 19de en 20ste eeuwse kunst was te zien in *De Modernen* in de Koningin Fabiolazaal Antwerpen (i.s.m. Provincie Antwerpen, vanaf 29 april), oude kunst in *Meesterwerken in het MAS* in het nieuwe Museum aan de Stroom (i.s.m. M HKA en Museum Plantin Moretus, vanaf 17 mei). Het KMSKA was ook in andere steden aanwezig, met *Bruegelland* in Lier (vanaf 18 juni) en met *Rik Wouters. Hoogtepunten* in Mechelen (vanaf 24 september).

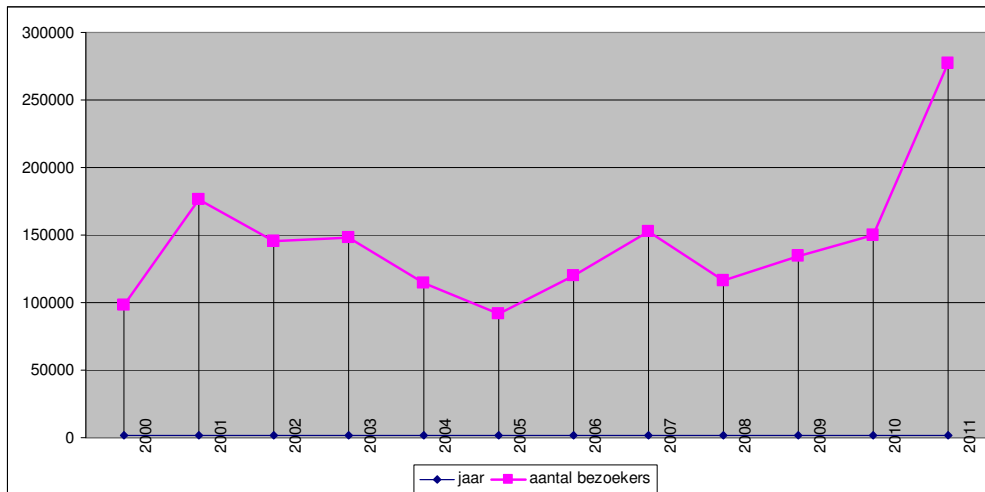
2011 was paradoxaal genoeg een uitzonderlijk goed jaar, waarin 277.521 mensen onze collecties zagen, deels nog in het eigen museum en daarna op andere locaties in Antwerpen. De tentoonstelling *Anselm Kiefer* werd bezocht door 85.511 mensen, waarvan 48.522 in 2011. Het werd daarmee een van de populairste tentoonstellingen die het laatste decennium in het KMSKA plaats vond. De tentoonstelling *Musea in de 21ste Eeuw* was goed voor 21.6394 bezoekers. Bijzonder populair in 2011 was de expo *Meesterwerken in het MAS*, goed voor 180.000 bezoekers. Het spreekt voor zich dat de goede bezoekcijfers van het KMSKA in 2011 voor een stuk te danken zijn aan de opening van het MAS en de daarmee gepaard gaande belangstelling van het publiek. Maar het museum heeft ook bewezen dat het, door het aangaan een aantal strategische partnerships, zijn sluiting wegens verbouwing kon opvangen, en zelfs ombuigen tot een sterkte. De tentoonstelling *De Modernen* in de Koningin Fabiolazaal ontving 17.812 bezoekers, *Rik Wouters. Hoogtepunten* in Mechelen kreeg 17.400 mensen over de vloer en *Bruegelland* in Lier zo’n 7.000. Voor al deze locaties (Koningin Fabiolazaal Antwerpen, Museum Schepenhuis Mechelen, Museum Wuyts-Van Campen en baron Caroly Lier) betekende deze projecten een aanzienlijke verhoging van hun bezoekcijfers.

De tentoonstelling *Reünie*, die in 2009 van start ging maar bij de sluiting van het museumgebouw eveneens opgenomen werd in de *Dicht Maar Dichtbij*-strategie van het KMSKA, ontving in 2011 alleen al 292.785 bezoekers. Projecten in binnen- en buitenland waren daarenboven goed voor tienduizenden extra bezoekers. Nooit hebben zoveel mensen in Antwerpen, in Vlaanderen, in België en in het buitenland kennis kunnen maken met de collectie van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen.

jaar	aantal bezoekers
2000	98500
2001	176000
2002	145528
2003	148551
2004	114853
2005	91878
2006	119746
2007	152670
2008	116572

2009	134388
2010	150236
2011	277521

Tabel 1: aantal bezoekers 2000-2011

Tabel 2: evolutie bezoekers 2000-2011

Omwille van de verschillende locaties waar de collectie in 2011 te zien was en de verschillende registratiesystemen en –criteria die onze partners hanteren is het niet mogelijk eenduidige uitspraken te doen over het profiel van de bezoeker. Een publieksonderzoek dat gepland is in 2012 in de tentoonstelling *Meesterwerken in het MAS*, zal ons toch een beter idee geven van de bezoeker van onze collectie.

Infokiosk KMSKA

Na de zomer nam het KMSKA ook een infokiosk in gebruik, die geplaatst werd voor het gesloten museumgebouw en bezoekers meer informatie geeft over de diversie locaties in de stad waar de collectie tijdelijk te zien is. De infokiosk is een ontwerp van Niels van Eijk en Miriam van der Lubbe en deed eerder dienst als de Bouwkeet in het Stedelijk Museum Amsterdam, bij wie het KMSKA de constructie huurt tot eind 2012. Het infopunt is geopend van woensdag tot en met zaterdag van 10 tot 16 u, en kreeg 1.903 bezoekers over de vloer in 2011. Dat waren vooral toeristen, maar ook buurtbewoners die met vragen zaten over de verbouwing van het museum. De kiosk wordt bemand door een communicatiemedewerker van het KMSKA en een vrijwilliger.

Pers

Ook in 2011 mocht het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen op ruime persaandacht rekenen. Over alle tentoonstellingen en samenwerkingsverbanden werd uitgebreid bericht. Voorts was er aandacht voor de medewerking aan tentoonstellingen op locatie of in het buitenland, voor restauraties en wetenschappelijk onderzoek, voor het invoeren van de expertise van het personeel van KMSKA, voor evenementen in functie van de verbouwwerken (loshaken van de Rubensretabels), en voor educatieprojecten van het museum. In het totaal verschenen er 926 items over het KMSKA in de geschreven pers (t.o.v. 1119 in 2010; 810 in 2009) en 59 items in de audiovisuele pers (78 in 2010; 75 in 2009).

	Geschreven media	Audio-visuele media	Totaal
Tentoonstellingen			
Anselm Kiefer (2011)	92	7	99
Architectuur in de 21ste Eeuw	74	3	77
De Modernen	70	5	75
Meesterwerken in het MAS	123	5	128
Bruegelland	74	3	77
Rik Wouters. Hoogtepunten	65	7	72
Medewerking aan tentoonstellingen op locatie of in het buitenland			
James Ensor. Universum van een fantast (Gemeentemuseum Den Haag)	60	7	67
Ensor ontmaskerd (ING Brussel)	23		23
Venetiaanse en Vlaamse meesters (Bozar Brussel)	65		65
Varia			
Restauratie Antonello da Messina	7		7
Achterzijden panelen Rubens		4	4
Rubens' rood	4	2	6
Deskundigheid KMSKA	20	2	22
Educatie	27	3	30

Tabel 3: KMSKA in de pers in 2011, uitgesplitst naar onderwerpen

Website

Nu het museumgebouw gesloten is voor verbouwwerken wil het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen meer dan ooit online toegankelijk zijn. Daar heeft het in de loop van 2011 dan ook belangrijke inspanningen voor geleverd. Zo is het luik 'verbouwing' op www.kmska.be uitgebouwd tot een plek waar de online bezoeker alles over het masterplan van het KMSKA, de architecten en de voortgang van de verbouwwerken te weten kan komen. Hij kan er ook veelgestelde vragen over de verbouwing bekijken en verslagen van infomomenten voor buurtbewoners raadplegen.

In de zomer van 2011 behaalde de website van het KMSKA het AnySurferlabel. Dat is een kwaliteitslabel voor websites die voor iedereen toegankelijk zijn, ook voor mensen met een functiebeperking. Voor hen

is surfen niet altijd vanzelfsprekend. Daarom heeft het museum de nodige inspanningen geleverd om ervoor te zorgen dat ook zij zonder problemen door de museumwebsite kunnen navigeren. In het najaar van 2011 breidde het KMSKA zijn digitale communicatieluik uit met drie online nieuwsbrieven: een algemene e-nieuwsbrief, een e-nieuwsbrief voor leerkrachten en een e-nieuwsbrief voor jongeren. Binnen deze doelgroepen bereikt het museum met dit nieuwe medium respectievelijk 3.765, 1.143 en 638 personen.

Tot slot publiceerde het KMSKA in december 2011 het gloednieuwe webluik 'onderzoek'. Via dat luik kan de digitale bezoeker meer te weten komen over de projecten en de expertise van de onderzoekers van het museum. Bovendien kan hij er ook de nieuwe editie van het Rubensbulletin, een e-publicatie over onderzoek naar de Rubenscollectie van het KMSKA, bekijken.

Tussen 1 januari en 31 december 2011 registreerde de website van het KMSKA 201.081 bezoeken van 127.206 unieke bezoekers. Zij bezochten gemiddeld 3,23 pagina's tijdens hun bezoek, dat gemiddeld 2 minuten en 19 seconden duurde. 59,88% (of 120.513 unieke bezoekers) bezocht de site voor de eerste keer. 40,07% (of 80.568 unieke bezoekers) keerde terug na een eerder bezoek aan de museumsite. Een topdag was maandag 7 maart 2011, toen 1.127 personen de website bezochten. De meest bezochte pagina's waren de Nederlandstalige homepage (152.256 paginaweergaves), de landingspagina van het luik 'tentoonstellingen' (22.780 paginaweergaves) en de pagina van de tentoonstelling *Anselm Kiefer* (21.547 paginaweergaves). De bezoekers van de website kwamen in de eerste plaats uit België (132.225 bezoekers) en Nederland (34.438 bezoekers). Maar ook Frankrijk (8.974) de VS (4.156) en Duitsland (3.904) waren goed vertegenwoordigd.

Sociale media

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen is al enkele jaren actief op tal van sociale mediasites. Zo maakte het in 2009 een Facebook- en een Flickraccount aan. In 2010 volgde de Twitterfeed. In 2011 ontwikkelde het KMSKA zowel een blog als een Youtubekanaal en maakte *Jongbloed!*, de jongerenwerking van het museum, een Facebookpagina aan.

Eind 2011 telde de **Facebook**pagina van het museum 3.385 fans. Maandelijks komen er een gemiddeld 60 nieuwe fans bij. Op de pagina post het museum erg uiteenlopende content. Van een 'Kunstwerk van de week' – gelinkt aan de highlights op de website – tot fotoreportages bij evenementen en activiteiten. Ook wordt het laatste nieuws met betrekking tot de verbouwing van het museum - via links naar Youtube, Flickr en de blog van het KMSKA – steevast op Facebook geplaatst, zodat fans van het museum meteen op de hoogte zijn.

De content van de pagina van het KMSKA heeft in 2011 719,372 mensen (fans en niet-fans van de Facebookpagina) bereikt en 1.533 interacties uitgelokt (cijfers van Facebook). Het gaat daarbij zowel om mensen die de content leuk vonden als om mensen die er daadwerkelijk op gereageerd hebben. Gemiddeld wordt er 4 tot 10 keer gereageerd op een bericht dat op de Facebookpagina van het KMSKA verschijnt. Uitschieters in 2011 waren: 40 reacties op een fotoalbum rond de restauratie van een schilderij van Antonello da Messina en 41 reacties op de verschillende posts rond de *Donderdagavonden van de musea*. Sinds maart 2011 heeft ook jongerenvereniging *Jongbloed!* een Facebookpagina, waarmee het rechtstreeks met jongeren kan communiceren. Met succes, want 50% van de fans van de pagina is tussen 18 en 24 jaar. Eind 2011 telde de pagina 272 leden en had de content van de pagina 123.414 mensen (fans en niet-fans) bereikt en 434 reacties uitgelokt. Gemiddeld wordt er 1 tot 5 keer gereageerd op een bericht dat op de Facebookpagina van *Jongbloed!* verschijnt.

Nog in 2011 heeft het KMSKA zijn aanwezigheid op **Twitter** verder uitgebouwd. Het museum bereikte tegen het einde van het jaar zo'n 600 *followers* op Twitter. Maandelijks komen er ongeveer 40 *followers* bij. De focus van de Twitterfeed van het KMSKA ligt op het laatste nieuws. Als er iets nieuws op één van de digitale kanalen van het museum verschijnt, komt dat ook meteen op Twitter. Daarnaast kan de site ook gebruikt worden als tool om te luisteren naar wat er over het KMSKA en zijn tentoonstellingen gezegd wordt. Het museum kan er dan voor kiezen om daar wel of niet op te reageren. Tot slot biedt de site de mogelijkheid om snel en efficiënt te weten te komen waar andere binnen- en buitenlandse musea mee bezig zijn.

Flickr maakt het mogelijk om op een elegante manier eigen beeldmateriaal te verspreiden via sociale mediakanalen. Als er foto's op onze Flickrpagina verschijnen, volgt er meestal ook een bijpassend blogbericht dat dan eveneens via Facebook en Twitter verspreid en gedeeld wordt. In onze Flickrstream staan 200 foto's die eind 2011 in totaal 1.200 bekeken zijn.

Het **Youtubekanaal** van het KMSKA ging in juni 2011 online. Bedoeling is om de filmpjes die gedurende de sluiting van het museum over o.a. de verbouwing gemaakt worden digitaal te verzamelen om ze vervolgens via andere sociale mediakanalen en de website van het museum te verspreiden. Een voordeel van Youtube is dat de website de mogelijkheid voorziet om ondertitels aan de filmpjes toe te voegen. Zo zijn de filmpjes, wanneer we ze op onze website integreren, conform de AnySurfer richtlijnen en dus voor iedereen toegankelijk. Naast de filmpjes over de verbouwing staan er ook eigen gemaakte filmpjes van *Jongbloed!* op het kanaal en filmpjes die gemaakt zijn tijdens kinderateliers. In 2011 werd het Youtubekanaal van het KMSKA 1.398 keer bekeken. De populairste filmpjes waren twee filmpjes over de verbouwingen, die respectievelijk 592 en 513 keer bekeken werden.

De **blog** van het KMSKA ging in september 2011 online. Met die blog gunnen we onze online bezoekers een bevoorrechte blik achter de schermen van het museum. Omdat het museumgebouw sinds mei 2011 gesloten is voor de belangrijkste verbouwing uit zijn geschiedenis kunnen we de lezers van onze blog daarbij exclusieve content bieden. Zo tonen we hen filmpjes over de sluiting van het museum en over de verbouwing, maar ook foto's van fotografe Karin Borghouts, die de verschillende stadia van de verbouwing voor het museum in beeld brengt. De blog focust echter niet alleen op de verbouwing. Online bezoekers kunnen er ook lezen waar de museummedewerkers tijdens de sluiting mee bezig zijn. Bij veel mensen leeft immers het idee dat de museummedewerkers geen werk meer hebben nu het museumgebouw gesloten is. Met onze blog bewijzen we het tegendeel. Eind 2011, 4 maanden en 23 berichten na de lancering van kmskablog.wordpress.com hadden 2.793 unieke bezoekers de blog van het KMSKA bezocht. Oktober 2011 was daarbij de drukste maand met 1.062 unieke bezoekers. De drukste dag was maandag 7 november 2011. Toen bekeken 127 unieke bezoekers een blogbericht over kunstwerken die jaren op een rol bewaard waren en, net voor de aanvang van de verbouwingen, werden uitgerold. Bezoekers bereiken de blog van het KMSKA voornamelijk via Facebook, www.kmska.be en Twitter. De meeste bezoekers (918) kwamen daarbij op de homepage terecht, waarop ze meteen alle meest recente berichten kunnen lezen. Daarnaast vonden heel wat bezoekers rechtsreeks hun weg naar populaire berichten zoals 'Het (bijna) lege KMSKA' met foto's van Karin Borghouts (224); 'Grote werken in het MAS', een Jongbloed!-bericht over de voorbereidingen van MAS(ked) (193); 'Rik Wouters. Hoogtepunten', met zaalzichten van de tentoonstelling gemaakt door de jonge fotograaf Jesse Willems (108); en 'Uitgerolde kunst', over het uitrollen van de kunstwerken op rol (105). Als er wordt doorgelinkt naar links in de blogberichten van het museum dan is dat voornamelijk om bijhorende foto's te bekijken op Flickr.

Dankzij deze verschillende sociale mediakanalen slaagt het museum erin om een digitaal netwerk te creëren waarmee het zijn digitale aanwezigheid en zijn online toegankelijkheid meer dan ooit versterken kan.

Evenementen

Aangezien het museumgebouw in mei 2011 sloot voor verbouwing, is het aantal evenementen georganiseerd in het KMSKA dit jaar sterk afgenomen. Toch werkte het museum mee aan enkele belangrijke activiteiten en projecten.

In 2011 was Antwerpen de Jongerenhoofdstad van Europa. De Antwerpse musea wilden ruimte creëren voor jongeren in de stad. Tijdens de *Donderdagavonden van de musea* stonden de museumdeuren, exclusief voor jongeren, wagenwijd open. Op donderdag 21 april gaf het KMSKA de aftrap, samen met de andere musea in de Antwerpse wijk Het Zuid. *Jongbloed!* -de jongerenwerking van het museum- ontwikkelde daarbij een boeiend en gevarieerd programma in het KMSKA. Zo'n 500 jongeren woonden deze *Donderdagavond* bij. In het najaar werkte *Jongbloed!* mee aan *MAS(ked)*, de afsluiter van de *Donderdagavonden*, die plaats vond in het MAS (Museum aan de Stroom) in Antwerpen. Daarvoor sloegen ze de handen in elkaar met de jongerenvereniging *MAS in jongen handen*. 1.200 jongeren zakten die avond af naar het museum.

Tijdens de *Museumnacht* van 2011 zette het museum de deuren van de tentoonstelling *De MODERNEN. Topstukken uit het Koninklijk Museum* in de Koningin Fabiolazaal open na sluitingstijd. In de loop van de avond konden de bezoekers genieten van een optreden van de groep Silver Junkie. Zo'n 1.000 bezoekers vonden hun weg naar de tentoonstelling in de Antwerpse Jezusstraat.

Voorts stelde het museum in 2011 zijn museumplein ter beschikking van activiteiten en projecten zoals *Lambermontmartre Musée* (een schildersmarkt op zondagmiddag), het openluchtaperitief *Aper'eau*, het *Bollekesfeest*, *Zuiderzinnen* en het nomadische tentoonstellingsproject *Into the light*.

Tot slot stelde het KMSKA zijn zalen open voor studiedagen van organisaties zoals *Kunstwerk(t)*, *Artesis Hogeschool* en *ICOM Vlaanderen*.

Educatie

Tot eind januari bood het museum rondleidingen en ateliers aan bij de tentoonstelling van *Anselm Kiefer*. Vervolgens stond tot eind april de tentoonstelling *Musea in de 21ste eeuw. Ideeën, projecten, gebouwen* centraal. Dit project stimuleerde de gidsen om op een andere manier te werken, rond de thema's architectuur, bouwen of spelen met lege ruimte in het museum...

Vanaf mei 2011 was het museum gesloten voor verbouwing. De collectie zou vanaf nu in steeds wisselende opstellingen te zien zijn op alternatieve locaties in de stad. Dit betekende een grote omwenteling voor de educatieve werking van het museum, die naar alternatieven op zoek ging voor haar projecten gebaseerd op de permanente collectie.

Het museum blijft zelf de educatieve omkadering ontwikkelen van twee projecten op externe locaties: *De Modernen* in de Koningin Fabiolazaal, en *Meesterwerken in het MAS. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen* in het nieuwe Museum aan de Stroom.

Verenigingen vonden vlot hun weg naar het aanbod van rondleidingen door gidsen van het KMSKA in deze tentoonstellingen, maar de scholen werden er moeilijker bereikt. Zat de perceptie van een gesloten museum in de weg, of het feit dat we in de Koningin Fabiolazaal en het MAS over een kleiner atelier

beschikken dan in het oude museum? Of hebben scholen minder ruimte (tijd/geld) voor cultuuruitstappen? Feit is dat het museum veel inspanningen moet doen om tijdens de sluiting scholen te blijven aantrekken. Het museum startte daarom in het najaar met een digitale nieuwsbrief speciaal voor het onderwijs, nam deel aan de Antwerpse Cultuurdag voor Onderwijs op 18 mei en de Verwenmaand voor leerkrachten (oktober).

De projecten op locatie bieden uiteraard ook talrijke mogelijkheden. De Koningin Fabiolazaal is ideaal om gezinnen met kinderen te ontvangen. Voor hen werd dan ook een kijk- en doeboekje ontwikkeld. Ook kwamen er nieuwe rondleidingen, speciaal ontwikkeld op maat van kleuters. Een museumgids neemt de vijfjarigen mee op een interactieve tocht met opdrachten in de tentoonstelling. Elke kleuter krijgt een rugzakje met een voorwerp dat de groep nodig heeft om een opdracht bij een schilderij te vervullen. De kleuters gebruiken hierbij verschillende zintuigen en vaardigheden (tellen, taal, bewegen, fantaseren, ...). Samen met de gids leren ze kijken naar kunst en hun impressies uiten. Dit aanbod werd door de stad Antwerpen opgenomen in een sport- en cultuurmenu voor kleuterscholen.

Het KMSKA staat zelf in voor de educatieve omkadering van de tentoonstelling *Meesterwerken in het MAS*.

In de tentoonstelling *Meesterwerken in het MAS* werden de vroegere kijkwijzers voor de tweede en derde graad secundair onderwijs vervangen door het werkboekje *Beelddenken*, getekend door de jonge illustrator Jangojim. De leerlingen lossen, na een inleiding door een gids, in kleine groepjes muzische opdrachten op rond een bepaald aspect van beeldcultuur (materiaal, symboliek, maatschappij,...). Nadien bespreken ze hun bevindingen klassikaal met de gids.

2011 was verder een ijkpunt in de jongerenwerking van het museum. Het KMSKA startte een *peer education* project op. Vijf jongeren die in 2010 deelnamen aan een zomerstage in het museum, namen het engagement aan om lid te worden van *Jongbloed!* en om uit te groeien tot de denk- en doetank van het KMSKA. Streefdoel is een vrijetijdsaanbod vóór en dóór jongeren. Een vrijetijdsaanbod dat door jongeren bedacht, uitgewerkt en georganiseerd wordt, vanuit de overtuiging dat jongeren als geen ander weten wat de jeugd boeit en inspireert, wat hun interesses en hun dromen zijn. *Jongbloed!* is een project dat jongeren een stem en een plek wil geven in de museumwerking.

Het eerste wapenfeit van *Jongbloed!* in 2011 was een virale campagne om de groep jonge museumambassadeurs uit te breiden. Design is Dead maakte een wervend filmpje met jonge honden in het museum, *Jongbloed!* zorgde voor de verspreiding van polyester honden in de stad, wat resulteerde in heel wat likes op de Facebookpagina van Jongbloed! en de inlijving van 6 nieuwe Jongbloedleden. In 2011 was Antwerpen Europese Jongerenhoofdstad. De Antwerpse musea sloten hierbij aan door de Donderdagavonden van de Musea te organiseren, museumnocturnes voor en door jongeren. *Jongbloed!* verzorgde voor het KMSKA de invulling van de eerste Donderdagavond, op 21 april, een week vooraleer het museum sloot voor verbouwing. Ook de andere musea uit het samenwerkingsverband 't Zuid (M HKA, FotoMuseum en ModeMuseum) namen deel. Op het programma van het KMSKA stonden rondleidingen in het lege museum door acteur Peter Van den Eede, een Paint by Numbers-museumzaal met werken uit de collectie, krijtkunstenars en salonconcertjes op het museumplein. *Jongbloed!* nam ook het artistieke programma op zich van de laatste Donderdagavond in het MAS op 27 oktober, samen met jongerenvereniging *MAS in Jonge Handen*. *Jongbloed!* vertegenwoordigde het KMSKA eveneens op Studay (op 29 september) en de Cultuurmarkt van Vlaanderen (28 augustus). De huidige jongerencrew zal initiatieven blijven uitwerken tot september 2012 en dan de fakkel doorgeven aan een nieuwe ploeg.

Op het 2de Cultuurforum 2020 (30 mei, C-Mine Genk) werd het KMSKA uitgenodigd om een parallelsessie over cultuureducatie te geven. Het museum stelde er zijn samenwerking met de Zomerschool voor, een project voor een honderdtal kinderen van anderstalige nieuwkomers in Antwerpen. In 2011 kwam de Zomerschool voor het zevende jaar op rij naar het museum voor rondleidingen en ateliers.

Jongbloed! 2011-2012 zijn: Judith Willems, Veerle Quiryne, Véronique de Coninck, Marie-Gabriëlle Verbergt, Ine Vermeylen, Liesbeth Knaeps, Tineke Thielman, Dempsey Huybrechts, Joke Appels, Lindy Fourrier en Dennis de Gier.

BIBLIOTHEEK

De werking van de bibliotheek in 2011 stond in het teken van de verhuizing van het museum naar een nieuwe locatie. Heel wat activiteiten waren erop gericht de goede bewaring van de bibliotheekcollecties te verzekeren tijdens de verhuizing en in het nieuwe depot. De verhuizing zelf vond plaats in september 2011.

Collectievorming

De collectievorming van de bibliotheek loopt parallel aan de doelstellingen van het museum en is geconcentreerd op de beeldende kunsten uit de Zuidelijke Nederlanden van de 13de tot en met de 20ste eeuw in een Europese context. Op het vlak van collectiedocumentatie (documentaire informatie over de eigen museumcollectie) wordt naar volledigheid gestreefd. De selectie gebeurt op basis van een collectiebeleidsplan. Er werd een nieuw collectiebeleidsplan 2011-2015 opgesteld. Bij de selectie van de actief verworven materialen krijgt de bibliothecaris de steun van de onderzoekers van het museum.

De bibliotheek verzamelt nog steeds voornamelijk gedrukte publicaties. De collectie groeide in 2011 aan met 1.475 items. Deze cijfers omvatten zowel de nieuwe titels van monografieën en beperkt meerdelige werken, catalogi als van nieuwe tijdschrifttitels. De bibliotheek kocht 94 abonnementen op tijdschriften, waarvan 13 print + online (full-text e-journals). Daarnaast ontvangt de bibliotheek ca. 100 seriële publicaties (tijdschriften, jaarboeken, e.d.) gratis of in ruil via partnerorganisaties. Zodoende is het aantal lopende tijdschriften ongeveer 200.

In 2011 konden gebruikers 5 online databanken raadplegen, waarvan één beeldbank.

De bibliotheek werd ook met een aantal historische publicaties verrijkt, zowel door aankoop als door schenking. Zo verwierf ze een exemplaar van de *Notice des tableaux exposés au Musée d'Anvers* uit 1829, niet in de collectie aanwezig. Eveneens interessant voor de Antwerpse kunstgeschiedenis is de *Beschryvinge der bezonderste werken van de schilder-konste ... in de kerken, kloosters, ende openbaere plaetsen der stad Antwerpen ...* (1765). Net als in 2010 werd ook een aantal publicaties m.b.t. James Ensor aangekocht en werd de collectie modernistische tijdschriften verder aangevuld. Via het KMSKA-archief ontving de bibliotheek ook 67 publicaties in permanente bruikleen van de heer Adolf Monballieu.

De bibliotheek bezat eind 2011 een collectie van 74.768 geïnventariseerde bibliotheekmaterialen. Deze bevatten alle boekmaterialen, catalogi en tijdschrifttitels, maar niet het aantal nummers of jaargangen van tijdschriften en veilingcatalogi.

Catalografie

Catalografie is de elektronische ontsluiting van bibliotheekmaterialen. De verwerking van de bibliotheekmaterialen gebeurt sinds september 2004 in Brocade, het bibliotheekstelsel van Anet. Hierdoor staat de bibliotheekcollectie online en is ze ingebed in een netwerk van wetenschappelijke bibliotheken in Antwerpen en Limburg (Anet).

De bibliotheek besteedt extra aandacht aan het diepgaand inhoudelijk ontsluiten van de collectie. Zo worden kunstenaarsnamen, kunstwerken uit het museum en tentoonstellingsgegevens apart geïndexeerd.

Vanuit het principe “Wat niet online staat, bestaat niet” voert de bibliotheek sinds 2008 alle nog niet elektronisch beschreven monografieën uit de bibliotheek retrospectief in. Dit project zal afgerond worden in april 2012. In die tijdspanne zullen ongeveer 13.464 boeken beschreven zijn.

In het kader van de automatisering van de bibliotheek worden sinds 2008 streepjescodes toegekend aan elk boekdeel en sinds september 2010 gebeurt dit ook retroactief, i.s.m. een groep vrijwilligers van de Vrienden van het KMSKA. Dit project werd nagenoeg volledig afgewerkt in augustus 2011, net voor de verhuizing van de bibliotheek. Daardoor zijn alle niet-seriële bibliotheekmaterialen nu met de scanner inleesbaar, bv. voor ontlening. Tegelijk kregen deze publicaties een beveiligingsstrip.

Alles samen werden in 2011 bijna 4.000 volledige boekmaterialen (boekbanden) in de catalogus ingevoerd. Het totaal aantal ingevoerde boekbanden lag eind 2011 op 74.617. Er stonden op dat moment naar schatting nog ca. 1.400 publicaties uit de oude kerncollectie op elektronische ontsluiting te wachten. Deze boeken zijn wel geïnventariseerd en opzoekbaar via het digitaal inventarisboek. Ca. 2.000 veilingcatalogi uit de 18^e tot begin 20^e eeuw wachten eveneens op verwerking. Volledige beschrijving en digitalisering hiervan zijn gepland voor de periode 2012-2014.

Eind 2011 bezat de bibliotheek van het KMSKA dus een collectie van omtrent 76.768 geïnventariseerde materialen, waarvan 95% via de online bibliotheekcatalogus ontsloten is. Hierbij zijn ook geëxcerpeerde artikelen, evenals de titels van zo'n 2.458 tijdschriften en ca. 80 reeksen van veilingcatalogi.

Dienstverlening

Gebruikers kunnen de bibliotheekcollecties op vele manieren raadplegen. Ze kunnen van thuis uit de online catalogus bevragen of in de leeszaal informatie opvragen, ter plaatse materialen of databanken inzien, of vanuit de eigen instelling documenten in leen opvragen.

De online bibliotheekcatalogus is de eerste toegangspoort tot de bibliotheek. In 2011 werd de catalogus ca. 3.500 keer geraadpleegd. Dat is een daling t.o.v. de raadplegingen voordien. Wel dient er rekening mee te worden gehouden dat de bibliotheek gedurende 2 maanden gesloten was. De catalogus wordt voornamelijk geraadpleegd tijdens de werkuren, voornamelijk tussen 9u en 12u en tussen 14u en 16u. Dit wijst op een gebruik voor professionele doeleinden.

Ondanks de tijdelijke sluiting van de bibliotheek is het totaal aantal externe bezoekers stabiel gebleven t.o.v. de voorgaande jaren. Er kwamen in totaal 150 externe bezoekers de bibliotheek raadplegen, goed voor 264 bezoeken, een gemiddelde van 26 per maand. Dezelfde gebruikers kwamen wel vaker terug.

Het bibliotheekpubliek volgt de academische kalender en bestaat voornamelijk uit personen die professioneel met kunstgeschiedenis en –onderzoek bezig zijn: ca. 60% van onze lezers zijn studenten, 30% zijn onderzoekers in de kunstgeschiedenis; de anderen zijn personen die in een ander beroep of als liefhebber met kunst bezig zijn.

Voor de informatievragen, telefonisch of per e-mail gesteld, is ons publieksbereik dan weer gedaald. In 2011 beantwoordde de bibliotheek slechts 32 informatievragen van inhoudelijke aard. Het jaar voordien was dat nog bijna het dubbele.

Museummedewerkers ontleenden 816 publicaties van de bibliotheek en brachten er 1.156 terug. Lezers brachten dus meer werken terug dan ze ontleenden. Ze verlengden ook heel weinig boeken. Dit alles is

logisch als gevolg van de terugbrengacties die de bibliotheek organiseerde met het zicht op de verhuizing van het museum.

Sinds 2001 neemt de bibliotheek deel aan Impala, het documentleverantiesysteem van Anet in Brocade, waarbij partnerinstellingen tijdelijk bibliotheekmaterialen uitwisselen voor hun lezers.

Het aantal eigen aanvragen en het aantal door ons te leveren aanvragen was in 2011 sterk in ons voordeel: de aanvragen uit de eigen instelling daalden tot 66, terwijl we 169 aanvragen uit andere bibliotheken ontvingen.

Als we het leenverkeer over de jaren heen bekijken, dan stellen we een spectaculaire stijging vast bij het aantal door ons geleverde publicaties. Dit kadert in de meer algemene vaststelling dat de lezer steeds meer de gevraagde informatie op de eigen werkplek wenst te ontvangen en steeds minder geneigd is zich te verplaatsen. 44% van de geleverde monografieën gaan naar de Universiteit Antwerpen. Het gaat bij het leenverkeer ook voornamelijk om monografieën, steeds minder om artikelen. Dit bevestigt eveneens een bredere trend van de laatste jaren, te verklaren door het stijgend aantal beschikbare e-journals.

De bibliotheek van het KMSKA geeft soms werken in bruikleen. Eind januari 2011 kwamen 9 erfgoedpublicaties terug van de tentoonstelling *Ensor, componist en schrijver* (BOZAR, 07.10.2010-23.01.2011). Twee andere publicaties werden aan Mu.ZEE Oostende in bruikleen gegeven: het tijdschrift *Tribord* nr. 3 (aug. 1930) voor de tentoonstelling *Henri Storck en het surrealisme* (Ensorhuis, 28.05.2011-07.11.2011); en de catalogus *Exposition d'oeuvres du baron James Ensor* (Galerie Studio, 04.08.1933-31.08.1933, 1933, [4] p.) voor de tentoonstelling *Blanche Hertoge* (Ensorhuis, 03.12.2011-22.04.2012).

Conservering

Tijdens de zomermaanden vonden de laatste voorbereidingen plaats voor de verhuizing van de bibliotheekcollectie. Kleine en kwetsbare publicaties werden bij deze gelegenheid in een zuurvrij mapje gestoken, ter bescherming tegen beschadiging of verlies.

De verhuizing vond plaats in september en duurde twee weken. De bibliotheek werd ondergebracht in FelixPakhuis in Antwerpen. Daarmee is de klimaatsituatie voor de collecties geoptimaliseerd. Waar het grootste bibliotheekmagazijn in het KMSKA voordien grote schommelingen in temperatuur en relatieve luchtvochtigheid (RV) kende, kent het Felixdepot een op papier afgestemde klimaatregeling met temperaturen tussen 17°C en 20°C en een RV tussen 50% en 59%.

ARCHIEF

In de loop van 2011 werd de verhuisoperatie naar aanleiding van het masterplan voor het museumgebouw grondig voorbereid. Er werd een planning opgemaakt om de overdracht van documenten vanuit de kantoren naar het archief in goede banen te leiden. Tevens werd het nodige gedaan om overtollige documentatie en schaduwarchief voor de verhuis te laten vernietigen. Gezien de beperkte archiefruimte en de beslissing om het archief op verschillende locaties te herbergen werd er een plan opgesteld waarin de verschillende reeksen afhankelijk van kostbaarheid, gebruik, lengte en formaat werden ingedeeld.

De verhuis was een goede aanleiding om een deel van het materiaal te verpakken in zuurvrije dozen en opbergmappen. Dit project werd grotendeels in goede banen geleid door enkele vrijwilligers, die van de gelegenheid gebruik maakten om het tentoonstellingsarchief te schonen en in een beperkter aantal dozen op te bergen.

In dit kader werden ook de foto's naar werken van Rubens voor het project en de tentoonstelling *Rubens' werken in gravuur en fotografie* (onder leiding van Max Rooses) gefotografeerd, genummerd en gedeeltelijk ontsloten. De affiches van de tentoonstellingen die in het KMSKA plaats vonden werden gefotografeerd en opgenomen in een database.

Tenslotte werden de gevormde reeksen van het statisch archief stelselmatig aangevuld bij de overdracht van archief. Een aanzet tot inventaris voor het statisch archief werd gegeven en een gedeeltelijk overzicht werd opgemaakt.

Het hedendaags documentbeheer werd opgevolgd en er werd actief gereageerd op problemen.

Het archief gaf ook enkele stukken in bruikleen aan de tentoonstelling *James Ensor - Universum van een fantast* die liep van 12 maart 2011 tot en met 13 juni 2011 in het Gemeentemuseum in Den Haag.

BEELDBEHEER

In 2010 was de actualisering van afbeeldingen in de collectiecatalogus een speerpunt van het beeldbeheer van het KMSKA. De digitale collectiecatalogus is via de website beschikbaar, waardoor de collectie van thuis uit raadpleegbaar wordt. In 2011 is de productie van hoogwaardige digitale fotobestanden in hoog tempo voortgezet. Hierbij zijn 1.888 digitale opnames gemaakt van schilderijen, 788 van prenten/tekeningen en 1.441 van beeldhouwwerken. Van de beeldhouwwerken zijn eveneens 256 signatures gefotografeerd.

Hugo Maertens fotografeert *The Song of Evil*, door Roel D'Haese in het beeldendepot Kallo.

De beeldbeheerder levert beeldmateriaal voor de productie van publicaties door externe partners en doet tevens aan kwaliteitscontrole. Het belangrijkste project in 2011 was ongetwijfeld de publicatie *James Ensor, Universum van een fantast* in het Gemeentemuseum Den Haag. Voor de catalogus bij deze tentoonstelling leverde het KMSKA 145 afbeeldingen.

In 2011 lanceerde de Vlaamse Kunstcollectie de website *Vlaamse Primitieven, een online museum*. De kunstwerken op deze website zijn werken die zich bevinden in het KMSKA, het MSK Gent, het Groeningemuseum in Brugge en in andere belangrijke collecties en kerken in Vlaanderen. Uit de collectie van het KMSKA neemt de website 146 werken over. Het KMSKA heeft de afbeeldingen van deze selectie gecontroleerd en zo nodig aangevuld met nieuwe kleuropnames.

Het KMSKA fotografeert alle werken die voor een (langdurig) bruikleen op reis gaan. Tijdens de verbouwing van het KMSKA verhuizen vele werken naar gastmusea. De rijke Rik Wouterscollectie van het museum gaat naar de geboorteplek van de kunstenaar, de stad Mechelen. Voor de tentoonstelling *Rik Wouters. Hoogtepunten* werden dan ook 124 opnames gemaakt van schilderijen, tekeningen en beeldhouwwerken. Het Felixart Museum in Drogenbos toont *Moderne kunst uit het Interbellum*. Voor deze tentoonstelling werden 33 objecten gefotografeerd.

In 2011 werden via de website van het KMSKA en per brief 67 afbeeldingen aangevraagd voor wetenschappelijk onderzoek en werden 76 aanvragen voor commercieel gebruik doorverwezen aan Lukas - Art in Flanders, de centrale beeldbank van de Vlaamse gemeenschap. KMSKA-medewerkers vragen 104 afbeeldingen aan voor digitaal gebruik (website, Powerpoint) en 40 afbeeldingen voor drukwerk.

In 2011 heeft Lukas - Art in Flanders 611 afbeeldingen geleverd van kunstwerken uit de collectie van het KMSKA. Deze afbeeldingen zijn geleverd aan 199 aanvragers uit binnen- en buitenland. De beelden zijn voor uiteenlopende doeleinden gebruikt zoals in de nieuwe VRT-fictiereeks *Quiz me Quick* waar een afbeelding getoond wordt van 'Zelfportret met zwarte ooglap' van Rik Wouters ter ondersteuning van de quizvraag 'Welke kunstenaar zie je?'.

SAMENWERKINGSVERBANDEN

Het KMSKA heeft een groot aantal samenwerkingsverbanden lopen, zowel stedelijk als nationaal en internationaal. De samenwerkingen die het museum heeft voor wat betreft wetenschappelijke onderzoek kwamen al eerder aan bod in dit jaarverslag.

Voor de digitalisering van de collectiecatalogus werkt het KMSKA samen met de Vlaamse Kunstcollectie, het Rijksbureau voor Kunsthistorische documentatie Den Haag, het MAS Erfgoedforum en Lukas – Art in Flanders. Het onderzoek naar de deelcollectie Rubens gebeurt in samenwerking met het Centrum voor de Vlaamse Kunst van de 16de en de 17de eeuw vzw, het Koninklijk Instituut voor Kunstpatrimonium, het Rubenianum (Stad Antwerpen), Arcobaleno vzw en de Universiteit Antwerpen, Universiteit Leiden, Universiteit Utrecht en de Vrije Universiteit Brussel. De deelcollectie Ensor wordt onderzocht i.s.m. Vlaamse Kunstcollectie en de Universiteit Utrecht. Voorts is er onderzoek naar de artistieke uitwisseling tussen de Zuidelijke Nederlanden en Mexico in samenwerking met het Centrum voor Mexicaanse Studiën van de Universiteit Antwerpen. Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen werkt mee aan de opleiding van studenten in samenwerking met de Hogeschool Antwerpen (KASKA), Universiteit Gent en de KU Leuven.

Het KMSKA organiseerde in 2011 tentoonstellingen in samenwerking met de Provincie Antwerpen, de stad Antwerpen, de stad Mechelen, de stad Lier, het MAS (Museum aan de Stroom Antwerpen), het Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen (M HKA), de Musea stad Antwerpen, Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet Antwerpen, de Kathedrale Kerkfabriek Antwerpen, Museum Schepenhuis Mechelen, het Stedelijk Museum Wuyts-Van Campen en Baron Caroly Lier, het Gemeentemuseum Den Haag, het Sinebrychoff Art Museum Helsinki, het National Museum of Art and Architecture in Oslo en BOZAR (Paleis voor Schone Kunsten) in Brussel. Het werkte ook samen met verschillende musea in binnen- en buitenland, o.a. Kasteel van Gaasbeek, FelixArt Museum in Drogenbos, Rockoxhuis Antwerpen, de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten België in Brussel, Rembrandthuis Amsterdam, Amsterdam Museum Amsterdam, Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam, Metropolitan Museum of Art New York, National Gallery of Victoria Melbourne, Worcester Art Museum USA, Indianapolis Museum of Art USA.

Voor evenementen en educatieve activiteiten in het museum werd o.a. samengewerkt met De Zomerschool vzw, AmuseeVous, Prospekta vzw (Museumnacht), FARO, het departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media van de Vlaamse overheid, de provincie Antwerpen, Antwerp European Youth Capital 2011, de stad Antwerpen, het MAS, MAS in Jonge Handen, Piazza dell' Arte, Lambertmontmartre, Zuiderzinnen, Into The Light en 't Zuid.

Samen met het IVA Kunsten en Erfgoed en met FARO werd een informatieve website voorbereid (www.bruiklenenindepraktijk.be) met als doel informatie te verstrekken rond onderwerpen als verzekering, transport, 'shared liability' en zo de collectiemobiliteit in Vlaanderen kenbaar te maken.

Het KMSKA nam deel aan een werkgroep van het Centre Européen de normalisation (CEN/TC346/WG5), die een norm tracht te ontwikkelen voor het verpakken en vervoeren van cultuurgoederen. Samen met de Vlaamse Kunstcollectie werkte het KMSKA een gemeenschappelijk bruikleencontract uit.

HET BEDRIJF

Beheer van het museum

Sinds 1 januari 2009 is het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen een intern verzelfstandigd agentschap (IVA) zonder rechtspersoonlijkheid en behoort het als zodanig tot het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media. Het museum valt onder de verantwoordelijkheid van minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur Joke Schauvliege.

Er werd een beheersovereenkomst gesloten, een managementcomité opgericht, een arbeidsreglement goedgekeurd en een personeelsplan opgesteld. Er is een entiteitsoverlegcomité (overleg met o.a. de vakbonden en preventiediensten) dat 4 maal per jaar plaats vindt. Sinds 2011 is er ook een klankbordgroep die minstens 6 keer per jaar maand vergadert.

Binnen het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media is er ook een management ondersteunende dienst (MOD), die de personeelsadministratie, ICT, de boekhouding en de juridische zaken van het beleidsdomein ondersteunt. Er werd een samenwerkingsprotocol uitgewerkt tussen het IVA KMSKA en de MOD.

Het museum wordt geleid door een administrateur generaal en bestaat uit 4 afdelingen, die telkens geleid worden door een directeur. De afdelingen zijn Bedrijfsvoering, Marketing Communicatie Educatie, Collectieonderzoek en Collectiebehoud & -beheer.

Personeelsbeleid

Het personeelsbeleid houdt rekening met de accenten die door de Vlaamse Gemeenschap in haar beleid worden gelegd. Minderheidsgroepen zoals personen van allochtone afkomst, ervaren werknemers en personen met een beperking krijgen bijzondere aandacht in het kader van het streven naar diversiteit en integratie. Daarnaast wordt een dynamisch genderevenwicht nagestreefd en gaat veel aandacht uit naar de tewerkstelling van kortgeschoolden. Het KMSKA gebruikt de tools van de Vlaamse overheid voor een optimaal personeelsbeleid, oa. Vlimpers en Ploeg.

Financieel beheer

De werkingsmiddelen van het KMSKA worden verdeeld over vier afdelingen. Als men de behoefte van de afdelingen tegen elkaar afweegt dan valt het op dat alleen al de afdeling Bedrijfsvoering een groot deel van de middelen opslorpt. Dit zijn de uitgaven om tegemoet te komen aan de meest elementaire behoeften van de dagelijkse werking: energiekosten, onderhoudscontracten, beveiliging, bewaking, klimatisering, administratie, verzekeringen, frankering, telefonie, training van het personeel, uitbestedingen aan derden (zoals herstellingen, onderhoud van de infrastructuur, uniformen, ...). Vanaf 2011 is de huurlast eveneens een belangrijke uitgave. Tijdens de sluiting van het museum voor renovatie moet het KMSKA immers verschillende locaties voor zijn tijdelijke kantoren en depotruimtes huren.

Masterplan voor het gebouw

Het huidige museumgebouw dateert van 1890 en voldoet niet meer aan de kwaliteitsnormen voor de infrastructuur van een museum. Er stelt zich een acuut probleem rond de aanwezigheid van asbest, een lekkend dak en een ontoereikende verwarming en klimatisatie.

De laatste ingrijpende verbouwingen dateren van 1994 en 1998, maar gebeurden niet in het kader van een totaalvisie. Daarom werd in 2003 door de Vlaamse Bouwmeester een wedstrijd uitgeschreven voor een masterplan. De opdracht was “een museumgebouw van het einde van de 19de eeuw, gelegen in een 19de eeuwse stadsuitbreiding, (te) restaureren, aanpassen en verbouwen tot een hedendaags museumgebouw dat beantwoordt aan de eigentijdse noden van het museumbeheer. Dit veronderstelt een optimale infrastructuur om de eigen collectie op een professionele manier te bewaren, uit te bouwen, te onderzoeken en aan het publiek te tonen. Deze infrastructuur beantwoordt aan internationale normen voor uitwisseling van kunstwerken en het organiseren van grote tentoonstellingen”.

In 2004 werd het masterplan, met inbegrip van de studieopdracht voor de aanpassingswerken in functie van de dringende noden, toegekend aan Claus en Kaan Architecten. In de Regeringsverklaring van 2009 verbindt de Vlaamse Regering zich ertoe om 44 miljoen euro te investeren in de realisatie van dit masterplan. Het museum sloot in 2011 de deuren voor de bezoeker. De verbouwing start in 2011 en zal duren tot 2017.

Het museum is “dicht maar dichtbij”, zoals de slogan zegt die het KMSKA koos voor zijn communicatiecampagne. De kerncollectie wordt tentoongesteld op verschillende gastlocaties in en rond Antwerpen zoals het MAS, Koningin Fabiolazaal en de Kathedraal. Stukken en pakketten uit de collectie reizen tot ver buiten de landsgrenzen. De tentoonstellingszalen zijn gesloten voor publiek, de collectie reist en het personeel is verspreid tewerkgesteld in en rond Antwerpen. Het archief vond een onderkomen in het FelixPakhuis in Antwerpen. De erfgoedbewakers volgen de collectie, en zijn o.a. in het MAS en Koningin Fabiolazaal tewerkgesteld. Tot eind 2012 blijft het KMSKA gebouw toegankelijk voor KMSKA-medewerkers die in situ moeten zijn.

Veiligheid en welzijn op het werk

De interne bewakingsdienst van het KMSKA oefende in 2011 volgende bewakingsactiviteiten uit: toezicht op en bescherming van roerende en onroerende goederen, het beheer van een eigen interne meldkamer en het toezicht op en controle van personen met het oog op het verzekeren van de veiligheid op de publiek en niet-publiek toegankelijke plaatsen.

Voor de tentoonstelling *Anselm Kiefer* werd voor bijkomende bewaking een beroep gedaan op een externe bewakingsonderneming.

In functie van de sluiting van het museum en het tentoonstellen van collectie in de tentoonstellingszaal Koningin Fabiolazaal en het MAS (Museum aan de Stroom Antwerpen) werd een samenwerkingsverband opgezet met respectievelijk de interne bewakingsdienst van de Provincie Antwerpen en de Stad Antwerpen. Concreet betekende dit het KMSKA vanaf 1 mei 2011 erfgoedbewakers ter beschikking stelde om collectiestukken te bewaken op deze externe locaties.

Het globaal preventieplan en het daaraan gekoppeld jaaractieplan 2011, voorbereid door het welzijnsforum, werden goedgekeurd zodat een dynamisch risicobeheersingssysteem in de praktijk kan worden gebracht.

Een bijkomende informatiebron voor het jaarlijks actieplan is de incidentenmelding.

In 2011 werden 21 incidenten via het incidentmeldformulier gerapporteerd.

2011	jan	feb	mrt	apr	mei	jun	jul	aug	sep	okt	nov	dec	tot
Gevaarlijke situatie													
Technische problemen	1		1		1	1	1	1	2			1	9
Vermissing													
Diefstal						1							1
Medische noodsituaties		1	1										2
Beschadiging	1	2		1									4
Ordeverstoring		1						1				1	3
Inbraak(poging)													
Brand(alarm)				1								1	2
Bommelding													
Hold up													
Natuurfenomenen													
	2	4	2	2	1	2	1	2	2	0	0	3	21

Met de sluiting van het museum eind april 2011 daalde ook het aantal publiekgerelateerde incidenten.

Tussen donderdagavond 9 juni 2011 en vrijdagochtend 10 juni 2011 werd de tekening *De triomf van de Dood* van James Ensor, op dat moment in bruikleen bij het Gemeentemuseum Den Haag voor de tentoonstelling *James Ensor. Universum van een fantast*, ontvreemd. De diefstal werd niet opgehelderd.

ICT

In 2011 richtten de activiteiten zich vooral op ICT-ondersteuning en informatiemanagement, en op de verdere voorbereiding van de verhuis van de personeelsleden van het KMSKA naar externe locaties, wat uiteraard grote gevolgen heeft voor het KMSKA-netwerk en de hardware.

In het project voor het aansluiten van hogescholen en wetenschappelijk instellingen op een hoogperformant netwerk van de Vlaamse Overheid werd in 2010 een glasvezelverbinding aangelegd, die in 2011 in gebruik genomen werd. Het KMSKA beschikt nu over een snelle internetverbinding met een capaciteit van 100 Mbit.

In 2011 plande het KMSKA in samenwerking met een externe partner de verhuis en vernieuwing van het serverpark. Gezien de steeds toenemende digitalisering en de groeiende vraag naar beelden van topkwaliteit werd geopteerd voor een aanzienlijk grotere SAN, een virtualisatie van de servers en een nieuwe backup-oplossing met tape robot. Naar aanleiding van de renovatiewerken aan het museumgebouw werden de personeelsleden en de collectie op verschillende locaties ondergebracht en

opgenomen in een virtueel lokaal netwerk dat beheerd wordt door de entiteit e-IB. De aankoop van de nieuwe hardware, software en toebehoren werd aanbesteed en gegund.

Het onderhoud van de lokale netwerkinfrastructuur, de gebruikerstoepassingen en het onderhoud van de documentaire informatiesystemen blijven een permanente arbeidsintensieve opdracht.

INTERNE COMMUNICATIE

Verhuis en masterplan

2011 was een buitengewoon boeiend jaar op het vlak van interne communicatie.

Om de verhuis van een museumgebouw in goede banen te leiden is het essentieel dat er intern transparant en eenvormig gecommuniceerd wordt. Alle informatie over het masterplan moet de medewerkers bereiken en diezelfde medewerkers moeten op hun beurt ergens terecht kunnen met hun vragen.

Om dit tweerichtingsverkeer te garanderen werd eind 2010 een klankbordgroep opgericht. Deze groep vergaderde maandelijks en had een dubbele verantwoordelijkheid: de coördinatie van de verhuisoperatie en het informeren van collega's over de evolutie van het masterplan.

Mogelijke knelpunten, onduidelijkheden en vragen van medewerkers werden via de secretaris-coördinator teruggekoppeld naar de directie. Deze aanpak heeft geloond. Dankzij de heldere communicatie en de enorme inzet van alle museummedewerkers verliep de verhuis van de collectie en de administratie snel en efficiënt.

Om de medewerkers de kans te bieden zich een beeld te vormen van hun toekomstige werkplek, organiseerde de klankbordgroep in het voorjaar ook verscheidene locatiebezoeken.

Na de verhuis werd de groep niet ontbonden, hij fungeert nu als luisterend oor en geeft aan wat er leeft in de organisatie. De leden blijven het aanspreekpunt binnen hun afdeling wanneer medewerkers met vragen kampen.

Van het 3-maandelijkse personeelsblad Ma'Muse werden twee edities gewijd aan het masterplan en de verhuis. De laatste stand van zaken werd uitvoerig toegelicht en er werden o.a. praktische tips geboden voor het inpakken en verhuizen.

Tijdens een infomoment in het voorjaar lichtte de museumdirectie samen met Claus en Kaan Architecten het masterplan toe. In het najaar vond er een personeelsvergadering plaats over het personeelsplan *to be* dat het KMSKA opmaakt in samenwerking met AgO, het Agentschap voor Overheidspersoneel. Medewerkers krijgen tijdens deze informatiesessies steeds de mogelijkheid om vragen stellen.

De verhuis van de kantoren en de museumcollectie was niet alleen praktisch een hele klus. Het afscheid van het museumgebouw was voor velen ook een emotionele aangelegenheid.

Om deze belangrijke gebeurtenis niet zomaar te laten voorbijgaan vond er eind september een grote museumparty plaats voor alle KMSKA- medewerkers en hun partner, een mooie afsluiter van een intense verhuisperiode.

Algemene interne communicatie

Bij aanvang van het nieuwe jaar werd de Nieuwsflash Interne Communicatie ingevoerd. Door dit intern mailbericht vorm te geven, onderscheidt het zich van de vele andere mails die dagelijks in de mailbox van de personeelsleden terecht komen. De Nieuwsflash Interne Communicatie geeft de medewerkers op geregelde basis informatie over activiteiten, voordelen, regels en wetgeving, nieuwe personeelsleden etc.

Om nieuwe medewerkers en stagiaires bij het begin van hun loopbaan beter te informeren over het reilen en zeilen van het KMSKA, zorgde het KMSKA voor een update van de onthaalmap voor nieuwe medewerkers. Zowel de inhoud van de map als de bijlagen kunnen nu eenvoudig aangepast en digitaal geraadpleegd worden.

Intussen is het 'Happy Hour' op de laatste vrijdag van de maand een vaste gewoonte geworden. Het geeft alle medewerkers de mogelijkheid om op een gemoedelijke manier bij te praten met collega's en wordt afwisselend georganiseerd op de verschillende locaties waar de personeelsleden tijdens de verbouwing van het museum tewerkgesteld worden.

Tot slot werd in 2011 een aanzet gegeven voor een interactief intranet. Dit zal er in de toekomst o.a. voor zorgen dat collega's op verschillende afdelingen en locaties informatie kunnen uitwisselen en met elkaar verbonden blijven. De introductie is voor 2012.

DE VRIENDEN VAN HET KMSKA

Eind 2011 bestond het ledenbestand uit 688 particuliere leden en 33 bedrijfsleden. De leden ontvingen driemaal een 'Nieuws voor de Vrienden' met telkens de vermelding van de geplande activiteiten. Ook werd vier maal de Museumkrant met uitgebreidere informatie over de activiteiten in het museum zelf rondgestuurd.

Er werden verschillende activiteiten georganiseerd voor de leden: rondleidingen in de tentoonstellingen *Anselm Kiefer*, *Musea in de 21ste eeuw*, *De Modernen*, *Meesterwerken in het MAS*, *Bruegelland* en *Rik Wouters*, en een lezing over het *Dagboek van Dürer*.

Ook waren er bezoeken aan de Kunsthal in Rotterdam voor *Edward Munch*, de Hermitage in Amsterdam voor *De onsterfelijke Alexander De Grote*, het gemeentelijk museum van Hazebrouck en het Musée de Flandre in Cassel, het Palais des Beaux Arts de Lille, het Delvaux Museum in St. Idesbald, de Zolders Memling in Sint-Jan-Hospitaal museum in Brugge en het Provinciehuis in Antwerpen. Ook bij de collegamusea van de Vlaamse Kunstcollectiege, MSK Gent en Groeningemuseum Brugge, organiseerde de vereniging activiteiten.

De leden kregen een voucher voor gratis toegang tot de tentoonstelling *Reünie* in de Kathedraal van Antwerpen en krijgen gratis toegang bij de tentoonstellingen / projecten *De Modernen*, *Bruegelland*, *Rik Wouters* en *Meesterwerken in het MAS*.

De bedrijvencub van de vzw werd actiever, het ledenbestand breidde aanzienlijk uit (33 leden tegenover 20 in 2010) en de bedrijfsleden werden uitgenodigd op verschillende exclusieve activiteiten: een bezoek aan het restauratieatelier voor een toelichting bij de restauratie van Antonello Da Messina's *Calvarieberg*, een nocturne in het MAS en een bezoek aan het atelier van kunstenaress Karen Hanssen.

Het jaarlijkse Vriendendiner ging op verplaatsing naar de 9de verdieping van het MAS (Museum aan de Stroom) voor een gastronomische avond met als gastspreker Jan Hoet over '*De kunst van het verzamelen*'.

In totaal werden 23 dagen met activiteiten georganiseerd waaraan minstens 835 personen deelnamen.

De raad van bestuur van de "Vrienden van het KMSKA vzw" bestaat uit 10 leden: Jan van den Nieuwenhuijzen (voorzitter, CEO SD Worx), Marc Binnemans (Antilope nv), Piet Bevernage (Ackermans & van Haaren nv), Kristin Dekkers, Paul Huvenne (KMSKA), Luc Muylaert (Nationale Bank van België nv), André Schlomer (Colliers-EPMC), Michèle Sprengers, Wim Van Driessen (AMS Antwerp Management School) en Cyriel Van Tilborgh.

De dagelijkse werking werd verricht door het secretariaat van de Vrienden, met name door een secretaresse (50%) en een structurele vrijwilligster.

Het KMSKA kan beroep doen op verschillende leden van de Vriendenvereniging die als vrijwilliger actief zijn: wekelijks werken 3 vrijwilligers mee in het archief van het KMSKA en sinds september zijn een tiental vrijwilligers actief in de infokiosk van het museum op de Leopold De Waelplaats.

Ook in de bibliotheek werd in 2011 wekelijks beroep gedaan op vrijwilligers om een nieuw registreersysteem te implementeren.

BIJLAGE 1: Personeelsbestand en tewerkstellingsstatuten

EENHEDEN		Directoraat	Collectieonderzoek	Collectiemanagement	Educatie	Bedrijfsvoering Marketing, Comm, Educatie	Eindtotaal
Statuut	Niveau						
Contractueel	Cm	1					1
	A	1	3	2	2	2	10
	B	1		4	10	2	17
	C	2			2	1	5
	D			2		25	27
Totaal contractueel		5	3	8	14	30	60
DAB	A		1	3	1	1	6
	B		1	5	4	1	11
	C			1			1
	D					3	3
Totaal DAB			2	9	5	5	21
Statutair	A	1	5	2		1	9
	B						0
	C			2	1	2	5
	D	1		2	1	3	7
Totaal statutair		2	5	6	2	6	21
Eindtotaal		7	10	23	21	41	102

VTE		Directoraat	Collectieonderzoek	Collectiemanagement	Educatie	Bedrijfsvoering Marketing, Comm, Educatie	Eindtotaal
Statuut	Niveau						
Contractueel	Cm	1,0					1,0
	A	0,2	3,0	2,0	2,0	2,0	9,2
	B	1,0		1,9	2,5	1,3	6,7
	C	1,8			1,8	0,3	3,9
	D			1,5		23,4	24,9
Totaal contractueel		4,0	3,0	5,4	6,3	27,0	45,7
DAB	A		1,0	3,0	1,0	1,0	6,0
	B		1,0	4,5	3,8	1,0	10,3
	C			0,5			0,5
	D					3,0	3,0
Totaal DAB			2,0	8,0	4,8	5,0	19,8
Statutair	A	1,0	5,0	1,0		1,0	8,0
	B						0

	C			2,0	0,9	2,0	4,9
	D	1,0		1,6	0,8	3,0	6,4
Totaal statutair		2,0	5,0	4,6	1,7	6,0	19,3
<i>Eindtotaal</i>		6,0	10,0	18,0	12,8	38,0	84,8

BIJLAGE 2: lijst van gepubliceerde artikels

Beele, Siska i.s.m. Nanny Schrijvers, L. Coenen et al., *Stedelijk Museum Wuyts-Van Campen & Baron Caroly* [Lier]; *Koninklijk Museum van Schone Kunsten* [Antwerpen] (cat. tent. Lier, Stedelijk Museum Wuyts-Van Campen en Baron Caroly), Lier, 2011.

de Jong, Leen, *De moderneren : topstukken uit het Koninklijk Museum : bezoekersgids = De moderneren : highlights from the Royal Museum : visitors guide*, Antwerpen, 2011.

Herremans, Valérie, bijdragen in: *Venetiaanse en Vlaamse meesters. Bellini, Titiaan, Canaletto, Van Eyck, Bouts, Jordaens... Meesterwerken van de Accademia Carrara van Bergamo en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen* (cat. tent. Brussel, Paleis voor Schone Kunsten), Milaan en Brussel, Silvana, 2011, pp. 114–115, 124–125, 148–149, 150–151, 182–183 [ook in het Frans verschenen]: 'Gerard David 23. Pilatus en de hogepriesters 24. De drie Maria's, de heilige Johannes en Maria Magdalena, na 1501–07'; 'Tiziano Vecellio, genaamd Titiaan 29. Jacopo Pesaro, bisschop van Paphos, door paus Alexander VI Borgia voorgesteld aan de heilige Petrus, ca. 1510'; 'Pieter Pourbus (toegeschreven aan) 40. Portret van een vrouw, 1548'; 'Joachim Beuckelaer 41. Allegorie van de Onvoorzichtigheid, 1563'; 'Cornelis Huysmans 58. Landschap, einde 17de eeuw'.

Herremans, Valérie i.s.m. Joris Snaet recensie *Palazzo Rubens. De meester als architect Antwerpen, Rubenshuis. 10 september-12 december 2011*, in *Monumenten & Landschappen*, 30, 6, 2011, pp. 18-19.

Herremans, Valérie, Recensie *Palazzo Rubens. The Master as Architect*, in *The Burlington Magazine*, 1305, 153, december 2011, pp. 838-39.
Huvenne, Paul, *Wereldbeelden. Antwerpen en de ontwikkeling van het landschapgenre en de cartografie, in Beelddenken. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen*, Schoten, 2011, pp. 140-144.

Huvenne, Paul, Bart De Baere en Iris Kockelbergh, *Over beelddenken – terug naar stap één*, in *Beelddenken. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen*, Schoten, 2011, pp. 12-17.

Huvenne, Paul, *De Vlaamse schilderkunst: een inleiding*, in *Venetiaanse en Vlaamse meesters : Bellini, Titiaan, Canaletto, Van Eyck, Bouts, Jordaens... : meesterwerken van de Accademia Carrara van Bergamo en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen*, Milaan, 2011, pp. 47-61.

Huvenne, Paul, *Beelddenken*, in *AnnounceMent*, 22/09/2011 [digitale nieuwsbrief].

Schrijvers, Nanny, Chronologie van het museum', in *Venetiaanse en Vlaamse meesters. Bellini, Titiaan, Canaletto, Van Eyck, Bouts, Jordaens... Meesterwerken van de Accademia Carrara van Bergamo en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen* (cat. tent. Brussel, Paleis voor Schone Kunsten), Milaan en Brussel, Silvana 2011, pp. 219. [ook in het Frans verschenen].

Schrijvers, Nanny, i.s.m. S. Beele, L. Coenen et al., *Stedelijk Museum Wuyts-Van Campen & Baron Caroly* [Lier]; *Koninklijk Museum van Schone Kunsten* [Antwerpen] (cat. tent. Lier, Stedelijk Museum Wuyts-Van Campen en Baron Caroly), Lier, 2011.

Schrijvers, Nanny, *Flemish Expressionism in Josef Herman: Warsaw, Brussels, Glasgow, London, 1938–1944* (cat. tent. Londen, Ben Uri Gallery), Londen, 2011.

Todts, Herwig, *De schilderkunst in België ten tijde van Rik Wouters. Onderzoek van het licht, ontdekking van de kleur : La peinture en Belgique du temps de Rik Wouters. Etude de la lumière, découverte de la couleur*, in: Herwig Todts & Johan De Smet, *Van Licht naar kleur. Rik Wouters en tijdgenoten. De Dexia Collectie / De la lumière à la couleur. Rik Wouters et contemporains. Collection Dexia*, Brussel: Mercatorfonds, 2011, p. 10-6.

Todts, Herwig i.s.m. Saskia de Bodt & Doede Hardeman, *James Ensor: universum van een fantast*, Antwerpen, 2011.

Todts, Herwig, *Rik Wouters: hoogtepunten*, Mechelen, 2011.

Vandenbroeck, Paul, *Genre painting as a collective process of inversive self-definition, c.1400-c.1800 : the beggar and the outcast*, in *Jaarboek/ Annual KMSKA*, 2009 (2011), pp. 162-211.

Vandenbroeck, Paul, *Meaningful caprices : folk culture, middle-class ideology (ca 1480-1510) and aristocratic recuperation (ca 1530-1570) : a series of Brussels tapestries after Hieronymus Bosch*, in *Jaarboek/ Annual KMSKA*, 2009 (2011), pp. 212-269.

Vandenbroeck, Paul i.s.m. Pé VERMEERSCH, *Wat weeft in mij ?*, Breda, Lokaal 01, 2011. 12 pp.

Van Hout, Nico, i.s.m. Iris Kockelberg & Bart de Baere, *Meesterwerken in het MAS : vijf eeuwen beeld in Antwerpen, drie Antwerpse musea*, Antwerpen, 2011.

Van Hout, Nico, *Van tetradrachme tot kogelvis. De Wunderkammer, hogeschool van kunst en wetenschap*, in *Beelddenken, Vijf eeuwen beeld in Antwerpen*, (tentoonstellingscatalogus), Bai-MAS boeken, Antwerpen, 2011, pp. 106-127. (ook in Engelse en Franse vertaling)

Van Mulders, Christine, bijdragen in: *Venetiaanse en Vlaamse meesters. Bellini, Titiaan, Canaletto, Van Eyck, Bouts, Jordaens... Meesterwerken van de Accademia Carrara van Bergamo en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen* (cat. tent. Brussel, Paleis voor Schone Kunsten), Milaan en Brussel, 2011 [ook in het Frans verschenen]:

- 'Jan van Eyck (Maaseik [?], ca. 1390–Brugge, 1441). Heilige Barbara van Nicodemië', pp. 72–73; 'Rogier van der Weyden (Doornik, ca. 1399–Brussel, 1464). Philippe de Croy, kort vóór 1461', pp. 84–85; 'Dieric (Thierry) Bouts de Oude (atelier van) (Haarlem, 1410/1430–Leuven, 1475). Madonna, einde vijftiende eeuw', pp. 94–95; 'Joachim Patinir (Bouvignes, bij Dinant, ca. 1474–Antwerpen, vóór 1524). Landschap met de vlucht naar Egypte, vóór 1515', pp. 126–127; 'Pieter Paul Rubens (Siegen, 1577–Antwerpen, 1640). Heilige Drievuldigheid, ca. 1620', pp. 160–161; 'Jacob Jordaens (Antwerpen, 1593–Antwerpen, 1678). Bacchus, ca. 1640–1650', pp. 168–169; 'Frans Snyder (toegeschreven aan) (Antwerpen, 1579–Antwerpen, 1657). Stilleven, 1625–1657', pp. 170–171; 'Gonzales Coques (toegeschreven aan) (Antwerpen, 1614–Antwerpen, 1684) – Daniel Seghers (Antwerpen, 1590–Antwerpen, 1661). Portret van een man in een bloemenkrans, ca. 1640', pp. 172–173; 'Willem van Aelst (Delft, 1626–Amsterdam, 1683). Vruchten en wijnglas, 1659', pp. 174–175; 'Jan Fijt (Antwerpen, 1611–Antwerpen, 1661). Jachtbuit, 1641–1661', pp. 176–177.

BIJLAGE 3: cijfers bibliotheek

Tabel 1: Aanwinsten

Jaartal	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Aantal	1988	1739	1884	1958	1650	1820	1755	1475

Tabel 2: Aanwinsten volgens herkomst (wijze van verwerving)

Herkomst	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011 in %
Aankoop	655	625	843	902	1007	1025	787	53,35%
Ruil	593	333	370	276	308	306	256	17,36%
Schenking	177	140	254	263	279	162	291	19,73%
Overdracht*	58	413	101	0	79	161	22	1,49%
Presentexemplaar	88	79	57	91	61	50	82	5,56%
Eigen publicatie KMSKA	34	73	206	63	34	24	4	0,27%
Niet-geinventariseerd bezit	134	189	117	55	52	27	33	2,24%
Totaal	1739	1884	1958	1650	1820	1755	1475	100%

* Overdrachten uit: Archief KMSKA, ICSAC (Internationaal Centrum voor Structuur Analyse en Constructivisme, 1995), ICC (Internationaal Cultureel Centrum, 1998), Centrale Bibliotheek van de Vlaamse Gemeenschap in het Boudewijngebouw (onderdeel met UDC 700, in 2000), WVC (Bibliotheek van het Ministerie voor Welzijn Volksgezondheid en Cultuur, 2005), MNOC (Centrale Bibliotheek van het Ministerie voor Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur, 2006), OCMW Antwerpen (2006), TPC (Theologisch en Pastoraal Centrum Antwerpen, 2009), Lessius Hogeschool (2010).

Tabel 3: aanwinsten naar bibliografische vorm

Bibliografische vorm	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011 in %
Bestandscatalogi	182	209	209	129	221	150	88	5,97%
Monografieën	757	962	1054	929	976	1024	826	56,00%
Tentoonstellingscatalogi	687	671	558	508	575	548	489	33,15%
Tijdschriften/Serials*	81	23	99	70	41	30	63	4,27%
Handelscatalogi*	30	12	30	3	4	3	5	0,34%
Veilingcatalogi*	0	0	8	8	0	0	0	0,00%
Andere**	2	7	0	3	3	0	4	0,27%
Totaal	1739	1884	1958	1650	1820	1755	1475	100%

* Bij seriële publicaties als tijdschriften, veiling- en handelscatalogi worden enkel de nieuwe reeksen of losse nummers als aanwinst opgenomen. Lopende abonnementen worden niet meegerekend.

** bv. educatief vouwblad, persmap, overdruk, AVM-materialen

Tabel 4: Vergelijkende tabel aanwinsten 2011 volgens bibliografische vorm en herkomst:

Wijze verwerving Bibliograf. vorm	Aankoop	Ruil	Schenking	Over- drachten	Present- exem-plaar	Eigen publicatie	N.I.B.	Totaal
Bestandscatalogi	39	26	15	3	1	3	1	88
Monografieën	579	32	160	13	28	1	13	826
Tent.-catalogi	157	184	81	5	48	0	14	489
Tijdschriften	12	14	27	0	5	0	5	63
Handelscatalogi	0	0	4	1	0	0	0	5
Veilingcatalogi	0	0	0	0	0	0	0	0
Andere	0	0	4	0	0	0	0	4
Totaal	787	256	291	22	82	4	33	1475

* N.I.B. = niet-geïventariseerd bezit

Tabel 5: totaal aantal objecten of nieuw ingevoerde boekmaterialen:

Jaartal	2007	2008	2009	2010	2011
Aantal toegevoegde objecten	2812	7127	9795	7438	3993

Tabel 5bis: totaal aantal aanwinsten (nieuwe aanwinsten, incl. ICC-collectie 2008-2010):

Jaartal	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Aantal toegevoegde objecten	1406	1548	1696	1725	3271	6301	3507	1810

Tabel 5tris: aantal toegevoegde records, d.w.z. nieuwe bibliografische beschrijvingen, zowel van volledige materialen, bv. monografieën of tentoonstellingscatalogi, als van geëxcerpeerde onderdelen van materialen, bv. tijdschriftartikelen of essays:

Jaartal	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Aantal toegevoegde records	1558	2189	2065	2036	4655*	6210	5106	2621

* Schatting op basis van extrapolatie wegens gedeeltelijk niet-beschikbare gegevens.

Tabel 5 quater: totaal aantal boekobjecten en bibliografische records op het eind van elk jaar:

Jaartal	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Aantal objecten	39.467	41.869	45.254	47.713	54.119	63.588	70.704	74.617
Aantal records	38.380	40.423	42.278	44.059	49.638	56.676	62.797	66.216

Tabel 6: aantal raadplegingen (het openen van het zoekscherm voor een opzoeking) en zoekvragen:

Aantal raadplegingen/jaar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Vanuit KMSKA	9	491	970	2153	1839	2345	1617	1313
Vanuit Anet-bibliotheken	13	50	76	109	126	154	215	106
Van elders	6	527	1029	1382	1442	2049	2081	2045
Totaal	28	1068	2075	3644	3407	4548	3913	3464

Aantal zoekvragen/jaar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Vanuit KMSKA	9	542	1067	2847	3542	5664	1921	1450
Vanuit Anet-bibliotheken	13	55	90	160	164	193	246	112
Van elders	6	609	1237	1739	1888	2667	2490	2226
Totaal	28	1206	2394	4746	5594	8524	4657	3788

Tabel 7: aantal bezoekers en unieke bezoekers:

Jaartal	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Totaal aantal bezoekers	238	301	293	257	265	411	270	264
Aantal unieke bezoekers	196	217	201	138	192	247	167	150

Tabel 8: verhouding bezoekers/unique bezoekers:

Jaartal	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Aantal bezoeken per lezer	1,21	1,39	1,46	1,86	1,38	1,66	1,62	1,76

Tabel 9: aantal bezoekers per maand:

	Jan	Feb	Maa	Apr	Mei	Juni	Juli	Aug	Sept	Okt	Nov	Dec	Totaal
2007	11	34	32	33	20	19	13	15	19	19	26	16	257
2008	12	18	40	43	22	8	9	3	25	33	29	23	265
2009	25	38	54	35	35	17	18	28	42	42	49	28	411
2010	19	22	34	24	31	11	11	26	17	24	22	29	270
2011	21	41	48	30	31	13	15	0	0	25	12	28	264

Tabel 10: lezersprofielen volgens 5 categorieën:

Lezersgroep	2008	2009	2010	2011	%2008	%2009	%2010	%2011
Onderzoeker	63	83	73	82	23,77%	20,19%	27,04%	31%
Professioneel niet-ond.*	28	53	22	15	10,57%	12,90%	8,15%	6%
Student	134	245	159	159	50,57%	59,61%	58,89%	60%
Particulier	35	14	14	3	13,21%	3,41%	5,19%	1%
Ongedefinieerd	5	16	2	5	1,87%	3,89%	0,73%	2%
Totaal	265	411	270	264	100%	100%	100%	100%

* Bv. kunsthandelaar, kunstenaar, (stads)gids, leerkracht...

Tabel 11: informatievragen:

Jaartal	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Aantal*	130	71	56	70	84	113	59	32

* De lijst werd vanaf 2007 beperkt tot vragen van externe gebruikers, en vanaf 2009 tot inhoudelijke vragen.

Tabel 12: aantal leentransacties:

Jaar	2008*	2009	2010	2011
Aantal uitleningen	544	1854	1258	816
Aantal verlengingen	15	433	311	119
Aantal innames	303	1623	1308	1156
Aantal reservaties	4	50	24	10

* 2008: vanaf 1 juli

Tabel 13: types uitgeleende/verlengde publicaties in 2011:

Type publicatie	Uitgeleend	Verlengd
Bestandscatalogi	66	2
Monografie (incl. oeuvre cat.)	364	76
Tentoonstellingscatalogi	286	35
Preciosa	19	2
Eigen publicaties	0	0
ICC-collectie	14	0
ICSAC-collectie	38	3
Andere*	29	1
Totaal	816	119

* Deze categorie bevat werken die onvoldoende beschreven zijn om het type publicatie te kunnen achterhalen (nog niet opgeruimde beschrijvingen uit de conversies van 2004)

Tabel 14: aanvragen voor interbibliothecair leenverkeer (IBL):

Jaar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Eigen aanvragen	97	81	82	132	101	133	66
Te leveren aanvragen	60	78	83	80	114	154	169

Tabel 14bis: detailgegevens IBL 2011: door ons geplaatste aanvragen:

Aangevraagd	Geslaagd	Mislukt	Totaal
Artikelen	26	0	26
Monografieën	27	13	40
Totaal	53	13	66

Tabel 14tris: detailgegevens IBL 2011: door ons geleverde aanvragen:

Geleverd	Geslaagd	Mislukt	Totaal
Artikelen	11	11	22
Monografieën	134	13	147
Totaal	145	24	169

Tabel 14quater: evolutie verhouding artikelen/monografieën bij IBL:

Jaar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Artikelen	30	32	32	14	15	21	22
Monografieën	30	46	51	66	99	133	147
Totaal	60	78	83	80	114	154	169

Tabel 15: klimaatschommelingen in het Felixdepot (vanaf september 2011):

	Gemiddelde	Maximum	Minimum
Temperatuur	18,21°C	20,1°C	17,1°C
RV	55,47%	59%	50%

BIJLAGE 4: educatieve activiteiten

	2011	januari	februari	maart	april	mei	juni	juli	augustus	september	oktober	november	december	Totaal	
	activiteit	deelnemers	activiteit	deelnemers	activiteit	deelnemers	activiteit	deelnemers	activiteit	deelnemers	activiteit	deelnemers	activiteit	deelnemers	
Tentoonstelling De Reunie															
Ateliers voor schoolgroepen	7	140	3	60		4	80		1	20	2	40		18	360
Verjaardagsfeestjes															0
Ateliers voor individuele kinderen van 5 tot 7 jaar															0
Ateliers voor individuele kinderen van 8 tot 12 jaar															0
Ateliers voor individuele jongeren van 12 tot 16 jaar															0
Ateliers voor individuele volwassenen 18+															0
Rondleidingen voor scholen				2	40										2
Rondleidingen voor verenigingen															0
Rondleidingen voor individuele bezoekers															0
Rondleidingen voor individuele bezoekers blind en slechtziend															0
Rondleidingen tijdens nocturnes															0
Totaal	7	140	3	60	2	40	4	80	0	0	0	0	1	20	400
Tentoonstelling Anselm Kiefer															
Ateliers voor schoolgroepen	15	300	2	40	13	260								30	600
Verjaardagsfeestjes	3	45	1	15	2	30									6
Ateliers voor individuele kinderen van 5 tot 7 jaar	6	74													6
Ateliers voor individuele kinderen van 8 tot 12 jaar	4	64													4
Ateliers voor individuele jongeren van 12 tot 16 jaar	1	9													1
Ateliers voor individuele volwassenen 18+															0
Rondleidingen voor scholen	22	440	12	240	7	140									41
Rondleidingen voor verenigingen	38	760	18	360	25	500									81
Rondleidingen voor individuele bezoekers	7	170	5	123	8	221									20
Rondleidingen voor individuele bezoekers blind en slechtziend															0
Rondleidingen tijdens nocturnes	14	280													14
Totaal	110	2.142	38	778	55	1.151								203	4.071
Tentoonstelling Musea 21ste eeuw															
Ateliers voor schoolgroepen		21	420	18	360	13	260								52
Verjaardagsfeestjes		1	15		1	15									3
Ateliers voor individuele kinderen van 5 tot 7 jaar				6	69	4	44								10
Ateliers voor individuele kinderen van 8 tot 12 jaar				4	64	3	33								7
Ateliers voor individuele jongeren van 12 tot 16 jaar				1	9										1
Ateliers voor individuele volwassenen 18+				1	5										1
Rondleidingen voor scholen		12	240	3	60	11	220								28
Rondleidingen voor verenigingen	1	20	4	80	7	140	12	240							24
Rondleidingen voor individuele bezoekers	1	0	4	14	3	28	4	8							12
Rondleidingen voor individuele bezoekers blind en slechtziend															0
Rondleidingen tijdens nocturnes					3	60	4	80							7
Totaal	2	20	43	774	46	805	52	900						143	2.499
Tentoonstelling De Modernen															
Kleutermenus						2	40	2	40					4	60
Ateliers lagere schoolgroepen														4	80
Ateliers zomerschool								6	120						6
Verjaardagsfeestjes															0
Ateliers voor individuele kinderen van 5 tot 7 jaar															6
Ateliers voor individuele kinderen van 8 tot 12 jaar															34
Ateliers voor individuele jongeren van 12 tot 16 jaar															27
Ateliers voor individuele volwassenen 18+															0
Museumlessen voor scholen						5	100								0
Rondleidingen voor verenigingen					4	80	7	140	2	40	2	40	11	220	6
Rondleidingen voor individuele bezoekers										6	120	2	40	1	20
Rondleidingen voor individuele bezoekers blind en slechtziend										15	300	16	320	34	680
Rondleidingen tijdens nocturnes										2	24				2
Totaal						11	220	11	210	8	160	2	40	17	304
										21	420	34	561	49	945
														153	2.860
Tentoonstelling Meesterwerken															
Ateliers voor schoolgroepen											6	90	2	30	11
Verjaardagsfeestjes															19
Ateliers voor individuele kinderen van 5 tot 7 jaar								4	37	4	48				8
Ateliers voor individuele kinderen van 8 tot 12 jaar								1	15	2	30				3
Ateliers voor individuele kinderen van 12 tot 16 jaar									1	16					1
Ateliers voor individuele jongeren van 16 tot 24 jaar									1	9					1
Ateliers voor individuele volwassenen 18+											1	10			1
Rondleidingen voor scholen											21	420	3	60	24
Rondleidingen voor verenigingen						60	1.200	17	340	20	400	91	1.820	83	1.660
Rondleidingen voor individuele bezoekers						1	20	1	20	1	20	1	24	3	33
Rondleidingen voor individuele bezoekers blind en slechtziend															2
Rondleidingen tijdens nocturnes						6	120				9	180			4
Totaal						67	1.340	24	421	28	514	102	2.034	113	2.203
															94
															1.870
															59
															1.116
															487
															9.498
Ateliers op school															
			4	80	8	160	2	40							14
Totaal															280
Lezingen															
	1	75	1	115	1	133									3
Totaal															323
Museum leest voor															
			1	20		1	15								2
Totaal															35
Activiteiten in het infopunt															
										2	50				2
Totaal aantal deelnemers aan educatieve activiteiten in 2011															20.016
Totaal aantal educatieve activiteiten in 2011															1.927

BIJLAGE 5: Jaarrekening

UITVOERINGSREKENING
DIENST MET AFZONDERLIJK BEHEER
Conform artikels 75-79 CWR

BENAMING : #VERW!

Sectie I - Begrotingsontvangsten
A. Ontvangsten

Rubrieken opgesplitst volgens de ontvangstenbegroting	Bedragen ingeschreven in de begroting (raming) (1)	Overgedragen vastgestelde rechten (2)	Verworven vastgestelde rechten tijdens het begjaar (3)	Totaal vastgestelde rechten 2+3 (4)	Aangerekende ontvangsten (5)	Verschil tussen vastgestelde rechten en ontvangsten 4-5 (6)	Geannuleerde vastgestelde rechten (7)	Over te dragen vastgestelde rechten 6-7 (8)	Verschil tussen ramingen en aangerekende ontvangsten 5-1 (9)
	1.025.000,00	0,00	1.024.878,92	1.024.878,02	1.024.878,92	0,00	0,00	0,00	-121,08
	1.025.000,00	0,00	1.024.878,92	1.024.878,92	1.024.878,92	0,00	0,00	0,00	-121,08
ink	135.000,00	402,00	172.693,77	173.095,77	166.680,93	6.414,84	6.164,84	250,00	31.680,93
publ	15.000,00	39,00	16.481,00	16.520,00	14.702,16	1.817,84	1.525,34	292,50	-297,84
diversen	275.000,00	14.960,26	215.437,78	230.398,04	228.208,61	2.189,43	600,00	1.589,43	-46.791,39
dotatie	3.008.000,00		3.008.600,00	3.008.000,00	3.008.000,00				
Subtotaal 2	3.433.000,00	15.401,26	3.413.212,55	3.428.013,81	3.417.591,70	10.422,11	8.290,18	2.131,93	-15.408,30
aanwending reservefonds			0,00	0,00	0,00	0,00	0,00		0,00
Subtotaal 3	3.433.000,00	15.401,26	3.413.212,55	3.428.013,81	3.417.591,70	10.422,11	8.290,18	2.131,93	-15.408,30
TOTAAL	4.458.000,00	15.401,26	4.438.091,47	4.452.892,73	4.442.470,62	10.422,11	8.290,18	2.131,93	-15.529,38

B. Uitgaven

Rubrieken opgesplitst volgens de uitgavenbegroting	Bij decreet geopende VL kredieten (1)	Bij decreet geopende Ord kredieten (2)	Aanwending reservefonds (3)	Overgedragen verbintenissen (4)	Aangerekende verbintenissen tijdens het begrotingsjaar (5)	Totale verbintenissen 4+5 (6)	Aangerekende uitgaven (7)	Geannuleerde verbintenissen vorige begrotingsjaren (8)	Naar volgend jaar over te dragen verbintenissen 6-7-8 (9)	Beschikbaar voor vastleggingen 1+3-5 (10)	Beschikbaar voor ordonnancerings 2+3-7 (11)
pers	1.195.000,00	1.195.000,00	0,00	0,00	1.068.669,02	1.068.669,02	1.068.669,02	0,00	0,00	126.330,98	126.330,98
werk ko	2.450.000,00	2.713.000,00	0,00	798.005,01	2.441.382,14	3.239.387,15	1.941.467,50	11.570,92	1.286.348,73	8.617,86	771.532,50
kapitaaluitg	145.000,00	145.000,00	0,00	4.224,99	143.992,57	148.217,56	98.222,08	0,00	49.995,48	1.007,43	46.777,92
Over te dragen	0,00	405.000,00									
TOTAAL	3.790.000,00	4.458.000,00	0,00	802.230,00	3.654.043,73	4.456.273,73	3.108.358,60	11.570,92	1.336.344,21	135.956,27	944.641,40
Saldo		0,00	4.458.000,00				1.334.112,02		-1.334.212,28		

	A5-B7	A8-B9
(I)	1.334.112,02	-1.334.212,28
Saldo uitvoeringsrekening voor verdeling (III)		-100,26
Transfer naar reservefonds (negatief getal) (IV)		0,00
Saldo uitvoeringsrekening na verdeling (V)		-100,26

BIJLAGE 6: KMSKA in de pers

DATUM	MEDIUM	AUTEUR	TITEL	ONDERWERP
01/01/2011	De Witte Raaf		<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
01/01/2011	De Witte Raaf		<i>Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
01/01/2011	DAMn (Design, Art & Architecture)		<i>Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
01/01/2011	Revue des deux mondes	Patrick Amine	<i>Anselm Kiefer: Histoire et désenchantement</i>	Anselm Kiefer
01/01/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vandaag in Antwerpen</i>	Anselm Kiefer
01/01/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/01/2011	Staalkaart		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/01/2011	Pasar		<i>Museumarchitectuur</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/01/2011	Antwerpsche Tijdinghen	Van Zeeland Jeanine	<i>Musea in de 21ste eeuw. Ideeën, projecten, gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/01/2011	Antwerpsche Tijdinghen	Van Zeeland Jeanine	<i>Vijf eeuwen beeld in Antwerpen</i>	Meesterwerken in het MAS
01/01/2011	Antwerpsche Tijdinghen		<i>Zonder titel</i>	Verbouwing duurt tot eind 2017
01/01/2011	De Witte raaf		<i>Renovatie Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen</i>	Verbouwing duurt tot eind 2017
01/01/2011	Staalkaart		<i>Venetiaanse en Vlaamse meesters in dialoog</i>	Venetian and Flemish Masters
01/01/2011	Staalkaart	Hennie Lenders	<i>Het formeel: De Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen</i>	Reünie
01/01/2011	Staalkaart		<i>A la carte</i>	Venetian and Flemish Masters
01/01/2011	Radar	Wim Denolf	<i>Constructieve gesprekken</i>	Lezing in KMSKA
01/01/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Nieuwjaarswensen</i>	Nieuwjaarswens P. Huvenne
01/01/2011	De Standaard	Dirk Martens	<i>Rubens' vriend en mecenas</i>	Rockoxhuis
01/01/2011	De Witte Raaf	Hans De Wolf	<i>Opportunities, of het verhaal van een full house ...</i>	James Ensor in het MoMA
01/01/2011	Goesting in Lier		<i>Verrassende musea: Stedelijk Museum</i>	Bruegelland
01/01/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Ensor in ING
01/02/2011	ArtExpo		<i>KMSKA Koninklijk Museum voor Schone Kunsten</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/02/2011	Projecto		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/02/2011	Markant Magazine		<i>Musea in de 21ste eeuw te Antwerpen</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/02/2011	ArtExpo		<i>Venetian and Flemish Masters</i>	Venetian and Flemish Masters
01/02/2011	Apollo	Laura Gascoigne	<i>Carnival Spirit</i>	Ensor in ING
01/04/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vandaag in Antwerpen</i>	Vakantieatelier Kiefe
01/04/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vandaag in Antwerpen</i>	Anselm Kiefer
01/04/2011	Het Laatste Nieuws	Filip Marsboom	<i>Hotel O opent dueren in alle stilte</i>	KMSKA als locatie
01/04/2011	Dossier de l'Art	Clara Marsal	<i>La peinture flamande à l'aube du XVIe siècle</i>	Jan Gossaert's Renaissance
01/04/2011	NederBelgisch Magazine		<i>Meesterwerken in het MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
01/05/2011	Het Nieuwsblad	MTV	<i>Kinderen maken spelenderwijs kennis met kunst</i>	Vakantieateliers

01/05/2011	Elle		<i>De Modernen</i>	De Modernen
01/05/2011	Grande (FR)		<i>La journée Coup de coeur de Grande</i>	Meesterwerken in het MAS
01/05/2011	Grande (NL)		<i>Grande-dagtip: Het MAS in Antwerpen</i>	Meesterwerken in het MAS
01/05/2011	Genieten		<i>Haal het beste uit mei</i>	Meesterwerken in het MAS
01/05/2011	Psychologies Magazine (NL)	BvdA	<i>Beeldcultuur in Antwerpen</i>	Meesterwerken in het MAS
01/05/2011	Staalkaart	Matthias Depoorter	<i>Uw stad, uw stroom, uw haven</i>	Meesterwerken in het MAS
01/05/2011	Pasar	Suzanne Anthonis	<i>Het MAS gaat open</i>	Meesterwerken in het MAS
01/05/2011	Les cahiers de la semaine		<i>Rénovation du Musée Royal des Beaux-Arts d'Anvers</i>	Verbouwing duurt tot eind 2017
01/05/2011	Vrouw & Wereld		<i>Openingsfestival MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
01/05/2011	L'Avenir	Dominique Wauthy	<i>Belles expos en nos murs</i>	Ensor in ING
01/05/2011	L'Avenir		<i>Toujours en cours</i>	Ensor in ING
01/05/2011	MAD Le Soir		<i>A ne pas manquer: Ensor démasqué</i>	Ensor in ING
01/06/2011	Gazet Van Antwerpen	Elke Lamens	<i>De Wapper, meer dan Rubens</i>	Anselm Kiefer
01/06/2011	De Telegraaf	Thea Detiger	<i>Ensor blijft mysterie</i>	Ensor in ING
01/07/2011	De Morgen		<i>Het jaar van MAS en Bozar</i>	Programma 2011
01/07/2011	Antwerpsche Tijdinghen		<i>Bruegelland</i>	Bruegelland
01/07/2011	Lokaal	Inge Ruiters	<i>Zomers taalbubbelbad voor jonge nieuwkomers</i>	Zomerschool
01/08/2011	Magazine (GvA)	KL	<i>Antwerpen Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
01/08/2011	De Standaard		<i>Onze keuze</i>	Anselm Kiefer
01/08/2011	De Morgen		<i>Uit</i>	Anselm Kiefer
01/08/2011	De Standaard		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/08/2011	De Standaard	Hilde Pauwels	<i>Meer dan een oogje in het zeil</i>	KMSKA als locatie
01/08/2011	De Standaard	Jan Van Hove	<i>Expo 2011</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/08/2011	De Standaard	Jan Van Hove	<i>Expo 2011</i>	Venetian and Flemish Masters
01/08/2011	De Standaard	Jan Van Hove	<i>Expo 2011</i>	Jan Gossaert's Renaissance
01/08/2011	De Standaard	Jan Van Hove	<i>Expo 2011</i>	Meesterwerken in het MAS
01/09/2011	Okra Magazine		<i>Meesterwerken in het MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
01/09/2011	Les cahiers de la semaine	A. Pecher	<i>Philip Heylen présente le MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
01/09/2011	Amuze		<i>Expo</i>	De Modernen
01/09/2011	Amuze		<i>Expo</i>	Meesterwerken in het MAS
01/09/2011	Amuze		<i>Expo</i>	Bruegelland
01/12/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
01/12/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	Anselm Kiefer
01/12/2011	t Pallieterke	Tom	<i>Nicolaas Rockox 450 jaar</i>	Rockoxhuis
01/12/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Ensor in ING
01/12/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vandaag!</i>	Ensor in ING

01/13/2011	De Nieuwe Gazet	Sabine Vermeiren	<i>Gerard Schröder bezoekt Kiefer-expo</i>	Anselm Kiefer
01/13/2011	Het Laatste Nieuws	Sabine Vermeiren	<i>Gerhard Schröder bezoekt Kiefer-expo</i>	Anselm Kiefer
01/13/2011	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Kiefer blijft langer en krijgt vervolg</i>	Anselm Kiefer
01/13/2011	Belga (NL)		<i>Ticketverkoop Museum Aan de Stroom gaat maandag van start</i>	Meesterwerken in het MAS
01/13/2011	De Huisarts	Elisabeth Straetmans	<i>Ensor anders bekeken</i>	Ensor in ING
01/13/2011	Trends Cash	Peter Frans Anthonissen	<i>Tips voor efficiënte nieuwjaarswensen</i>	Wenskaart KMSKA is de beste
01/13/2011	Téléoustique		<i>A voir de toute urgence</i>	Ensor in ING
01/14/2011	Het Nieuwsblad	Christine De Herdt	<i>Expo Anselm Kiefer verlengd wegens succes</i>	Anselm Kiefer
01/14/2011	De Nieuwe Gazet	Philippe Truyts	<i>Tentoonstelling Anselm Kiefer verlengd</i>	Anselm Kiefer
01/14/2011	Het Laatste Nieuws	Philippe Truyts	<i>Tentoonstelling Anselm Kiefer verlengd</i>	Anselm Kiefer
01/14/2011	L'Echo		<i>Le Museum aan de Stroom commence la vente de ses tickets</i>	Meesterwerken in het MAS
01/14/2011	Het Nieuwsblad		<i>Ticketverkoop MAS van start op maandag</i>	Meesterwerken in het MAS
01/14/2011	Le Journal du Médecin	Bram De Klerck	<i>Exposition: Ensor-celé</i>	Ensor in ING
01/14/2011	Het Nieuwsblad	Christine De Herdt	<i>Ticketverkoop MAS van start op maandag</i>	Meesterwerken in het MAS
01/15/2011	De Morgen Magazine		<i>Adressen van Jelle Cleymans</i>	Vermelding KMSKA
01/15/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Ticketverkoop MAS maandag van start</i>	Meesterwerken in het MAS
01/15/2011	De Morgen	ST	<i>Expo Anselm Kiefer verlengd wegens succes</i>	Anselm Kiefer
01/15/2011	De Tijd		<i>Top Expo</i>	Anselm Kiefer
01/15/2011	De Morgen		<i>Uit</i>	Anselm Kiefer
01/15/2011	De Standaard		<i>Onze Keuze</i>	Anselm Kiefer
01/15/2011	De Morgen		<i>Uit</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/15/2011	Apothekersblad	MK, EV	<i>Ensor ontmaskerd</i>	Ensor in ING
01/15/2011	Le Journal du Pharamcien	MK, EV	<i>Ensor démasqué</i>	Ensor in ING
01/17/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vandaag</i>	Meesterwerken in het MAS
01/17/2011	Gazet van Antwerpen	PP	<i>Antwerpen: Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
01/19/2011	Kerk & Leven		<i>Pausdom</i>	Amarant
01/19/2011	La Libre Belgique	Marie Pok	<i>Madones etc.</i>	Venetian and Flemish Masters
01/19/2011	Knack	Eric Bracke	<i>Baanbrekers met eigen stempel</i>	Jongbloed!
01/19/2011	MAD Le Soir		<i>A ne pas manquer: Ensor démasqué</i>	Ensor in ING
01/20/2011	H Art		<i>Museumarchitectuur</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/21/2011	Gazet Van Antwerpen	Patrick Van de Perre	<i>Toerisme 2010 sterk jaar voor Antwerpen</i>	Bezoekerscijfers Antwerpse musea
01/21/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vrijdag: Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
01/22/2011	NRC Handelsblad		<i>Expo buitenland: België: Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
01/22/2011	De Morgen		<i>Uit</i>	Anselm Kiefer
01/25/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vandaag in Antwerpen</i>	Anselm Kiefer
01/25/2011	HUMO		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw

01/25/2011	Het Laatste Nieuws	DILA	<i>Musea in de 21ste eeuw in museum Schone Kunsten</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/25/2011	Humo		<i>Humo selecteert : Het beste van de week : Expo</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/25/2011	De Morgen	Sarah Theerlynck	<i>Na een week bijna 3000 tickets verkocht voor Museum Aan de Stroom</i>	Meesterwerken in het MAS
01/26/2011	Weekend Knack		<i>Antwerpen</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/26/2011	www.deredactie.be	Jansen Yves	<i>Hoe moeten musea er in de 21ste eeuw uitzien ?</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/26/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/26/2011	Het Laatste Nieuws	Dieter Lizen	<i>MAS opent op 17 mei</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/26/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Ensor in ING
01/26/2011	Kerk & Leven		<i>Ensor tot 13 februari</i>	Ensor in ING
01/27/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>M HKA droomt luidop van nieuwbouw</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/27/2011	Gazet van Antwerpen		<i>50,000 bezoekers</i>	Anselm Kiefer
01/27/2011	Trends	Trends	<i>Tips</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/27/2011	Het Nieuwsblad	vvb	<i>Weer topexpo in museum voor Schone Kunsten</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/27/2011	De Standaard	Van Der Speeten Geert	<i>Dromen van een nieuw museum</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/27/2011	Het Laatste Nieuws	Wannes Vansina	<i>Schepenhuis is te rot voor Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
01/27/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>M_ HKA droomt luidop van nieuwbouw</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/28/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/28/2011	La Libre Belgique	Duplat Guy	<i>Ces curieux objets du désir</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/29/2011	De Morgen		<i>Uit</i>	Anselm Kiefer
01/29/2011	De Morgen	Rinckhout Eric	<i>De kunstpaleizen van vandaag</i>	Musea in de 21ste eeuw
01/29/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Net als Antwerpen kript Duisburg zijn oude havenwijk op met ...</i>	Anselm Kiefer
01/29/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Zeecontainer zweeft op silo</i>	Anselm Kiefer
01/31/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
02/01/2011	Goedele		<i>3xpo</i>	Anselm Kiefer
02/01/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
02/01/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Anselm Kiefer verlengd</i>	Anselm Kiefer
02/01/2011	Kunsttijdschrift Vlaanderen	Sabine Alexander	<i>De ondraaglijke grijsheid van anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
02/01/2011	Ondernemen		<i>Verloren maandag</i>	Anselm Kiefer
02/01/2011	A+ Architectuur	Cr	<i>Anvers et ses ambitieux musées</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/01/2011	Markant Magazine	Haerens Jo	<i>Musea in de 21ste eeuw te Antwerpen</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/01/2011	De Witte Raaf		<i>Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/01/2011	Tableau		<i>Venetië versus Vlaanderen</i>	Venetian and Flemish Masters
02/01/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Cover: 50 jaar Zot van 'A'</i> <i>Les maîtres vénitiens et les maîtres flamands réunis au Palais des</i> <i>Beaux-Arts</i>	Locatie:KMSKA
02/01/2011	ArtExpo			Venetian and Flemish Masters
02/01/2011	L'Eventail	Christophe Vachaud	<i>Anvers et Bergame à l'unisson</i>	Venetian and Flemish Masters
02/01/2011	ArtExpo		<i>Antwerps Rockoxhuis in de kijker</i>	Rockoxhuis

02/01/2011	Arte News (NL)	Estelle Spoto	<i>Venetian and Flemish Masters</i>	Venetian and Flemish Masters
02/01/2011	Markant magazine		<i>Kunst geconfronteerd: Venetiaanse en Vlaamse meesters ontmoeten elkaar</i>	Venetian and Flemish Masters
02/01/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Expo 'Van Dyck tot Dürer' trok 123,500 bezoekers</i>	Anselm Kiefer
02/01/2011	Bozar Magazine (FR)	Xavier Flament	<i>Bellini, Titien, Canaletto versus Van Eyck, Bouts, Jordaens</i>	Venetian and Flemish Masters
02/01/2011	Bozar Magazine (NL)	Xavier Flament	<i>Bellini, Titien, Canaletto versus Van Eyck, Bouts, Jordaens</i>	Venetian and Flemish Masters
02/01/2011	BO Magazine		<i>Cultuuragenda</i>	Venetian and Flemish Masters
02/01/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Expo 'Van Eyck tot Dürer' trok 123500 bezoekers</i>	Anselm Kiefer
02/01/2011	Téléoustique		<i>La Princesse Mathilde démasquée</i>	Ensor in ING
02/02/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	Anselm Kiefer
02/02/2011	Weekup		<i>Tentoonstellingen</i>	Anselm Kiefer
02/02/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/02/2011	Week UP		<i>Kon.Museum Schone kunsten</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/02/2011	De Standaard	Peter De Lobel	<i>Column: zonen & dochters: De grote K</i>	Anselm Kiefer
02/02/2011	Zone 03		<i>Agenda</i>	Reünie
02/02/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Ensor in ING
02/02/2011	Zone 03		<i>Musea in de 21ste eeuw:ideeën,projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/02/2011	MAD Le Soir		<i>A ne pas manquer: Ensor démasqué</i>	Ensor in ING
02/03/2011	Flanders Today	Alan Hope	<i>Virtual Museum devoted to James Ensor</i>	website James Ensor
02/04/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/04/2011	De Bond		<i>Ontmoeting tussen Vlaamse en Venetiaanse meesters</i>	Venetian and Flemish Masters
02/05/2011	De Morgen	Marc Didden	<i>Kalf</i>	Anselm Kiefer
02/05/2011	De Standaard		<i>Onze Keuze</i>	Anselm Kiefer
02/05/2011	De Morgen		<i>Uit</i>	Anselm Kiefer
02/05/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/05/2011	Gazet Van Antwerpen	KL	<i>Museumexpo</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/05/2011	Het Nieuwsblad		<i>Venetië en Vlaanderen</i>	Venetian and Flemish Masters
02/05/2011	De Tijd		<i>Top Expo</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/05/2011	De Standaard		<i>Agenda</i>	Ensor in ING
02/06/2011	www.belgieninfo.net	Marion Schmitz-Reiners	<i>Das Ende ist ein Paukenschlag</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/07/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vandaag</i>	Reünie
02/08/2011	De Tijd	Popelier Bert/Van Boxem Koen	<i>De Nieuwe openheid van musea</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/08/2011	La Tribune de Bruxelles		<i>Ensor démasqué</i>	Ensor in ING
02/09/2011	Le Soir	Dominique Legrand	<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
02/09/2011	La Libre Culture	Guy Duplat	<i>Vu et approuvé en Belgique: Anselm Kiefer ***</i>	Anselm Kiefer
02/09/2011	Le Soir	MAD	<i>Musées au XXIe siècle</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/09/2011	De Standaard		<i>Verboden te ademen, hier hangt een Rubens</i>	Rubens' rood

02/09/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	De Modernen
02/09/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Bruegelland
02/09/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Meesterwerken in het MAS
02/09/2011	Flanders Today		Agenda	Ensor in ING
02/10/2011	De Morgen	DL	<i>Kunstenaar Kiefer wijzigt opdracht Rijksmuseum</i>	Anselm Kiefer
02/10/2011	Le Soir	Legrand Dominique	<i>Le sacre des musées du XXIe siècle</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/10/2011	H Art	Holthof Marc	<i>Hoe moet een museum er nu eigenlijk uitzien?</i> <i>Le Palais des Beaux-Arts accueille l'exposition "Venetian and Flemish Masters"</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/10/2011	Belga (FR)			Venetian and Flemish Masters
02/10/2011	L'Avenir	Marie-Françoise Gihousse	<i>De Venise à Anvers, l'invitation au voyage</i>	Venetian and Flemish Masters
02/11/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/11/2011	De Tijd	Koen Van Boxem	<i>Hoe Venetië en Vlaanderen elkaar leerden schilderen</i>	Venetian and Flemish Masters
02/11/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Vlamingen in het licht van Venetië</i>	Venetian and Flemish Masters
02/11/2011	Gazet Van Antwerpen		Agenda	Ensor in ING
02/12/2011	De Standaard		<i>Onze Keuze</i>	Anselm Kiefer
02/12/2011	De Morgen		<i>Musea van de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/12/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vogue-foto's Lady Gaga gemaakt in Antwerpen</i>	Fotoshoot Lady Gaga in KMSKA
02/12/2011	Het Belang van Limburg	SV / PP / AnSm	<i>Antwerpse foto's Lady Gaga in nieuwste Vogue</i>	Fotoshoot Lady Gaga in KMSKA
02/15/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/15/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		Agenda	Het museum leest voor
02/15/2011	De Standaard	Geert van der Speeten	<i>Van Gogh in de deeltjesversneller</i>	Verbruining van het geel bij James Ensor
02/15/2011	Le Soir	Christian De Brulle	<i>Van Gogh aux rayons X: Le mystère de l'assombrissement</i>	Verbruining van het geel bij James Ensor
02/15/2011	Trouw		<i>Het geel van Van Gogh wordt bruiner en bruiner</i>	Verbruining van het geel bij James Ensor
02/15/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Waarom het geel van James Ensor bruin wordt</i>	Deskundigheid KMSKA
02/16/2011	Flanders Today		Zonder titel	Venetian and Flemish Masters
02/16/2011	Flanders Today	Anna Jenkinson	<i>Gossaert in London</i>	Jan Gossaert's Renaissance
02/16/2011	Flanders Today		Agenda	James Ensor, componist en auteur in BOZAR
02/16/2011	Flanders Today		Agenda	Venetian and Flemish Masters
02/16/2011	Le Soir		<i>Anselm Kiefer ****</i>	Anselm Kiefer
02/16/2011	Flanders Today		<i>Royal Museum of Fine Arts</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/16/2011	MAD Le Soir	D.L.	<i>Musées au XXIe siècle</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/17/2011	De Huisarts	Christine Vuegen	<i>Wondermusea voor de toekomst</i>	Anselm Kiefer
02/17/2011	Ciné-Télé-Revue		<i>Musées en folie</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/17/2011	NRC Handelsblad	Sabeth Snijders	<i>Museum van de toekomst zonder objecten</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/17/2011	De Huisarts	Veugen Christine	<i>Wondermusea voor de toekomst</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/18/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/18/2011	De Morgen	Sarah Theerlynck	<i>Fonds dat brug vormt tussen cultuur en economie is flop</i>	CultuurInvest werkt niet

02/18/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Venetiaanse meesters</i>	Venetian and Flemish Masters
02/18/2011	La Chronique	F.G.	<i>Le tour du monde en 29 musées</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/19/2011	De Standaard		<i>Onze keuze</i>	Anselm Kiefer
02/19/2011	De Morgen		<i>Musea van de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/19/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Expo</i>	Venetian and Flemish Masters
02/19/2011	De Standaard	Vincent Verbruggen	<i>Het MAS wordt een belevenis voor jong en oud</i>	Meesterwerken in het MAS
02/19/2011	NRC Handelsblad	Sandra Smets	<i>De Vlaams-Venetiaanse as gevierd</i>	Venetian and Flemish Masters
02/19/2011	Het Nieuwsblad	Vincent Verbruggen	<i>Het MAS wordt een belevenis voor jong en oud</i>	Meesterwerken in het MAS
02/19/2011	De Tijd		<i>Top Expo</i>	Venetian and Flemish Masters
02/19/2011	De Standaard	Vincent Verbruggen	<i>Het MAS wordt een belevenis voor jong en oud</i>	Meesterwerken in het MAS
02/20/2011	De Zondag		<i>Krokusateliers in musea</i>	Vakantieateliers
02/23/2011	Week UP		<i>Kon.Museum Schone kunsten</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/23/2011	Zone 03		<i>Musea in de 21ste eeuw ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/23/2011	Le Soir		<i>Anselm Kiefer ****</i>	Anselm Kiefer
02/23/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	Anselm Kiefer
02/23/2011	Weekup		<i>Tentoonstellingen</i>	Anselm Kiefer
02/23/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/23/2011	MAD Le Soir	D.L.	<i>Musées au XXIe siècle</i>	Musea in de 21ste eeuw
02/23/2011	NRC Handelsblad	Titia Ketelaar	<i>Gossaert bracht de nieuwe tijd</i>	Jan Gossaert's Renaissance
02/23/2011	Zone 03		<i>Krokusatelier: Bouwkoorts</i>	Vakantieateliers
02/23/2011	Zone 03		<i>Krokusatelier: Bouwkriebels</i>	Vakantieateliers
02/23/2011	Zone 03		<i>Het Museum leest voor</i>	Het museum leest voor
02/23/2011	De Student		<i>Waar is Wally?</i>	KMSKA als locatie
02/23/2011	Flanders Expo	Anna Jenkinson	<i>Mutual affection</i>	Venetian and Flemish Masters
02/23/2011	Kerk & Leven	Martine Croonen	<i>Een museum, oersaai of keileuk?</i>	Vermelding KMSKA
02/23/2011	La Libre Belgique	Guy Duplat	<i>Venise, Flandre, Berline de Bruyckere</i>	Venetian and Flemish Masters
02/24/2011	Het Nieuwsblad	Hans-Maarten Post	<i>Hedendaagse kunst lokt een massa Vlamingen</i>	Anselm Kiefer
02/24/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Eros en de oude meester</i>	Jan Gossaert's Renaissance
02/24/2011	Het Nieuwsblad	Geert Sels	<i>Nieuwe thuis voor zeshonderd kunstwerken</i>	Dicht, maar dichtbij
02/24/2011	Het Nieuwsblad	Christine De Herdt	<i>Koen Van den Broek maakt muurschildering voor 't Zilte</i>	Meesterwerken in het MAS
02/24/2011	Belga (NL)		<i>James ensor heeft nu ook een virtueel museum</i>	website James Ensor
02/24/2011	Het Nieuwsblad	Geert Sels	<i>Nieuwe thuis voor zeshonderd kunstwerken</i>	Meesterwerken in het MAS
02/24/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Eros en de oude meester</i>	Jan Gossaert's Renaissance
02/24/2011	Het Nieuwsblad	HMP	<i>Hedendaagse kunst lokt een massa Vlamingen</i>	Anselm Kiefer
02/25/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
02/25/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw

02/25/2011	De Standaard	Inge Schelstraete	<i>James Ensor gaat online</i>	website James Ensor
02/25/2011	Het Laatste Nieuws	KS	<i>Ensor nu ook op het internet</i>	website James Ensor
02/25/2011	De Tijd		<i>Oostendse schilder James Ensor krijgt virtueel museum</i>	website James Ensor
02/25/2011	De Tijd		<i>Oostendse schilder James Ensor krijgt virtueel museum</i>	website James Ensor
02/26/2011	De Standaard		<i>Onze Keuze</i>	Anselm Kiefer
02/26/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Website James Ensor is onlinemuseum</i>	website James Ensor
02/26/2011	De Standaard		<i>De keuze van De Standaard</i>	Venetian and Flemish Masters
02/26/2011	TV-Local	A. Thiry	<i>Anselm Kiefer in Antwerpen</i>	Anselm Kiefer
02/27/2011	La Croix	Manuel Jover	<i>L'Oeuvre: L'incrédulité et le pardon</i> <i>Nog een hele maand kunt u naar de expo rond Anselm Kiefer in KMSKA</i>	Rubens, Het ongeloof van Thomas
02/28/2011	Gazet van Antwerpen			Anselm Kiefer
02/28/2011	Gazet van Antwerpen	KoVe	<i>Opnames KBC-spot aan KMSKA</i>	KMSKA als locatie
02/28/2011	Museumtijdschrift	Caroline Roodenburg	<i>Vlaamse eenlingen</i>	James Ensor. Universum van een fantast
02/28/2011	Pratique des Arts		<i>Belgique: Ensor démasqué</i>	Ensor in ING
03/01/2011	Amuze		<i>Musea in de 21ste eeuw ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/01/2011	Deutsche Bauzeitung		<i>Kalender Antwerpen</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/01/2011	Gazet Van Antwerpen	P.P.	<i>Kijken naar architecten</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/01/2011	Deutsche Bauzeitung		<i>Kalender Antwerpen</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/01/2011	Talkies	MDK	<i>Antwerpen: Architecten kapen musea</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/01/2011	Villas		<i>Expos</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/01/2011	Ik ga bouwen		<i>Tentoonstellingen</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/01/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Top/flop</i>	Jan Gossaert's Renaissance
03/01/2011	Het Laatste Nieuws	Joost De Geest	<i>Cabanel: Parijs-Keulen</i>	Cabanel in Keulen
03/01/2011	Tableau	Peter Wouters	<i>Renovatieperikelen in Antwerpen</i>	Verbouwing duurt tot eind 2017
03/01/2011	Amuze	Frank Herman	<i>Kunst in beweging</i>	Dicht, maar dichtbij
03/01/2011	De Standaard		<i>De keuze van De Standaard</i>	Venetian and Flemish Masters
03/01/2011	Art & Culture		<i>Cover!!!! + Reflecting Europe in its museum collections</i>	Memling
03/01/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Bouwkriebels</i>	Vakantieateliers
03/01/2011	De Witte Raaf		<i>Agenda</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/01/2011	De Witte Raaf		<i>Agenda</i>	De Modernen
03/01/2011	De Witte Raaf		<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
03/01/2011	De Witte Raaf		<i>Agenda</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/01/2011	Voyages, voyages	Nathalie Warny	<i>Agenda</i>	Venetian and Flemish Masters
03/01/2011	Staalkaart	Matthias Depoorter	<i>De Noord-Zuidverbinding</i>	Venetian and Flemish Masters
03/01/2011	Gaël		<i>Venetian and Flemish Masters</i>	Venetian and Flemish Masters
03/01/2011	Bozar Magazine		<i>Venetiaanse en Vlaamse meesters in dialoog</i>	Venetian and Flemish Masters
03/01/2011	Bozar Magazine (FR)		<i>Mâîtres vénitiens et flamands</i>	Venetian and Flemish Masters

03/01/2011	Arte News (FR)	Estelle Spoto	<i>Venetian and Flemish Masters: Face à face</i>	Venetian and Flemish Masters
03/01/2011	Espace de Libertés	Ben Durant	<i>Un opportunisme aléatoire</i>	Venetian and Flemish Masters
03/01/2011	FARO	Leon Smets	<i>Collectiemobiliteit: Vlaanderen beweegt</i>	Kunst en mobiliteit
03/01/2011	NederBelgisch Magazine	Ludo Beheydt	<i>Venetiaanse kunst in Brusselse Paleis voor Schone Kunsten</i>	Venetian and Flemish Masters
03/01/2011	Gazet Van Antwerpen	Patrick Van de Perre	<i>Het jaar van het MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
03/01/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Reünie
03/01/2011	Gazet Van Antwerpen	Patrick Van de Perre	<i>Paar Antwerps dossiers hebben happy end nodig</i>	Opiniestuk
03/02/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vandaag in Antwerpen</i>	Anselm Kiefer
03/02/2011	Knack	Jan Braet	<i>Een schitterend alibi</i>	Venetian and Flemish Masters
03/03/2011	Gazet van Antwerpen	Lily Armon	<i>Antwerpen boven op Parijse modeweek</i>	Anselm Kiefer
03/03/2011	De Standaard		<i>De keuze van De Standaard: Expo: Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
03/03/2011	Le Figaro		<i>La merveilleuse renaissance de Jan Gossaert</i>	Jan Gossaert's Renaissance
03/03/2011	<H>Art	Annelies Vantuyghem	<i>Geschiedenis kronkelt als een slang</i>	Venetian and Flemish Masters
03/04/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
03/04/2011	NRC Handelsblad		<i>Expo buitenland: België: Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
03/04/2011	ND Gulliver	Hilbrand Rozema	<i>Geen goud, wel veldbleomen uit lood</i>	Anselm Kiefer
03/04/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/04/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Minerva vliegt MAS binnen</i>	Mols naar het MAS
03/04/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Venetian and Flemish Masters
03/04/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Reünie
03/04/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Vrijdag: Venetië en Vlaanderen</i>	Venetian and Flemish Masters
03/04/2011	Het Nieuwsblad		<i>Schilderij van de haven tweede aanwinst van de dag</i>	Mols naar het MAS
03/04/2011	Het Laatste Nieuws	GE	<i>Venetiaanse en Vlaamse meesters in dialoog</i>	Venetian and Flemish Masters
03/04/2011	Artsenkrant	Henk Van Nieuwenhove	<i>Artistieke kruisbestuiving tussen Venetië en Vlaanderen</i>	Venetian and Flemish Masters
03/04/2011	Het Nieuwsblad	Dirk Martens	<i>Rubens is een Venetiaan</i>	Venetian and Flemish Masters
03/04/2011	De Standaard	Dirk Martens	<i>Rubens is een Venetiaan</i>	Venetian and Flemish Masters
03/05/2011	Netto		<i>Vrije tijd: 6 tips voor een culturele uitstap</i>	Anselm Kiefer
03/05/2011	De Morgen	Walter Pauli	<i>Oproep van schrijver Erwin Mortier krijgt openlijke politieke steun</i>	
03/05/2011	Het Laatste Nieuws	Stadeus Geert	<i>Op uw gezondheid!</i>	Kunst en mobiliteit
03/05/2011	L'Echo	Muriel de Crayencour	<i>Venise, Anvers. Magistral dialogue</i>	Venetian and Flemish Masters
03/05/2011	De Tijd		<i>De expat: een internationale blik op België</i>	Lielingsplek in België is KMSKA
03/05/2011	De Tijd	Marc Holthof	<i>De vele gezichten van Mabuse</i>	Jan Gossaert's Renaissance
03/05/2011	Gentleman (FR)	Thijs Demeulemeester	<i>Y aller, en parler</i>	De Modernen
03/07/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/07/2011	De Apotheker	Vuegen Christine	<i>Wondermusea voor de toekomst</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/07/2011	De Morgen	Erwin Mortier	<i>Land zonder cultuur</i>	Opiniestuk

03/07/2011	De Morgen	Han Ceelen	<i>Kunstwereld steunt pleidooi voor Belgisch cultuurbeleid</i>	
03/07/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Trots en verdriet van België</i>	
03/08/2011	Gentleman (FR)		<i>Y aller, en parler</i>	Anselm Kiefer
03/08/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Stad uit de doeken</i>	Mols naar het MAS
03/09/2011	Flanders Today		<i>Royal Museum of Fine Arts</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/09/2011	De Tijd	Bert Popelier	<i>De durf van kunstuitgever Deman</i>	Minne, Naakte man
03/09/2011	Gazet Van Antwerpen	Patrick Van de Perre	<i>Plan voor kunstdokken krijgt steeds meer vorm</i>	Omgeving KMSKA
03/09/2011	De Standaard		<i>Expo</i>	Meesterwerken in het MAS
03/09/2011	De Standaard		<i>Expo</i>	De Modernen
03/10/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Antwerpse Ensors naar Den Haag</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/10/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>James Ensor tussen Zeeuwse meisjes en het licht van Rembrandt</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/10/2011	NRC Handelsblad	Birgit Donker	<i>Geraamtes rond de potkachel</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/10/2011	De Huisarts	Christine Vuegen	<i>Vlaanderen-Venetië H/T</i>	Venetian and Flemish Masters
03/10/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>James Ensor tussen Zeeuwse meisjes en het licht van Rembrandt</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/10/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Naar Den Haag: Antwerpse Ensors</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/11/2011	Le Vif/l'Express		<i>Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
03/11/2011	Metro (NL)		<i>Ook nog...</i>	Anselm Kiefer
03/11/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/12/2011	Victoire Le Soir		<i>Musées d'aujourd'hui</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/12/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Als theater van moetens is</i>	Opiniestuk
03/14/2011	La Voix du Luxembourg	Christian Jade	<i>La furreur guerrière selon Kiefer</i>	Anselm Kiefer
03/14/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Museum voor Schone Kunsten leent zijn topwerken uit</i>	Dicht, maar dichtbij
03/15/2011	De Standaard		<i>Onze Keuze</i>	Anselm Kiefer
03/16/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	Anselm Kiefer
03/16/2011	Zone 03	Van Orshoven Ive	<i>Musea in de 21ste eeuw: ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
03/16/2011	Zone 03	Iris De Feijter	<i>Met mooi of lelijk houd ik me niet bezig</i>	Vermelding KMSKA
03/16/2011	Zone 03	Iris De Feijter	<i>Vlaams bouwmeester heeft ambitieus vijfjarenplan</i>	KMSKA als locatie
03/16/2011	Le Soir Magazine	Joëlle smets	<i>Expo</i>	Venetian and Flemish Masters
03/17/2011	Stentor		<i>Universum van een Belgische fantast</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/17/2011	NRC Handelsblad		<i>Aanraders</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/18/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
03/18/2011	De Standaard	Charlotte Mutsaers	<i>Uit de kast met een bloemenhoed</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/18/2011	Nederlands dagblad	Reina Wiskerke	<i>Zottigheid ontmaskerd</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/19/2011	De Standaard		<i>Onze keuze</i>	Anselm Kiefer
03/19/2011	De Standaard		<i>De keuze van De Standaard</i>	Venetian and Flemish Masters
03/19/2011	Gooi- en Eemlander		<i>Menselijke zotheden</i>	James Ensor. Universum van een fantast

03/19/2011	The Financial Times	Jackie Wullschlager	<i>A Tale of two Cities</i>	Venetian and Flemish Masters
03/21/2011	De Standaard		<i>De keuze van De Standaard: Expo: Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
03/21/2011	Algemeen Dagblad		<i>Alleskunner en vernieuwer</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/21/2011	AD Haagsche Courant	Herman Rosenberg	<i>Veelzijdige James Ensor zette de toon in Belgische schilderkunst</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/21/2011	AD Algemeen Dagblad	Herman Rosenberg	<i>Veelzijdige James Ensor zette de toon in Belgische schilderkunst</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/22/2011	De Volkskrant	Sacha Bronwasser	<i>James Ensor</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/22/2011	De Tijd	Bert Popelier	<i>Een fantast op veroveringstocht</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/23/2011	NRC Handelsblad		<i>Agenda</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/23/2011	De Morgen	NVD	<i>Britten prijzen Brusselse tentoonstelling aan Le Musée royal des Beaux-Arts d'Anvers en rénovation déplace ses expositions hors-les-murs</i>	Venetian and Flemish Masters
03/24/2011	Belga (FR)			De Modernen
03/24/2011	<H>Art	Sam Steverlyncx	<i>De ondergang van het avondland</i>	Into the Light
03/24/2011	Maasluise Courant De Schakel		<i>Aprilprogramma</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/24/2011	NRC Handelsblad		<i>Aanraders</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/25/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>80,000 bezoekers voor Kiebertentoonstelling</i>	Anselm Kiefer
03/25/2011	Het Nieuwsblad	Christine De Herdt	<i>80,000ste bezoeker voor Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
03/25/2011	Gazet van Antwerpen		<i>80,000ste bezoeker voor Kiefer komt uit Amsterdam</i>	Anselm Kiefer
03/25/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
03/25/2011	Galeria	Kathleen Vervoort	<i>De lifestyle van Tim Van Steenberghe</i>	Anselm Kiefer
03/25/2011	Het Laatste Nieuws	FM	<i>Kiebertentoonstelling telt al 80,000 bezoekers</i>	Anselm Kiefer
03/25/2011	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Vrijdag: Anselm Kiefer</i>	Anselm Kiefer
03/25/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Anselm Kiefer
03/25/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
03/25/2011	De Nieuwe Gazet		<i>Kiebertentoonstelling telt al 80,000 bezoekers</i>	Anselm Kiefer
03/25/2011	Den Haag Centraal	Egbert van Faassen	<i>Niet het complete werk, maar wel de totale Ensor</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/25/2011	Varagids		<i>Opium</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/26/2011	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	<i>80,000 keer Kiefer</i>	Anselm Kiefer
03/26/2011	De Tijd		<i>Top Expo</i>	Venetian and Flemish Masters
03/26/2011	De Tijd		<i>Top Expo</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/26/2011	Het Laatste Nieuws		<i>MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
03/26/2011	Het Nieuwsblad	Dirk Martens	<i>De hangjongeren van de beeldhouwkunst</i>	Bronzen vaas in Middelheim
03/26/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>80,000 keer Kiefer</i>	Anselm Kiefer
03/30/2011	Flanders Today		<i>Zonder titel</i>	De Modernen
03/30/2011	Amuze		<i>MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
03/30/2011	Amuze		<i>19/20. Topstukken uit het Koninklijk Museum</i>	De Modernen
03/30/2011	Flanders Today		<i>Zonder titel</i>	De Modernen
03/31/2011	Kidsweek Junior		<i>Zeedieren, maskers en insecten</i>	James Ensor. Universum van een fantast

03/31/2011	Nouveau		<i>Opgedofte feestgangers</i>	James Ensor. Universum van een fantast
03/31/2011	De Morgen	Lander Deweer	<i>Vlaamse musea vertonen barsten</i>	Masterplan
04/01/2011	L'object D'art	Dublac Michelle	<i>Le futur musée des confluences</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/01/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw: ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/01/2011	AIT		<i>Antwerpen</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/01/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Oude meester onder het mes</i>	Restauratie Antonello
04/01/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Beeldschone Antonello kan gaan schitteren in het MAS</i>	Restauratie Antonello
04/01/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>De Italiaanse hemel schittert weer bij Antonello da Messina</i>	Restauratie Antonello
04/01/2011	NRC Handelsblad		<i>Campagnebeeld als promotie</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/01/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Spelen met ruimte</i>	Vakantieateliers
04/01/2011	Belga (NL)		<i>Mechelen wordt Rik Woutersstad</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
04/01/2011	Bozar Magazine (FR)	O.B.	<i>La grande exposition sous le bon oeil de la presse / Een grote tentoonstelling in de pers</i>	Venetian and Flemish Masters
04/01/2011	La Gazette Diplomatique	Isabelle Wegnez	<i>Venetian and Flemish Masters</i>	Venetian and Flemish Masters
04/01/2011	Ik ga bouwen			Vakantieateliers
04/01/2011	AAA Collect	Lieven Defour	<i>Roelandt Savery, visionair hofschilder in Praag</i>	Expo Roelandt Savery
04/01/2011	AAA Collect	Lieven Defour	<i>Roelandt Savery, un peintre visionnaire à la cour de Prague</i>	Expo Roelandt Savery
04/01/2011	UIT Magazine		<i>Het MAS, niet zomaar een Museum aan de Stroom</i>	Meesterwerken in het MAS
04/01/2011	BO Magazine		<i>Cultuuragenda</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/01/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Reünie
04/02/2011	Het Laatste Nieuws	Wannes Vansina	<i>Stad zoekt naar kunstwerken Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
04/02/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Fabre tussen tuin en wolken</i>	Jan Fabre - Home Faber
04/02/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Mechelen maakt zich op voor het Rik Woutersjaar</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
04/02/2011	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Panorama Museum aan de Stroom blijft gratis open tot middernacht</i>	Meesterwerken in het MAS
04/02/2011	Gazet van Antwerpen	Pierre Anthonissen	<i>Mechelen plant twee expo's over Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
04/02/2011	Het Nieuwsblad	CLH	<i>Lamot toont een hele zomer Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
04/02/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Fabre: tussen tuin en wolken</i>	Jan Fabre - Home Faber
04/02/2011	Le Soir	Jean-Claude Vantroyen	<i>Ma restuaration la plus difficile</i>	Restauratie Antonello
04/02/2011	La Libre Belgique	Guy Duplat	<i>Le chef-d'oeuvre restauré d'Antonello da Messina</i>	Restauratie Antonello
04/02/2011	Gazet Van Antwerpen	CWIL	<i>Mechelen plant twee expo's over Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
04/02/2011	De Standaard	Dirk Martens	<i>Kunstboek om te lezen</i>	Kunstwerken uit collectie
04/05/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Ik wil dat we het eens zijn'</i>	Beleidsvisie
04/05/2011	De Morgen	Yves Desmet	<i>Applaus maar geen staande ovatie voor cultuurminister</i>	Beleidsvisie
04/05/2011	De Morgen	Hugo Camps	<i>Joke</i>	Opiniestuk
04/05/2011	Belga (NL)		<i>In het MAS ervaar je hoe de stad nu leeft, gebouwd op haar verleden</i>	Meesterwerken in het MAS
04/06/2011	Flanders Today		<i>Royal Museum of Fine Arts</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/06/2011	De Morgen	Paul De Grauwe	<i>Subsidieer de kunsten, maar dan anders: via het publiek</i>	Opiniestuk

04/07/2011	Het Laatste Nieuws	VSH	<i>MAS krijgt gerestaureerde Antonello</i>	Restauratie Antonello
04/07/2011	NRC Handelsblad		<i>Agenda</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/07/2011	De Morgen	Bart Caron	<i>Populaire kunst hoeft geen subsidies</i>	Opiniestuk
04/07/2011	Trouw	Stefan Kuiper	<i>Ontregelen, sarren en beroeren</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/08/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/08/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
04/09/2011	Het Nieuwsblad	Geert Sels	<i>Legendarische kunstdief loopt tegen de lamp</i>	Kunstdiefstal
04/09/2011	Grenz Echo	HW	<i>Mit Skalpell und Mikroskop für die Malerei</i>	Restauratie Antonello
04/09/2011	Het Nieuwsblad	Dirk Martens	<i>Ongewoon Antwerpen: Netje</i>	Vermelding KMSKA
04/09/2011	De zondag		<i>Expo</i>	Bruegelland
04/10/2011	De Zondag		<i>MAS stoomt zich klaar</i>	Meesterwerken in het MAS
04/12/2011	Het Nieuwsblad	Thomas Verheyen	<i>Witte honden lokken jeugd naar museum</i>	Jongbloed!
04/14/2011	Peelbelang		<i>Lezing: James Ensor: meedogenoze ontmaskering</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/14/2011	NRC Handelsblad		<i>Aanraders</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/16/2011	Gazet Van Antwerpen	Kristin Matthyssen	<i>Bisschop Bonnie</i>	Anselm Kiefer
04/16/2011	Luxemburger Wort	Christian Jade	<i>Champ de ruines et chant d'espoir</i>	Anselm Kiefer
04/18/2011	NRC Handelsblad	Sandra Smalenburg	<i>Gedroomde bruiklenen vullen de gaten in collectie Boijmans</i>	De collectie verrijkt
04/18/2011	Gazet Van Antwerpen	Biona Jansen	<i>Lekker buiten ontbijten</i>	KMSKA als locatie
04/19/2011	Het Laatste Nieuws	Filip Marsboom	<i>Jongeren houden museum langer open</i>	Jongbloed! De Donderdagavonden
04/20/2011	MAD Le Soir	D.L.	<i>Musées au XXIe siècle</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/20/2011	Flanders Today		<i>Royal Museum of Fine Arts</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/21/2011	Het Nieuwsblad	VKK	<i>Broelmuseum toont werk van kunstenaar Roelandt Savery</i>	Expo Roelandt Savery
04/22/2011	Leeuwarder Courant	Maria Boonstra	<i>De raarste zomervakantie</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/22/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw: ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/22/2011	De Standaard	Peter Jacobs	<i>Broers en zussen in de literatuur: Twee handen op één buik</i>	Cover boek: Van de Woestyne, Gaston en zijn zuster
04/22/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
04/23/2011	De Morgen		<i>Campagnebeeld als promotie</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/23/2011	Noordhollands Dagblad		<i>Meivakantie</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/23/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Den Haag staat bol van kunst</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/26/2011	Zone 03		<i>Musea in de 21ste eeuw: ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/26/2011	Zone 03		<i>Agenda</i>	Reünie
04/26/2011	Zone 03		<i>Agenda: paasatelier Spelen met ruimte</i>	Vakantieateliers
04/26/2011	Zone 03		<i>Het Museum leest voor</i>	Het museum leest voor
04/26/2011	Metro (FR)		<i>Venetian and Flemish Masters: promotie B-Excursie</i>	Venetian and Flemish Masters
04/27/2011	Flanders Today		<i>Royal Museum of Fine Arts</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/27/2011	Volkskrant	Joost Zwagerman	<i>Zwagerman kijkt: James Ensor: Universum van een fantast</i>	James Ensor. Universum van een fantast

04/27/2011	Le Soir		<i>A ne pas manquer: Maîtres vénitiens et flamands</i>	Venetian and Flemish Masters
04/27/2011	Le Soir		<i>A ne pas manquer: Musées au XXIe siècle</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/27/2011	Belga (NL)		<i>Topstukken moderne kunst uit KMSKA te zien in Antwerpse Fabiolazaal</i>	De Modernen
04/27/2011	De Streekkrant	DABY	<i>Musea in jonge handen</i>	De Donderdagavonden
04/28/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Alle 50 goed</i>	De Modernen
04/28/2011	De Standaard		<i>Expo: Museum Schone Kunsten pakt sterk uit met eerste expo in Fabiolazaal</i>	De Modernen
04/28/2011	De Standaard	Geert Sels	<i>Is het een Rubens? De prijs alvast wel</i>	Deskundigheid KMSKA
04/28/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Hoe ver reikt de toekomst?</i>	Opiniestuk over KFZ en (nieuwe) musea in Antwerpen
04/28/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Topwerken krijgen tijdelijke thuishaven</i>	De Modernen
04/28/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Gratis naar musea op donderdagavond</i>	Jongbloed! De Donderdagavonden
04/28/2011	De Nieuwe Antwerpenaar	Tin Van Cutsem	<i>Het Museum aan de Stroom</i>	Meesterwerken in het MAS
04/28/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Topwerken krijgen tijdelijke thuishaven</i>	De Modernen
04/28/2011	Trends		<i>Tips</i>	De Modernen
04/28/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Hoe ver reikt de toekomst?</i>	De Modernen
04/28/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Kneusje wordt museum</i>	De Modernen
04/28/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Alle vijftig goed</i>	De Modernen
04/28/2011	De Tijd		<i>Topcollectie 'Modernen' KMSKA in Fabiolazaal</i>	De Modernen
04/28/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Van Lier tot Oslo: Antwerpen stuurt zijn kunstwerken uit</i>	Dicht maar dichtbij
04/29/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Musea in de 21ste eeuw: ideeën projecten gebouwen</i>	Musea in de 21ste eeuw
04/29/2011	Het Laatste Nieuws	Filip Marsboom	<i>56 topstukken tijdelijk in Koningin Fabiolazaal</i>	De Modernen
04/29/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Specialisten twijfelen aan authenticiteit ontdekte Rubens</i>	Verbruining van het geel bij James Ensor
04/29/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
04/29/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen
04/29/2011	Het Laatste Nieuws	Filip Marsboom	<i>56 topstukken tijdelijk in Koningin Fabiolazaal</i>	De Modernen
04/29/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Specialisten twijfelen aan authenticiteit ontdekte Rubens</i>	Deskundigheid KMSKA
04/29/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Expo: De Modernen in de Fabiolazaal</i>	De Modernen
04/30/2011	Hollands Diep	Doede Hardeman		James Ensor. Universum van een fantast
04/30/2011	Kunstbeeld		<i>Gert en Uwe Tobias</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/30/2011	Kunstbeeld	Roos van Put	<i>Hedendaagse kunst in historische context</i>	James Ensor. Universum van een fantast
04/30/2011	De Morgen		<i>Uit</i>	De Modernen
05/01/2011	Bouwbedrijf		<i>Nieuwe werkgroep Akoestiek onder impuls van BEWAP</i>	Voorjaarsdrink BEWAP in KMSKA
05/01/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Reünie
05/01/2011	De Morgen	Dirk Van Mechelen	<i>Geen topstukken zonder beleid</i>	Opiniestuk
05/02/2011	Het Nieuwsblad		<i>Venetië en Vlaanderen</i>	Venetian and Flemish Masters
05/02/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>MAS telt laatste honderd dagen af</i>	Meesterwerken in het MAS

05/03/2011	De Volkskrant		<i>Radiotip</i>	James Ensor. Universum van een fantast
05/05/2011	Le Soir	Jean-Marie Wynants	<i>Le MAS dévoile ses richesses</i>	Meesterwerken in het MAS
05/05/2011	Het Nieuwsblad	Vincent Verbruggen	<i>Hiervoor moet je naar het MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
05/05/2011	Het Laatste Nieuws	Sabine Vermeiren	<i>Museum Aan de Stroom: de allereerste kijk in het museum</i>	Meesterwerken in het MAS
05/05/2011	La Libre Belgique	Guy Duplat	<i>Une nouvelle tour brille sur Anvers</i>	Meesterwerken in het MAS
05/05/2011	De Nieuwe Gazet	Sabine Vermeiren	<i>Museum Aan de Stroom: de allereerste kijk in het museum</i>	Meesterwerken in het MAS
05/05/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Mascotte van A</i>	Meesterwerken in het MAS
05/05/2011	L'Avenir	Dominique Wauthy	<i>Un détour dans le MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
05/05/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Het MAS opent zeven wonderkamers</i>	Meesterwerken in het MAS
05/06/2011	Grenz-Echo	BOC	<i>Ein neues Wahrzeichen für die Scheldestadt</i>	Meesterwerken in het MAS
05/06/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>De gedachte: Het MAS, een kwestie van 'bijna' Abstracte werken van Paul Van Hoeydonck overtuigend in FeliXart Museum</i>	Meesterwerken in het MAS
05/09/2011	De Morgen			FeliXart
05/12/2011	Het Nieuwsblad	LVL	<i>Mogelijk 93 werken van Bruegel de Oude in Stedelijk Museum</i>	Bruegelland
05/13/2011	Het Laatste Nieuws	Sabine Vermeiren	<i>Het wachten waard</i>	Meesterwerken in het MAS
05/13/2011	Het Nieuwsblad	Christine De Herdt Philippe Truys en Filip Marsboom	<i>Tien redenen waarom u het MAS moet zien</i>	Meesterwerken in het MAS
05/13/2011	De Nieuwe Gazet		<i>MAS is al vier keer terugverdiend</i>	Meesterwerken in het MAS
05/14/2011	Het Belang van Limburg	Christof Rutten	<i>Wereld en Antwerpen vloeien samen in het MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
05/14/2011	De Morgen		<i>Uit</i>	De Modernen
05/17/2011	Le Soir	Jean-Marie Wynants	<i>Le MAS s'ouvre ce mardi</i>	Meesterwerken in het MAS
05/17/2011	Metro (FR)		<i>Chefs d'oeuvre au MAS: promotion B-Excursions</i>	Meesterwerken in het MAS
05/18/2011	Zone 03	Bart Van Peel	<i>Expo Meesterwerken in het MAS *****</i>	Meesterwerken in het MAS
05/19/2011	NRC Handelsblad		<i>Aanraders</i>	James Ensor. Universum van een fantast
05/20/2011	Le Vif	Guy Gilsoul	<i>Osons la curiosité</i>	Meesterwerken in het MAS
05/20/2011	Metro (FR)		<i>Le MAS, une nouvelle tour pour l'art</i>	Meesterwerken in het MAS
05/21/2011	TV-Local		<i>Cultuur en vrije tijd: De Modernen</i>	De Modernen
05/31/2011	Tableau		<i>Ensor in Nederland</i>	James Ensor. Universum van een fantast
05/31/2011	Origine		<i>Tentoonstellingen</i>	James Ensor. Universum van een fantast
06/01/2011	De Morgen	Eric Rinckhout Sven Cornelissen en Hanne Verstappen	<i>Museum M in Leuven grote winnaar MuseumPrijz 2011</i>	MuseumPrijz 2011
06/01/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Expo: De Modernen</i>	De Modernen
06/01/2011	AAA Collect	Frederik F. Barends	<i>Vingeroefeningen van beeldhouwers</i>	De verzameling Van Herck
06/01/2011	Elle België	Lars Kwakkenbos	<i>Elle agenda Expo</i>	Meesterwerken in het MAS
06/01/2011	Nete-effecten		<i>Zomer in Lier. 2011</i>	Bruegelland
06/03/2011	<H>Art	Marc Holthof	<i>Goud is machtiger dan de bliksem</i>	Meesterwerken in het MAS
06/03/2011	<H>Art	Jan Storms	<i>Meesterlijke scenografie van B-Architecten</i>	Meesterwerken in het MAS
06/04/2011	De Tijd		<i>Top Expo</i>	Meesterwerken in het MAS

06/04/2011	Gazet Van Antwerpen	Chris Van Rompaey	<i>Bruegelland</i>	Bruegelland
06/04/2011	t Contact		<i>James Ensor: medogenloze ontmaskering</i>	James Ensor. Universum van een fantast
06/05/2011	Travel Magazine Newsletter (NL)		<i>MAS: aftellen</i>	Meesterwerken in het MAS
06/07/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Bruegelland
06/07/2011	Flanders Today	Verbiest Christophe	<i>A portrait of the young man as an artist</i>	Jan Gossaert's Renaissance
06/08/2011	Gazet Van Antwerpen	Sven Van Haezendonck	<i>Vermiste Rik Wouters duikt na zestig jaar op</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
06/08/2011	Week-Up		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
06/10/2011	Gazet Van Antwerpen	Patrick Van de Perre	<i>Al 40.000 A-kaarten verkocht</i>	Meesterwerken in het MAS
06/10/2011	Het Nieuwsblad	Dirk Martens	<i>De schilder van de dodo</i>	Roeland Savery
06/11/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Rik Wouters: portret van de jonge kunstenaar als jonge Mechelaar</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
06/11/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Chelsea wijst de weg</i>	Rol KMSKA op 't Zuid
06/14/2011	Trends	Christine Vuegen	<i>Antwerpen lanceert het MAS-effect</i>	Meesterwerken in het MAS
06/14/2011	Agenda Gaasbeek		<i>Het KMSKA-Kunstsalon</i>	Het KMSKA-Kunstsalon
06/15/2011	Knack	Jan Braet	<i>Nog altijd beeldenstorm.</i>	Meesterwerken in het MAS
06/15/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>De leerjaren van Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
06/15/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	De Modernen
06/17/2011	Dagblad van het Noorden		<i>Tekening van Ensor verdwenen</i>	James Ensor. Universum van een fantast
06/17/2011	Gazet Van Antwerpen	Chris Van Rompaey	<i>Timmermans haalt Bruegel naar Lier</i>	Bruegelland
06/17/2011	Het Laatste Nieuws	WAE	<i>Lier verwelkomt collectie Bruegelland</i>	Bruegelland
06/17/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Van Bruegel tot Permeke</i>	Bruegelland
06/17/2011	Gazet Van Antwerpen	Chris Van Rompaey	<i>Timmermans haalt Bruegel naar Lier</i>	Bruegelland
06/17/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
06/17/2011	De Tijd	Koen Van Boxem	<i>In het spoor van Pieter Bruegel de Oude</i>	Bruegelland
06/20/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>De erfenis van Bruegel belicht</i>	Bruegelland
06/20/2011	Het Nieuwsblad	LVL	<i>Tentoonstelling Bruegelland geopend</i>	Bruegelland
06/22/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Bruegelland
06/24/2011	De Bond		<i>Bruegel landt in Lier</i>	Bruegelland
06/24/2011	Artsenkrant	Henk Van Nieuwenhove	<i>Bruegelland, Pallieterland</i>	Bruegelland
06/24/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
06/25/2011	Het Nieuwsblad		<i>Bruegel verhuist naar Lier</i>	Bruegelland
06/30/2011	Vakantie & Vrije tijd	Karen Vriend	<i>Een fascinerende fantast</i>	James Ensor. Universum van een fantast
06/30/2011	De Huisarts	Christine Vuegen	<i>Pierewaaien in Bruelland</i>	Bruegelland
06/30/2011	Levanto Anno 10		<i>Wereldbeeld</i>	Levanto – Wereldbeeld
07/01/2011	NederBelgisch Magazine	Felix van de Laar	<i>Felix Timmermans, Lier en Pieter Bruegel</i>	Bruegelland
07/01/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
07/01/2011	Het Laatste Nieuws	Joost De Geest	<i>Zomertips</i>	Bruegelland

07/01/2011	Het Spoor	Hendrik Hayen	<i>Bruegelland</i>	Bruegelland
07/01/2011	OKRA Magazine		<i>Bruegelland</i>	Bruegelland
07/01/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Het jaar 2011</i>	Venetian and Flemish Masters
07/01/2011	Kunstletter(s)	André Denys	<i>Meesterwerken in het MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
07/02/2011	De Standaard		<i>De keuze van De Standaard</i>	Bruegelland
07/03/2011	De Morgen	Rik Torfs	<i>Natuurlijk bestaat er een Belgische cultuur</i>	Opiniestuk
07/04/2011	NRC Handelsblad		<i>Aanraders</i>	James Ensor. Universum van een fantast
07/04/2011	Trouw	Stefan Kuiper	<i>Ontregelen, sarren en beroeren</i>	James Ensor. Universum van een fantast
07/05/2011	De Morgen		<i>Uit</i>	De Modernen
07/06/2011	t Pallieterke	M.A. Sax	<i>Brueghel mag naast Fabre hangen</i>	Jan Fabre - Home Faber
07/06/2011	Flanders Today	Verbiest Christophe	<i>Wouters: waiting for the highlights</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
07/07/2011	Gazet van Antwerpen	Heirman Frank	<i>Sorry, we zijn dicht</i>	Infokiosk
07/08/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
07/09/2011	Gazet Van Antwerpen	Geraldine Dewart	<i>Lasers boven de stad</i>	Evenement Wilfried Bossier
07/09/2011	Zone 03		<i>Rondleiding Bruegelland</i>	Bruegelland
07/09/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	Meesterwerken in het MAS
07/09/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	Bruegelland
07/09/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	De Modernen
07/09/2011	Gazet Van Antwerpen - ed. Mechelen	LDN	<i>Collectie musea staat nu ook online</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
07/12/2011	De Standaard	FVO	<i>Kruisweg in de tour</i>	P.P. Rubens Christus op het stro
07/13/2011	Het Nieuwsblad		<i>Oppositie vraagt meer respect voor Felix Timmermans</i>	Bruegelland
07/13/2011	Gazet Van Antwerpen - ed. Mechelen	LVL	<i>Oppositie vraagt meer respect voor Felix Timmermans</i>	Bruegelland
07/15/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
07/15/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
07/15/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen
07/15/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
07/15/2011	Sensa (FR)		<i>Stadsrally Vizit03/</i>	
07/15/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vandaag in Antwerpen</i>	
07/16/2011	De Standaard		<i>Zomerexpo</i>	De Modernen
07/17/2011	De Zondag		<i>Expo</i>	Bruegelland
07/17/2011	De Zondag		<i>Expo</i>	Bruegelland
07/18/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	De Modernen
07/19/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
07/20/2011	Het Laatste Nieuws	Joost De Geest	<i>Zomertips</i>	Bruegelland
07/20/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Bruegelland
07/27/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Bruegelland

07/29/2011	Het Nieuwsblad	Dirk Martens	<i>Spiegels vol mensen</i>	Bruegelland
07/31/2011	Museumtijdschrift		<i>Ensor en van Gogh</i>	James Ensor. Universum van een fantast
08/02/2011	Het Laatste Nieuws		<i>B&B speelt in expo Bruegelland</i>	Bruegelland
08/03/2011	Leidsch Dagblad	Leo Bankersen	<i>Ensor wars van conventies</i>	James Ensor. Universum van een fantast
08/03/2011	Leeuwarder Courant	Leo Bankersen	<i>Het geschilderde sarcasme van James Ensor</i>	James Ensor. Universum van een fantast
08/03/2011	Brabants dagblad		<i>Na erkenning ging het vuur uit bij Vlaamse schilder</i>	James Ensor. Universum van een fantast
08/04/2011	De Telegraaf	Bertjan ter Braak	<i>Scharnier tussen Parijs en Holland</i>	James Ensor. Universum van een fantast
08/06/2011	Gazet Van Antwerpen	JVdPo	<i>Bruegelland lokt massa volk naar museum</i>	Bruegelland
08/07/2011	De Standaard	Martens Dirk	<i>Schilderen met potaarde</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
08/09/2011	De Standaard	Hadewijch Ceulemans	<i>Bruegel en zijn bewonderaars</i>	Bruegelland
08/10/2011	Knack	Jan Braet	<i>Als een appelenreuk</i>	Bruegelland
08/10/2011	Flanders Today		<i>Don't miss: Bruegelland</i>	Bruegelland
08/10/2011	Flanders Today		<i>AGenda</i>	Bruegelland
08/10/2011	Flanders Today		<i>AGenda</i>	Meesterwerken in het MAS
08/10/2011	Flanders Today		<i>AGenda</i>	De Modernen
08/10/2011	Flanders Today		<i>Royal Museum of Fine Arts</i>	
08/12/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
08/12/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen
08/12/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
08/12/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
08/13/2011	De Standaard	Van Hove Jan	<i>Museum in festivalsfeer</i>	Meesterwerken in het MAS
08/14/2011	De Zondag		<i>De metropool glanst als een diamant</i>	Meesterwerken in het MAS
08/17/2011	Zone 03		<i>Agenda</i>	De Modernen
08/17/2011	Zone 03		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
08/17/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
08/17/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Bruegelland
08/17/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Reünie in de kathedraal
08/19/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vrijdag: Agenda</i>	Reünie in de kathedraal
08/19/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vrijdag: Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
08/19/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vrijdag: Agenda</i>	De Modernen
08/19/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vrijdag: Agenda</i>	Bruegelland
08/20/2011	De Standaard		<i>Zomerexpo</i>	Meesterwerken in het MAS
08/20/2011	De Standaard		<i>Zomerexpo</i>	De Modernen
08/23/2011	HUMO		<i>Expo van de week</i>	Bruegelland
08/24/2011	t Pallieterke	Tom	<i>Hij die zijn volk portretteerde</i>	Bruegelland
08/24/2011	Flanders Today		<i>AGenda</i>	Bruegelland

08/24/2011	Flanders Today		<i>AGenda</i>	Meesterwerken in het MAS
08/24/2011	Flanders Today		<i>AGenda</i>	De Modernen
08/24/2011	Tertio	Dosogne Ludo	<i>MAS toont religieuze topkunst</i>	Meesterwerken in het MAS
08/24/2011	De Nieuwe Gazet	FM	<i>Artiesten komen live tekenen tijdens Lambertmontmartre</i>	Lambermontmartre
08/24/2011	t Pallieterke	Tom	<i>Hij die zijn volk portretteerde</i>	Bruegelland
08/24/2011	Zone 03	Van Orshoven Ive	<i>Expo De Modernen biedt een selectie uit de KMSKA-selectie</i>	De Modernen
08/24/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
08/24/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Bruegelland
08/24/2011	Flanders Today		<i>Agenda</i>	Reünie in de kathedraal
08/26/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
08/26/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen
08/26/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
08/26/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
08/26/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Cultuurmarkt
08/26/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Lambertmontmartre Musée
08/26/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Denk groen, trek uw agenda</i>	Cultuurmarkt
08/26/2011	CULT!	Ive Van Orshoven	<i>Hier ga je op wolkjes buiten</i>	De Modernen
08/26/2011	Gazet van Antwerpen	Deweever Ilse	<i>Klapper van dit weekend: 16de cultuurmarkt van Vlaanderen</i>	Cultuurmarkt
08/26/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vrijdag: Agenda</i>	Reünie in de kathedraal
08/26/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vrijdag: Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
08/26/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vrijdag: Agenda</i>	De Modernen
08/26/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vrijdag: Agenda</i>	Bruegelland
08/26/2011	Gazet van Antwerpen		<i>Vrijdag: Agenda</i>	Cultuurmarkt Vlaanderen
08/26/2011	Gazet van Antwerpen	ID	<i>Kunst te koop op het Zuid</i>	Lambermontmartre
08/28/2011	Programmabrochure Cultuurmarkt		<i>Agenda</i>	Cultuurmarkt
09/01/2011	Kwintessens Design		<i>I am sorry, there is no title</i>	Labels KMSKA als juwelen
09/01/2011	Sensa (FR)	Pascal Dewulf	<i>Le MAS, musée phare</i>	Meesterwerken in het MAS
09/01/2011	Sensa (NL)	Pascal Dewulf	<i>Welkom in het MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
09/01/2011	Steps Magazine Dluxe	Lobke Gielkens	<i>Mode om van te smullen</i>	Jo De Visscher ex-collega vermeldt KMSKA
09/01/2011	UA Magazine		<i>Verkleuringsproces blootgelegd: Rubens' rood wordt langzaam zwart</i>	Rubens' rood
09/02/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Een ticket voor ieders beurs</i>	Betalingsbereidheid
09/02/2011	Gazet Van Antwerpen	PP	<i>Venetiaanse en Vlaamse meesters</i>	Venetian and Flemish Masters
09/05/2011	Gazet Van Antwerpen	RVL	<i>Chocoladen MAS om duimen en vingers bij af te likken</i>	Vermelding Diepe Fontein
09/08/2011	Het Medisch Weekblad	Guido Kindt	<i>Bruegelland' in Lier toont erfenis van Peter Bruegel</i>	Bruegelland
09/09/2011	Het Nieuwsblad		<i>De geschreven kunst van Paul Van Hoeydonck in Felixart</i>	Felixart
09/14/2011	Focus Knack		<i>Cartoon Karl nav boek Dimitri Verhulst</i>	Cartoon mbh werk Ensor uit collectie

09/14/2011	De Standaard		<i>Expo</i>	Meesterwerken in het MAS
09/14/2011	De Standaard		<i>Expo</i>	De Modernen
09/16/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Hoort, daar gonst het woord</i>	Zuiderzinnen
09/16/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Lambertmontmartre Musée</i>	Lambertmontmartre Musée
09/16/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Agenda</i>	Lambertmontmartre Musée
09/17/2011	De Standaard		<i>Expo</i>	Jef Geys in M HKA
09/17/2011	De Standaard		<i>Expo</i>	Meesterwerken in het MAS
09/17/2011	De Standaard		<i>Expo</i>	De Modernen
09/17/2011	Het Nieuwsblad	Thomas Verheyen en Vincent Verbruggen	<i>Steph Goossens stelt derde dichtbundel voor</i>	Zuiderzinnen
09/17/2011	De Morgen Magazine	Eric Rinckhout	<i>Ontrafeld</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/18/2011	De Zondag		<i>Zuiderzinnen gaat vreemd</i>	Zuiderzinnen
09/19/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Antwerpse schatten uit Rusland</i>	Vermelding fraaie collectie KMSKA
09/19/2011	De Morgen	Dirk Leyman	<i>Zuiderzinnen gaat veilig vreemd</i>	Zuiderzinnen
09/20/2011	De Standaard		<i>De keuze van De Standaard</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/20/2011	Belga (FR)		<i>Rik Wouters. Malines honore son artiste emblématique</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/20/2011	Belga (NL)		<i>Mechels museum opent tentoonstelling Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/20/2011	Belga (NL)		<i>Mechels museum opent tentoonstelling Rik Wouters bis</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/20/2011	De Standaard		<i>De keuze van De Standaard</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/20/2011	De Standaard	Lieven Van den Abeele	<i>De anekdotiek van de schilderijenfabriek</i> <i>Rik Wouters. Chefs-d'oeuvre: Malines honore son artiste emblématique</i>	Jef Geys in M HKA
09/20/2011	Belga (FR)			Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	Het Nieuwsblad	Christophe Légère	<i>Kunstwerken Rik Wouters verhuizen naar Mechelen</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	Gazet Van Antwerpen	Sven Van Haezendonck	<i>Museum over Rik Wouters is topper</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	Het Laatste Nieuws	Wannes Vansina	<i>Schepenhuis wordt Rik Woutersmuseum</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	La Libre Belgique	Guy Duplat	<i>Un vrai musée Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	De Standaard		<i>Rik Wouters komt thuis</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	Gazet Van Antwerpen	Sven Van Haezendonck	<i>Museum over Rik Wouters is topper</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	L'Avenir			Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	La Libre Belgique	Guy Duplat	<i>Un vrai musée Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	Het Laatste Nieuws	Wannes Vansina	<i>Schepenhuis wordt Rik Woutersmuseum</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	De Standaard		<i>dS2: Cover: Rik Wouters komt thuis</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten	<i>Rik Wouters landt in Mechelen</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	De Tijd	Bert Popelier	<i>Een te vroeg gestorven genie</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/21/2011	Het Nieuwsblad	Christophe Légère	<i>Kunstwerken Rik Wouters verhuizen naar Mechelen</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/22/2011	NRC Handelsblad		<i>Tentoonstellingen Internationaal</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/23/2011	De Morgen Magazine	Eric Rinckhout	<i>Ontrafeld: Zelfportret met zwarte ooglap</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten

09/23/2011	Gazet Van Antwerpen	KL	<i>Montmartre ligt nog even in Antwerpen</i>	Lambertmontmartre Musée
09/23/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/23/2011	De Standaard	Steven Stroekens	<i>Rubens' rood wordt zwart</i>	Rubens' rood
09/23/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
09/23/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
09/23/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen
09/23/2011	Gazet Van Antwerpen	Dennis van Damme	<i>Rood van Rubens wordt zwart</i>	Rubens' rood
09/23/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
09/23/2011	Artsenkrant	Henk Van Nieuwenhove	<i>Honderd jaar experimenten in een notendop</i>	De Modernen
09/28/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	Bruegelland
09/28/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	Meesterwerken in het MAS
09/28/2011	Zone 03		<i>10 om te zien</i>	KMSKA als locatie
10/01/2011	NRC Weekend		<i>Expo internationaal</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/01/2011	Het spoor	Hendrik Hayen	<i>Spoorslags</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/01/2011	Grande (NL)	Wim De Mont	<i>Botsen op Bourges</i>	Fouquet
10/01/2011	Glam-It	Claire Thijs	<i>Passionista</i>	Fotoshoot Lady Gaga voor Vogue in KMSKA
10/01/2011	Espace de Libertés		<i>Le retour de l'enfant prodige</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/01/2011	Het Laatste Nieuws	Sabine Van Damme	<i>Amnesty veilt kunst van Termont en Hoet</i>	Deelname Paul Huvenne veiling Amnesty
10/01/2011	Kunstletter(s)	André Denys	<i>Rik Wouters. Hoogtepunten</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/01/2011	Kunstletter(s)	André Denys	<i>Blikvangers extra: Bruegelland</i>	Bruegelland
10/02/2011	De Morgen	Sarah Theerlynck	<i>Cultuur is de Vlaming veel (geld) waard</i> <i>Le Palais des Beaux-Arts accueille l'exposition "Venetian and Flemish Masters"</i>	Betalingsbereidheid
10/02/2011	Belga (FR)			Venetian and Flemish Masters
10/02/2011	De Standaard	Geert Sels	<i>Drempel voor cultuur blijft even hoog</i>	Betalingsbereidheid
10/03/2011	Nederlands dagblad		<i>Radio voorkeur</i>	James Ensor. Universum van een fantast
10/03/2011	De Volkskrant		<i>James Ensor</i>	James Ensor. Universum van een fantast
10/04/2011	HUMO		<i>Humo selecteert</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/05/2011	Het Nieuwsblad	Christine De Herdt	<i>Modernen uit Koninklijk Museum verhuizen</i>	De Modernen
10/05/2011	De Standaard		<i>Het Museum Aan de Stroom in een oogopslag</i>	Meesterwerken in het MAS
10/05/2011	Kerk & Leven	Erik De Smet	<i>Bekende kunstenaars in een nieuw licht</i>	De Modernen. Topstukken
10/05/2011	La Libre Belgique	Guy Duplat	<i>La Libre Culture</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/05/2011	Knack		<i>De Modernen</i>	De Modernen
10/07/2011	Het Laatste Nieuws		<i>Veilingen Kunst & Antiek</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/07/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
10/07/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen
10/07/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
10/07/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vijfde kracht van de architectuur</i>	Vermelding verbouwing

10/08/2011	Gazet Van Antwerpen	Sven Van Haesbroeck	<i>Publiek smaakt expo Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/09/2011	De Standaard		<i>Expo</i>	Meesterwerken in het MAS
10/09/2011	De Standaard		<i>Expo</i>	De Modernen
10/11/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Rik Wouters en tijdgenoten zorgen voor lichtpunt bij Dexia</i>	Deskundigheid KMSKA
10/11/2011	Het Nieuwsblad (ed. Antwerpen)	Christophe Légère	<i>Mechelen: Meer dan 2,000 bezoekers voor expo Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/11/2011	Het Nieuwsblad (ed. Mechelen)	Christophe Légère	<i>Meer dan 2,000 bezoekers voor expo Rik Wouters</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/12/2011	Kerk & Leven	Th. C. Madder	<i>Bijbelse taferelen met munten</i>	Maarten De Vos: Muntersaltaarstuk
10/12/2011	Flanders Today		<i>Welcome to Bruegelland</i>	Bruegelland
10/12/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Veiling voor Amnesy International</i> <i>Gids Tanguy Ottomer krijgt de stad in The New York Times en Financial Times</i>	Deelname Paul Huvenne veiling Amnesty
10/14/2011	Gazet Van Antwerpen	Lex Moolenaar		Oud personeelslid KMSKA
10/14/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
10/14/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen
10/14/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
10/14/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
10/15/2011	De Standaard		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
10/15/2011	De Standaard		<i>Agenda</i>	De Modernen
10/15/2011	Gazet Van Antwerpen	Chris Van Rompaey	<i>Peter Geelen schrijft tweede misdaadroman</i>	KMSKA in misdaadroman
10/16/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Uit in Antwerpen: Mas-ked</i>	Jongbloed!
10/16/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Evenement: Mas-ked</i>	Jongbloed!
10/19/2011	Knack		<i>Bruegelland</i>	Bruegelland
10/19/2011	La Libre Belgique	Guy Duplat	<i>La Libre Culture</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/19/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	De Modernen
10/19/2011	Zone 03		<i>Expo</i>	Meesterwerken in het MAS
10/19/2011	Zone 03		<i>Donderdagavonden: MAS-ked</i>	Jongbloed!
10/20/2011	<H>Art	Marc Holthof	<i>Licht en donker van een kunstverzameling</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/21/2011	Het Nieuwsblad		<i>Gentse kunstenaars veilen werk voor Amnesty</i>	Deelname Paul Huvenne veiling Amnesty
10/23/2011	De Zondag		<i>Agenda</i>	Bruegelland
10/26/2011	Weekup		<i>Expoagenda</i>	De Modernen
10/26/2011	Weekup		<i>Expoagenda</i>	Meesterwerken in het MAS
10/26/2011	Weekup		<i>Expoagenda</i>	Reünie
10/26/2011	La Libre Belgique		<i>Culture et cinéma</i> <i>Donderdagavond van de musea sluit af met gemaskerd bal in het MAS</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/26/2011	Gazet Van Antwerpen	GDEW		Jongbloed!
10/26/2011	Knack		<i>De Modernen</i>	De Modernen
10/27/2011	Het Laatste Nieuws	Filip Marsboom	<i>Gratis jongerenparty in MAS</i>	Jongbloed!
10/28/2011	Artsenkrant	Henk Van Nieuwenhove	<i>Het model en haar kunstenaar</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten

10/28/2011	Het Laatste Nieuws		<i>Expo Rik Wouters groot succes</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/28/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
10/28/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen
10/28/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
10/28/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
10/28/2011	Het Laatste Nieuws	WVK	<i>Expo Rik Wouters groot succes</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
10/30/2011	De Zondag		<i>Agenda</i>	Bruegelland
10/31/2011	Gazet Van Antwerpen	Peter Briers	<i>Antwerpen is en blijft de boekenstad bij uitstek</i>	KMSKA als locatie
11/01/2011	Staalkaart	Eric Min	<i>Levens van verf, schilderdoek en fotopapier</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
11/01/2011	Dertien	Veerle Van den Broeck	<i>Schilderijen reizen nooit alleen</i>	Job van collega Veerle De Meester
11/01/2011	AAA Collect (Fr)	Anne Hustache	<i>Ferdinand Schirren</i>	Schirren in KMSKB
11/01/2011	AAA Collect (NL)	Anne Hustache	<i>Ferdinand Schirren</i>	Schirren in KMSKB
11/01/2011	Ons Erfdeel	Kurt De Boodt	<i>Het model kijkt terug. Een biografie van het kunstenaarsstel Nel en Rik Wouters</i>	Biografie Rik Wouters
11/01/2011	UVV Magazine		<i>Haal de kunstenaar in je boven in het MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
11/01/2011	Atelier		<i>De modernen</i>	De Modernen. Topstukken
11/01/2011	Genieten		<i>Nog meer expo's</i>	Meesterwerken in het MAS
11/01/2011	Touring Explorer (FR)		<i>Rik Wouters. Jusqu'au 31 décembre (sic)</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
11/02/2011	NRC Handelsblad		<i>Tentoonstellingen Internationaal</i>	Venetian and Flemish Masters
11/02/2011	De Standaard	Jan Van Hove	<i>Venetië kan veel beter</i>	Venetian and Flemish Masters
11/02/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
11/02/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Venetië en Antwerpen leren van elkaar</i>	Venetian and Flemish Masters
11/02/2011	La Libre Belgique	Guy Duplat	<i>Venise et Flandre en dialogue</i>	Venetian and Flemish Masters
11/02/2011	L'Avenir	Marie-Françoise Gihousse	<i>De Venise à Anvers, l'invitation au voyage</i>	Venetian and Flemish Masters
11/02/2011	De Tijd	Koen Van Boxem	<i>Hoe Venetië en Vlaanderen elkaar leerden kennen</i>	Venetian and Flemish Masters
11/02/2011	La Libre Belgique	Guy Duplat	<i>La Libre Culture</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
11/03/2011	Haags Nieuwsblad		<i>Universum van een fantast</i>	James Ensor. Universum van een fantast
11/03/2011	De Volkskrant	Rutger Pontzen	<i>Kunst archetype: Het verband tussen kunst en James Ensor</i>	James Ensor. Universum van een fantast
11/05/2011	Knack	Michael Ilegems	<i>De MASTERwerken</i>	Meesterwerken in het MAS
11/05/2011	Flanders Today	Monique Philips	<i>One for the people</i>	Meesterwerken in het MAS
11/05/2011	De Standaard		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
11/08/2011	De Standaard		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
11/08/2011	De Standaard		<i>Agenda</i>	De Modernen
11/10/2011	Gazet Van Antwerpen	Karin Vanheusden	<i>Veel goesting om het woord over te nemen</i>	KMSKA als locatie
11/10/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
11/10/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
11/10/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen. Topstukken

11/10/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Bruegelland
11/10/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Rik Wouters. Hoogtepunten
11/12/2011	De Morgen Magazine	Eric Rinckhout	<i>Onttrafeld: Madonna van Fouquet</i>	Madonna van Fouquet
11/12/2011	Gazet Van Antwerpen	Patrick Van de Perre	<i>MAS zit bijna aan 600,000 bezoekers sinds opening Voka Antwerpen-Waasland en kunstinstellingen sluiten akkoord voor samenwerking</i>	Meesterwerken in het MAS
11/14/2011	Belga (NL)			Samenwerking voka
11/15/2011	De Morgen		<i>Kinderen krijgen kunstendag</i>	Kunstendag voor kinderen
11/17/2011	Trends		<i>Ferdinand Schirren: Kleurclash</i>	Schirren in KMSKB
11/17/2011	Belga (FR)		<i>Le Museum aan de Stroom (Anvers) est devenu le musée le plus visité de Belgique</i>	Meesterwerken in het MAS
11/18/2011	Belga (NL)		<i>Schets uit museum in Oslo blijkt van Rubens te zijn</i>	Deskundigheid KMSKA
11/18/2011	Belga(FR)		<i>Une esquisse anonyme du musée d'Oslo attribuée à Rubens</i>	Deskundigheid KMSKA
11/18/2011	Gazet Van Antwerpen	Wim Daeninck	<i>MAS mikt op stad en geloof</i>	Meesterwerken in het MAS
11/18/2011	De Standaard	Vincent Verbruggen	<i>MAS krijgt 600,000 bezoekers over de vloer</i>	Meesterwerken in het MAS
11/18/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Reünie
11/18/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Meesterwerken in het MAS
11/18/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	De Modernen. Topstukken
11/18/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Bruegelland
11/18/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Rik Wouters. Hoogtepunten
11/18/2011	De Tijd		<i>Al 570,000 bezoekers voor MAS</i>	Meesterwerken in het MAS
11/19/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Schets in Noors museum toegewezen aan Rubens</i>	Deskundigheid KMSKA
11/19/2011	De Morgen	Eric Rinckhout	<i>Olieverfschets Rubens in Oslo ontdekt</i>	Deskundigheid KMSKA
11/19/2011	De Standaard		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
11/20/2011	Het Nieuwsblad op zondag		<i>Schets uit museum in Oslo is van Rubens</i>	Deskundigheid KMSKA
11/22/2011	Het Laatste Nieuws	GOMM	<i>Expo Rik Wouters verwelkomt 10,000ste bezoeker</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
11/22/2011	Flanders Today		<i>Zonder titel</i>	Kunstendag voor kinderen
11/22/2011	Het Laatste Nieuws	GOMM	<i>Expo Rik Wouters verwelkomt 10,000ste bezoeker</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
11/25/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Reünie
11/25/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Meesterwerken in het MAS
11/25/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	De Modernen
11/25/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Bruegelland
11/25/2011	Gazet Van Antwerpen		Vrijdag	Rik Wouters. Hoogtepunten
11/26/2011	De Standaard		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
11/27/2011	De Zondag		<i>In Flanders Fields populairst bij jongeren</i>	Bezoekerscijfers
11/28/2011	Knack Special	Matthias Depoorter	<i>Eén beeld zegt meer dan duizend woorden</i>	Meesterwerken in het MAS
12/01/2011	<H>Art	Anne-Marie Poels	<i>Free podium in de open ruimte</i>	Into the Light
12/01/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Agenda</i>	Reünie

12/01/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Museum aan de Stroom start ticketverkoop</i>	Meesterwerken in het MAS
12/01/2011	ArtExpo		<i>Exhibitions in your city</i>	De Modernen. Topstukken
12/01/2011	ArtExpo		<i>Exhibitions in your city</i>	Kunst uit Nederland
12/01/2011	ArtExpo		<i>Exhibitions in your city</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
12/01/2011	Amuze		<i>Expoagenda</i>	De Modernen
12/01/2011	Amuze		<i>Expoagenda</i>	P.P. Rubens in M HKA
12/01/2011	Amuze		<i>Expoagenda</i>	Meesterwerken in het MAS
12/01/2011	Amuze		<i>Expoagenda</i>	Bruegelland
12/01/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>De winterkalender: Wit 5-7 j</i>	Vakantieateliers
12/01/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>De winterkalender: Wit 8-12 j</i>	Vakantieateliers
12/01/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Expo</i>	Meesterwerken in het MAS
12/01/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Expo</i>	De Modernen
12/01/2011	Amuze	Marcel De Cock	<i>Expo De Modernen. Kunst uit Nederland</i>	Kunst uit Nederland
12/01/2011	NederBelgisch Magazine		<i>De Modernen. Kunst uit Nederland</i>	De Modernen. Kunst uit Nederland
12/01/2011	La Revue Générale	Nicole Verschoore	<i>Rik Wouters à Malines</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
			<i>Short-sighted? Rijckaert Aertsz Portraying the Virgin in a Painint by Frans Floris</i>	Sint Lukas schildert de Maagd door Frans Floris
12/01/2011	Oud Holland	Bram De Klerck		Illustrator als kind onder indruk van KMSKA
12/01/2011	Onderox	Peter Briers	<i>Illustrator Tineke Van Hemeldonck aan de wieg van 'Vuur en vlam'</i>	Schirren in KMSKB
12/02/2011	De Tijd	Bert Popelier	<i>De eerste Belgische fauvist</i>	Into the Light
12/02/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>En toen was er licht op 't Zuid</i>	
12/02/2011	De Tijd	Koen Van Boxem en Bert Popelier	<i>Lineart is geen kunstmuseum</i>	Deskundigheid KMSKA
12/02/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
12/02/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
12/02/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen
12/02/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
12/02/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
12/03/2011	Friesch Dagblad		<i>Ensors maskers tonen menselijke zotheden</i>	James Ensor. Universum van een fantast
12/03/2011	De Gelderlander		<i>Expositie met werk van James Ensor</i>	James Ensor. Universum van een fantast
12/03/2011	Dagblad van het Noorden		<i>Zotheden in Ensors maskers</i>	James Ensor. Universum van een fantast
12/03/2011	AD Algemeen Dagblad		<i>Cultuur & uit: Universum van een fantast</i>	James Ensor. Universum van een fantast
12/03/2011	De Tijd Netto	Frederik Swennen	<i>Hoe toont u uw privéverzameling aan het publiek?</i>	Vermelding legaat van Ertborn
12/03/2011	L'Echo		<i>Comment exposer votre collection privée</i>	Legaat van Ertborn
12/04/2011	Kontakt		<i>VBK op stap</i>	James Ensor. Universum van een fantast
12/05/2011	Belga (NL)		<i>Museum Aan de Stroom in Antwerpen officieel geopend</i>	Meesterwerken in het MAS
12/05/2011	De Nieuwe Gazet	Philippe Truys en Filip Marsboom	<i>Ruim 100 buitenlandse journalisten op bezoek</i>	Meesterwerken in het MAS
12/05/2011	Gazet Van Antwerpen	Patrick Van de Perre	<i>Over koning Albert, openingsuren en toegangsprijzen</i>	Meesterwerken in het MAS

12/05/2011	<H>Art	Marc Holthof	<i>De dunne laagjes van de schilderkunst</i>	Restauratie Antonello
12/05/2011	<H>Art	Marc Ruyters	<i>Het MAS is een programma, geen museum</i>	Meesterwerken in het MAS
12/05/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Antwerpen anno 2019</i>	KMSKA als locatie
12/06/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Een warm mutsje voor de ballen</i>	KMSKA als locatie
12/06/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Afbraak van bunker in museum kan starten</i>	Start werken
12/07/2011	Zone 03		<i>Wordt verwacht</i>	Kunst uit Nederland
12/07/2011	De Standaard	Geert Van der Speeten Frédérique Kalmes en Stef Vanwoensel	<i>Lichtfestival op 't zuid</i>	Into the Light
12/08/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Nederlands echtpaar keurt Antwerpse Rembrandt of</i>	Authenticiteit Rembrandt
12/08/2011	Het Belang van Limburg	Frédérique Kalmes	<i>Antwerpse Rembrandt is niet echt</i>	Authenticiteit Rembrandt
12/09/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Bolderrally</i>	Vermelding KMSKA
12/09/2011	De Morgen	Karl Van den Broeck	<i>Jef Geys en de Henri Ford van de schilderkunst</i>	Jef Geys in M HKA
12/09/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
12/09/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen. Topstukken
12/09/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
12/09/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
12/09/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
12/10/2011	De Standaard		<i>Agenda</i>	Meesterwerken in het MAS
12/10/2011	De Standaard		<i>Promotie</i>	Meesterwerken in het MAS
12/13/2011	De Morgen	Lander Deweer	<i>De Vlaamse Primitieven versie 2,0</i>	Rogier Van der Weyden
12/14/2011	Focus Knack		<i>Schoenaerts' Awards: beste expo</i>	Anselm Kiefer
12/15/2011	Talkies	Mia De Keersmaecker	<i>Brueghel & Sons</i>	Bruegelland
12/15/2011	De Nieuwe Antwerpenaar		<i>Goedgemutst</i>	KMSKA als locatie
12/15/2011	Trends	Thijs Demeulemeester	<i>Agenda</i>	De Modernen
12/16/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Meesterwerken in het MAS
12/16/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	De Modernen
12/16/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Reünie
12/16/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Vrijdag</i>	Bruegelland
12/16/2011	Gazet Van Antwerpen		<i>Schets in Noors museum toegewezen aan Rubens</i>	Rik Wouters. Hoogtepunten
12/16/2011	De Bond	Chris Dutry	<i>Word figurant in een Bruegelschilderij!</i>	Bruegelland
12/21/2011	Het Belang van Limburg	Frank Heirman	<i>Schets in Noors museum toegewezen aan Rubens</i>	Deskundigheid KMSKA
12/21/2011	Gazet Van Antwerpen	Frank Heirman	<i>Rubens misschien toch een echte Sinjoor</i>	Deskundigheid KMSKA
12/24/2011	Gazet Van Antwerpen	Kris Vanmarsenille	<i>In de bijbel staat geen stal</i>	Aanbidding door de Koningen
12/24/2011	De Morgen	Sarah Teerlynck	<i>Vlaamse primitieven hebben eigen website</i>	Website Vlaamse primitieven
12/26/2011	De Standaard	Jan Van Hove	<i>Dit was 2011 in de kunst</i>	Meesterwerken in het MAS
12/26/2011	De Standaard	Jan Van Hove	<i>Dit was 2011 in de kunst</i>	Anselm Kiefer
12/28/2011	t Pallieterke	FDC	<i>Van licht naar kleur</i>	Deskundigheid KMSKA

12/31/2011

De Morgen

Eric Rinckhout

Goed jaar voor de beeldende kunst

Dicht maar dichtbij